

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

HACIYEV MƏHƏMMƏD AFIQ OĞLU

«AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MDB DÖVLƏTLƏRİ İLƏ İKİTƏRƏFLİ
ƏLAQƏLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NORMATİV-HÜQUQİ
TƏMİNATI MƏSƏLƏLƏRİ» mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: “İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi”

Elmi rəhbər:
Hüquq elmləri doktoru,
professor O.F. ƏFƏNDİYEV

Magistr proqramının rəhbəri:
İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent S.Z. İSAYEV

Kafedra müdiri:
İqtisad elmləri doktoru,
professor F.P. RƏHMANOV

BAKİ- 2015

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. BEYNƏLXALQ İQTİSADI İNTEQRASIYANIN MAHİYYƏTİ VƏ MİLLİ İQTİSADIYYATIN DÜNYA TƏSƏRRÜFATI İLƏ QARŞILIQLI ƏLAQƏSİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	9
1.1 Beynəlxalq iqtisadi integrasiya proseslərinin mahiyyəti və dövlətlərarası iqtisadi əlaqələrin formalaşmasını şərtləndirən amillər.....	9
1.2 İntegrasiya birliklərinin növləri və müasir beynəlxalq iqtisadiyyatda integrasiya proseslərinin reallaşması istiqamətləri.....	28
FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MDB ÖLKƏLƏRİ İLƏ XARİCİ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN FORMALAŞMASININ OBYEKTİV SƏBƏBLƏRİ VƏ MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN KOMPLEKS TƏHLİLİ..	39
2.1 MDB ölkələri ilə Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli iqtisadi əlaqələrinin zəruriliyi və genişləndirilməsinin obyektiv əsasları.....	39
2.2 Azərbaycan Respublikasının MDB ölkələri ilə ikitərəfli iqtisadi əlaqələrinin müasir vəziyyəti və inkişaf tendensiyaları.....	46
FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MDB DÖVLƏTLƏRİ İLƏ İKİTƏRƏFLİ ƏLAQƏLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NORMATİV- HÜQUQİ TƏMİNATI.....	54
3.1 MDB çərçivəsində iqtisadi integrasiyanın təşkilati - hüquqi əsasları.....	54
3.2 Azərbaycan Respublikasının MDB daxilində əsas tərəfdaş ölkələri ilə ikitərəfli iqtisadi əlaqələrinin hüquqi təminatı.....	65
3.3 MDB çərçivəsində iqtisadi əməkdaşlığın perspektivləri və əlaqələrin hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	77
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	92
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	96

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Beynəlxalq iqtisadi integrasiya 80-ci illərin sonunda – 90-cı illərin əvvəllərində öz inkişafında yeni təkan almışdır. Həmin dövrlərdə beynəlxalq integrasiya proseslərinə əvvəllər dünya təsərrüfatı sistemindən nisbətən təcrid olunmuş çoxlu sayda ölkələr, o cümlədən inkişaf etməkdə olan ölkələr qoşulmağa başladılar. Postsovet arealında mürəkkəb və ziddiyyətli bir proses əvvəl vahid xalq təsərrüfatı kompleksinin hissələrini təşkil edən respublikaların bir-biri ilə qarşılıqlı təsərrüfat fəaliyyətinin uyğun olaraq müasir suveren ölkələrarası qarşılıqlı münasibətlərinə transformasiya prosesi başlandı. Bu qarşılıqlı münasibətlər bir tərəfdən onların subyektlərinin 10 illərlə yaradılmış istehsal-texnoloji və kooperasiya əlaqələri, elmi-texniki bazarın vahidliyi və s. əsasında formalaşmış, hətta alternativsiz qarşılıqlı tamamlama ilə səciyyələnən dərin qarşılıqlı asılılıqla xarakterizə olunur. Digər tərəfdən keçmiş SSRİ respublikaları dünya təsərrüfatı sistemində müstəqil qoşulma cəhdləri ilə nəinki siyasi, hətta iqtisadi özünəməxsusluqla xarakterizə olunur.

Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasət strategiyasının prioritet istiqamətlərindən biri onun müasir dünya təsərrüfatı proseslərinə qoşulmasıdır. İntegrasiya proseslərinin eninə və dərininə inkişafı əvvəl totalitar iqtisadiyyat əsasında inkişaf edən onlarla ölkələrin bazar iqtisadiyyatı yoluna keçməsi ilə də şərtlənir. Bu, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə bir çox yeni struktur dəyişikliklərinin baş verməsi ilə nəticələndi: şəxsi mülkiyyətin kütləvi özəlləşdirilməsi, xarici ticarətin və maliyyə xidmətləri sferasının liberalizasiyası, idarəetmənin administrativ metodlarının ləğvi baş verdi.

Yeni minilliyin ərəfəsində dünyanın bir çox dövlətləri qlobal integrasiya proseslərinin birgə inkişaf sxemlərini hazırlayır, hansı ki, öz növbəsində yeni geosiyasi və geoiqtisadi mərkəzlərin yaradılmasını öz tərkibinə alır. Bu prosesdə Azərbaycan gənc, müstəqil dövlət kimi, beynəlxalq regional əməkdaşlığın siyasi və iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edə biləcək stabil sisteminin yaradılmasına can atır. Bu meyl nəinki Azərbaycanın dünya cəmiyyətinə integrasiyasını stimullaşdırır, eləcə də ölkənin müxtəlif regionlarda təsirinin artmasına, ticari-iqtisadi əlaqələrin və istehsal

kooperasiyasının inkişafına, məhsul satışının perspektiv bazar axtarışına imkan yaradır.

Mövcud şəraitdə dövlətimizin ən başlıca problemlərindən biri yeni formalaşan azad iqtisadiyyat şəraitində iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi, milli iqtisadiyyatımızın dünya təsərrüfatı ilə sağlam qarşılıqlı əlaqələrinin qurulması idi. Xüsusilə də nəzərə alsaq ki, integrasiya prosesi keçid dövrü iqtisadiyyatına malik olan dövlətlərə İEÖ-in uzun müddətli bazar təcrübələrini öyrənmək üçün əlverişli şərait yaradır, onda demək olar ki, milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatına integrasiyası dövlətimiz üçün xüsusilə əhəmiyyətli məsələdir.

İqtisadiyyatımızın dünya təsərrüfatına integrasiyası ölkəmizə daxili istehsalçıların fəaliyyət bazarının həcmnin genişləndirilməsinə, xarici investisiyalardan faydalanmağa, əlverişli xarici siyasət mühitinin yaradılmasına, istər regionda, istərsə də dünyada gedən əsas iqtisadi layihələrdən kənarda qalmamasına, dünya dövlətləri ilə iqtisadi, siyasi, hərbi, sosial, mədəni əməkdaşlığının inkişafına və s. şərait yaradır. Lakin burada bir məsələni nəzərdən qaçırmmaq olmaz ki, keçid mərhələsində dövlət, daxili bazarı xarici sahibkarlar üçün açmaqla yanaşı, daxili istehsalçıların və satıcıların mənafeyini qorumaq üçün müvafiq iqtisadi mühitin yaradılmasını və proteksionist siyasətin yeridilməsini də təmin etməlidir. Çünki dünya təcrübəsi göstərir ki, açıq tipli iqtisadiyyata keçid dövlətin güclü, çevik müdaxiləsi yolu ilə sistemli iqtisadi və hüquqi islahatları ilə müşayiət edilməzsə, müəyyən müddətdən sonra inkişaf etməkdə olan ölkələr inkişaf etmiş sənaye ölkələrinin xammal əlavəsinə çevrilmək təhlükəsi qarşısında qalırlar. Beləliklə də sözü gedən proseslərin Azərbaycanın tam maraqlarına uyğunlaşdırılması və xarici iqtisadi əlaqələrin uzunmüddətli milli mənafeləri nəzərə alaraq ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə yönəldilməsi üçün milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatı ilə qarşılıqlı əlaqəsinin əsaslı hüquqi tənzimlənməsinə nail olmaq lazımdır. Bu baxımdan dissertasiya işinin mövzusu aktualıq kəsb edir.

Dissertasiya işinin predmetini milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatı, xüsusilə də MDB üzvü dövlətlər ilə qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsində hüquqi mexanizmin yeri və rolunun müəyyən edilməsi, dövlətlərarası beynəlxalq iqtisadi münasibətlər və

bununla bağlı yeni tendensiyalar təşkil edir. İşin obyektini isə milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatına integrasiyası, beynəlxalq iqtisadi, ticarət və investisiya münasibətləri, onların ikitərəfli və çoxtərəfli tənzimlənməsi və s. təşkil edir.

Təqdim edilən problemin aktuallığı, onun nəzəri və praktiki əhəmiyyəti dissertasiyanın mövzusunun seçilməsini müəyyən etmişdir, tədqiqatın predmet və obyekt məqsəd və vəzifələri, həmçinin onun məntiqi və strukturunu şərtləndirir.

Dissertasiya işinin məqsədi dünya təsərrüfatının beynəlmilləşməsinin və qloballaşmasının müasir mərhələsində ölkə iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatı ilə qarşılıqlı əlaqəsinin formalaşması prosesinin və bu əlaqələrin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi mexanizminin nəzəri və praktiki aspektlərinin təhlilini aparmaq, bunun əsasında dövlətlərarası integrasiya prosesinin formalaşması mexanizminin hüquqi təminatının mövcud vəziyyətini və onun aktual problemlərini üzə çıxarmaq, Azərbaycanın dünya təsərrüfat əlaqələrinə integrasiyasını, həmçinin beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla və regional iqtisadi qurumlarla qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin formalaşması xüsusiyyətləri və hüquqi təminatını tədqiq etmək, bu əlaqələrin müasir vəziyyətinin və integrasiya prosesləri ilə bağlı həyata keçirilən dövlət siyasətinin hüquqi təminatının xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək, həmçinin prioritetləri dəqiqləşdirmək və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini araşdırmaqdan ibarətdir. Məqsədə nail olmaq üçün tədqiqatın qarşısında bir sıra vəzifələr dayanmışdır ki, bunlar da aşağıdakılardır:

- beynəlxalq iqtisadi integrasiya proseslərinin mahiyyətinin və onu şərtləndirən amillərin müəyyənləşdirilməsi, integrasiya prosesinin ümumnəzəri əsasları və iqtisadi integrasiyanın elmi nəzəriyyələrinin təkamül xüsusiyyətlərinin araşdırılması;
- integrasiya birliklərinin növlərinin araşdırılması və müasir beynəlxalq iqtisadiyyatda integrasiya proseslərinin reallaşması istiqamətlərinin tədqiqi;
- milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatı ilə qarşılıqlı əlaqəsinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi istiqamətlərinin araşdırılması və ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına integrasiyasının hüquqi təminatı mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi;

- ölkələrarası təsərrüfat əlaqələrinin inkişafında beynəlxalq ticarətin və beynəlxalq investisiya münasibətlərinin rolu və beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi istiqamətlərinin araşdırılması;

- Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələri ilə, həmçinin beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla və regional iqtisadi qurumlarla qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin formalaşması xüsusiyyətlərinin tədqiqi və hüquqi təminatının araşdırılması;

- Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrinin tənzimlənməsinin hüquqi təminatının müasir vəziyyətinin təhlili və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın informasiya bazasını mövzu ilə əlaqədar yerli və xarici alimlərin araşdırmaları, beynəlxalq təşkilatların və bir sıra regional qurumların hesabatları və digər işçi materialları, dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının, xüsusilə də Dövlət Gömrük Komitəsinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin, Xarici İşlər Nazirliyinin, Mərkəzi Bankın, beynəlxalq təşkilatların işçi materialları və sənədləri, statistik və normativ -metodik materiallar, bir sıra seminar və konfransların sənədləri, tədqiqat mövzusu üzrə elmi araşdırmalar və digər elmi ədəbiyyatlar təşkil etmişdir.

İşin nəzəri – metodoloji əsasını dünya təsərrüfat əlaqələri, milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatı və dünya ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi, beynəlxalq iqtisadi integrasiya, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər, ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına integrasiyasının hüquqi təminatı və beynəlxalq iqtisadi hüquq və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi haqqında alimlərin tədqiqatları, elmi yanaşmalar və konseptual aparat, müasir iqtisadiyyatda xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi ilə bağlı dövlət siyasəti, onun hüquqi təminatı ilə bağlı yerli və xarici iqtisadçı alimlərin əldə etdikləri nəticələr, beynəlxalq təşkilatların aparıcı mütəxəssislərinin tədqiqatları təşkil etmişdir. Tədqiqatda qarşıya qoyulan məsələlərin həllinə nail olmaq üçün müqayisəli təhlil, statistik, səbəb – nəticə, funksional, məntiqi, struktur və dünya təsərrüfat əlaqələrinin tənzimlənməsinin, xarici iqtisadi əlaqələr sferası və beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərinin digər metodları istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti onun Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları tərəfindən dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminə integrasiya prosesində, həmçinin xarici iqtisadi siyasətdə bəzi müddəaların tətbiqinin mümkünlüyü ilə, həmçinin müəllif tərəfindən araşdırılan məsələlərin “Dünya iqtisadiyyatı”, “Beynəlxalq iqtisadi integrasiya”, “Beynəlxalq iqtisadi hüquq”, “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər”, “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi”, “Xarici iqtisadi siyasət” “Xarici iqtisadi fəaliyyətin hüquqi tənzimlənməsi”, “Geoiqtisadiyyat” kimi fənlərin tədrisində köməkçi material kimi istifadə edilə bilməsi ilə bağlıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ölkələrarası təsərrüfat əlaqələrinin iki hüquq sisteminin, beynəlxalq hüquq və milli hüquq sistemlərinin tənzimlənməsi obyekt kimi çıxış etməsi və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla və regional iqtisadi qurumlarla qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə şərtlənir.

Dissertasiyanın strukturu giriş, üç fəsil, nəticə və təklifdən ibarətdir. Dissertasiyanın birinci fəsilində beynəlxalq iqtisadi integrasiya proseslərinin mahiyyəti açılmış və onu şərtləndirən amillər sadalanmış, dövlətlərarası iqtisadi əlaqələrin formalaşmasının ümum nəzəri əsasları və iqtisadi integrasiyanın elmi nəzəriyyələrinin təkamül xüsusiyyətləri geniş izah edilmiş, integrasiya birliklərinin növləri və müasir beynəlxalq iqtisadiyyatda integrasiya proseslərinin reallaşması istiqamətləri ətraflı tədqiq edilmişdir.

Dissertasiyanın ikinci fəsilində ölkələrarası təsərrüfat əlaqələrinin inkişafında beynəlxalq ticarətin və beynəlxalq investisiya münasibətlərinin rolu geniş tədqiq edilmiş və beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş, milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatı ilə qarşılıqlı əlaqəsinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin istiqamətləri araşdırılmış, ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına integrasiyasının hüquqi təminatı mənbələri araşdırılmışdır.

Dissertasiyanın üçüncü fəslində isə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla və regional iqtisadi qurumlarla qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin formalaşması xüsusiyyətləri geniş tədqiq edilmiş və bu əməkdaşlığın hüquqi təminatı

məsələləri araşdırılmış, Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrinin tənzimlənməsinin hüquqi təminatının müasir vəziyyəti öyrənilmiş, Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələri ilə iqtisadi-ticarət əlaqələrinin müasir vəziyyətinin geniş və kompleks təhlili və gələcək prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində tədqiqat aparılmış, Azərbaycanın dünya təsərrüfatı əlaqələrinə integrasiyası siyasətinin və onun hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri ətraflı öyrənilmişdir.

Tədqiqatın sonunda nəticə və təkliflər çıxarılmış, istifadə olunan ədəbiyyat siyahısı və resurslar geniş təqdim edilmişdir.

FƏSİL I. BEYNƏLXALQ İQTİSADI İNTEQRASIYANIN MAHİYYƏTİ VƏ MİLLİ İQTİSADIYYATIN DÜNYA TƏSƏRRÜFATI İLƏ QARŞILIQLI ƏLAQƏSİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1 Beynəlxalq iqtisadi integrasiya proseslərinin mahiyyəti və dövlətlərarası iqtisadi əlaqələrin formalaşmasını şərtləndirən amillər

Bütövlükdə integrasiyaya, integrasiya prosesinə, onun ayrı-ayrı kateqoriyalarına, elementlərinə və onlar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrə çoxsaylı baxışlar və yanaşmalar ədəbiyyatlarda aşağıdakı istiqamətlərdə qruplaşdırılmışdır: bazar, institusional-bazar, strukturizm, funksionalizm, dirijizm və s. Bazar – integrasiya nəzəriyyəsinin ən erkən məktəbidir. Onun nümayəndələri regional integrasiyanın nəzəri izahını verməyə çalışan birincilərdən olmuşdur. Bu məktəbin əsas fikri ondan ibarətdir ki, bazar – iqtisadiyyatın ən yaxşı tənzimləyicisidir və dövlət tərəfindən tətbiq olunan hər hansı bir “süni” mexanizm onu əvəz edə bilməz. Bundan başqa, ən ortodoksal liberalistlərin fikrincə, dövlətin təsərrüfat həyatına hər hansı bir müdaxiləsi onun normal fəaliyyətinin pozulmasına və iqtisadi maraqlarının bölünməsinə səbəb ola bilər.

Liberalistlərin dövlət tənzimləməsinin intizamsızlıq törətmə rolu haqqında olan bu fikri xarici iqtisadi fəaliyyət sferasına da aid edilir.¹ Onlar qəti şəkildə əmindirlər ki, müharibələrarası dövrdə beynəlxalq ticarətin pozulmasının birbaşa səbəbi əsas ölkələrin hökumətlərinin strateji olmayan iqtisadi siyasətləri idi. Buna sübut olaraq 1922-ci ildə beynəlxalq valyuta sistemində baş vermiş dəyişiklik göstərilir. Liberalistlərə görə, qızıl standart sistemindən qızıl-deviz sistemə keçməklə düzgün qərar qəbul olunmamışdır.

Bazar məktəbinin nümayəndələrinin fikrincə, ideal integrasiya tamamilə azad rəqabətin olması və bazar qüvvələrinin sərbəst hərəkət etməsidir. Fransız sosioloqu R.Aron yazırdı: “İki müxtəlif iqtisadi vahid o zaman daha sıx integrasiya olunmuş sayılır ki, müxtəlif vahidlərin ərazisində yerləşən fərdlər arasındakı mübadilə eyni bir vahid daxilindəki fərdlər arasındakı mübadiləyə daha çox yaxın olsun”. Daha geniş

¹ Шишков Ю.В. Процессы региональной интеграции в капиталистическом мире. - М.: ИМЭМО, 1986, с.87

mənada isə: “Əgər müəyyən sayda təsərrüfat vahidləri arasında əmtəələrin, kapitalların və insanların hərəkəti onların hər birinin öz daxilindəki kimi sərbəst həyata keçirilsə, onda bu müxtəlif vahidlər birləşiblər”.¹

Bazar məktəbinin nümayəndələrinin fikrincə, beynəlxalq iqtisadi integrasiya dərinləşdikcə, təbii bazar qüvvələrinin hərəkəti də bir o qədər azad olur. Beləliklə də, dövlət orqanları tərəfindən tənzimləyici təsir azalır. V.Repke və J.Rueffun fikirlərinə görə, integrasiyanın həlledici əlamətlərindən biri qızıl standartın və tam döner valyutaların, vahid bazarın, qiymətlərin və hesablamaların mövcudluğudur.²

Bazar məktəbinin nümayəndələrinin postulatları bəzi mütəxəssislər tərəfindən tam şəkildə qəbul olunmur. Çünki onlar dövlətin integrasiya qruplaşmasının iqtisadi həyatına müdaxiləsini ya tamamilə rədd edir və ya bu müdaxiləni əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdıraraq tənzimləməni bazar mexanizminə buraxmağı təklif edirlər. Dünya təcrübəsi göstərir ki, integrasiya prosesi formalaşdığı dövrdən idarə oluna biləndir. O nəinki təbii bazar tənzimçiləri tərəfindən, hətta birlik dövlətlərinin milli hökumətləri və regional iqtisadi qruplaşmaların beynəlxalq institutları tərəfindən idarə olunur.

Neoliberalizm nümayəndələri də integrasiyanın bazar məktəbinin ideyalarının real təcrübə ilə uzlaşmadığını qeyd edirlər. Onların təlimləri integrasiyanın institusional-bazar və ya neoliberal məktəbini formalaşdırdı.

Neoliberalistlər regional integrasiyada bazar mexanizminin əhəmiyyətini inkar etmir və regional kompleksə üzv-dövlətlərin öz iqtisadi siyasətlərini koordinasiya etmələrinin vacibliyini qeyd edirlər. Fransız iqtisadçısı J.Vayler hesab edirdi ki, regional ittifaq yaratmaq qərarının bir zərbə ilə dirijist siyasətinin bütün təzahürlərini məhv edərək iqtisadi liberalizm şəraitini bərpa edəcəyinə inanmaq böyük bir səhv olardı.

Onların əksəriyyəti öz integrasiya modellərində bazar və məqsədyönlü nizamasalma mexanizminin aspektləri arasında kompromis tapmağa çalışır.

Bu mövqeyi amerika iqtisadçısı B.Balassa daha aydın ifadə etmişdir. O iddia edir ki, integrasiyaya doğru bütün cəhdlər bunda maraqlı olan dövlətlərin iqtisadi

¹ Aron R. Problems of European Integration. - «Lyods Bank Review», 1953, p.12

² Repke W. A human economy. The social framework of the free market. Indianapolis, 1971, p.498

siyasətinin müxtəlif sahələrinin “harmoniyalaşdırılmasını” tələb edəcək. Çünki depressiyalardan qaçmaq cəhdi, əhalinin tam məşğulluğunu təmin etmək, geridə qalmış rayonları inkişaf etdirmək, kartellərin, inhisarların fəaliyyətini nizama salmaq və başqa qayğılar bazar mexanizminin hərəkətinə dövlətin müdaxiləsini tələb edir.¹

Bu məktəbin nümayəndələri integrasiyaya iqtisadi və siyasi-hüquqi elementlərin müəyyən birliyinin təcəssümü kimi baxırlar. Bu kompleks və tarixi yanaşma integrasiya nəzəriyyəsinə pozitiv töhfə verir. İnstitusional-bazar məktəb ilk dəfə olaraq bu nəzəriyyədə regional integrasiyaya ikili baxışı tətbiq etdi. Ona bir tərəfdən proses kimi, digər tərəfdən isə iqtisadiyyatın və iqtisadi siyasətin müəyyən durumu kimi baxdı. B.Balassa yazırdı: “Biz iqtisadi integrasiyanı proses və işlərin durumu kimi müəyyən etməyi təklif edirik. Integrasiyaya proses kimi baxarkən bu, ayrı-ayrı milli dövlətlərə aid olan təsərrüfat vahidləri arasında diskriminasiyanı aradan qaldırmaq üçün tədbirlər görülməsini nəzərdə tutur; işlərin durumu kimi baxarkən milli təsərrüfatlar arasında müxtəlif formalarda diskriminasiyaların yoxluğu kimi başa düşülür”.

M.Allenin fikrincə, integrasiya nəticə etibarı ilə elə vahid bazar yaradır ki, burada əmtəənin, kapitalın və insanların dövriyyəsi üçün heç bir maneə mövcud deyil, gömrük rüsumu, miqdar məhdudiyyəti yoxdur və zəhmətkeşlər öz bacarıqlarına müvafiq olaraq iş tapa bilirlər.

İntegrasiyanın həyata keçməsi metodlarına gəlinə, neoliberalistlərin fikirləri bazar məktəbinin fikirlərinə yaxındır. Amma onlar qəbul edirlər ki, müasir kapitalist milli iqtisadiyyatlarının integrasiyası yalnız bazar metodları ilə həyata keçirilə bilməz. Bu konsepsiyanın tərəfdarları dövlət iqtisadi siyasətində bəzi sahələrin getdikcə daha sıx koordinasiya olunmasının zəruriliyinə razılaşırlar. Çünki bunsuz integrasiya olunmuş regionda əmtəələrin, kapitalların, xidmətlərin və işçi qüvvələrinin həqiqi azad hərəkətini təmin etmək mümkün deyil. Onların fikrinə görə, dövlətlər sahibkar bazar integrasiyasının qəyyumu olmalıdırlar. K.Meyer iqtisadi integrasiya institutlarının problemini daha dəqiq izah edir. İntegrasiyanın bir neçə milli iqtisadiyyatın vahid iri iqtisadiyyatda birləşməsi anlamından irəli gələrək o,

¹ Balassa B. Types of Economic Integration. - «Economic Integration: Worldwide, Regional Sectoral». London, 1976, p.9

düzgün olaraq hesab edir ki, hər bir iqtisadi integrasiyanın özünün xüsusi orqanları olmalıdır. Birləşmiş iqtisadiyyatda bu orqanların fəaliyyəti milli institutların öz milli iqtisadiyyatlarında yerinə yetirdikləri funksiyalarla uyğunlaşdırılmalıdır.¹

Bu məktəbin nümayəndələri, əvvəlkindən fərqli olaraq, siyasi integrasiyanın zəruriliyini tanıyırlar. Onlar anlayırlar ki, əmtəənin, əməyin və kapitalın beynəlxalq hərəkətində “diskriminasiya”-sı yalnız gömrük tarifləri və idxalın kəmiyyət məhdudiyyətləri ilə yaradılmaz, həmçinin bu, integrasiya təşkilatına üzv-dövlətlərin maliyyə, valyuta və başqa istiqamətlərdə daxili və xarici iqtisadi siyasəti ilə yaradılır.

Beləliklə, institusional-bazar məktəbinin nümayəndələri tərəfindən iqtisadi ittifaqa üzv-dövlətlərin daxili və xarici iqtisadi siyasətində razılaşmaların müxtəlif formalarına iqtisadi subyektlərin diskriminasiyasının mümkün olduğu qədər tam aradan qaldırılması və iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində bazar mexanizminin bərpası nöqtəyi-nəzərindən baxılır.

İntegrasiyanın institusional-bazar məktəbinin konseptual əsasında kəskin ziddiyyətlər var. Bu məktəbin əksər nümayəndələri integrasiyanın effektlərini açaraq etiraf edirlər ki, milli iqtisadiyyatlarda struktur xarakterli problemlər heç də az deyil. Beləliklə, məntiqi uyğunsuzluq yaranır. Əgər integrasiya sadəcə diskriminal məhdudiyyətlərinin aradan qaldırmasıdırsa, onda o, prinsip etibarı ilə aradan qaldırılması naminə həyata keçirilən həmin neqativ hadisələrdən qaça bilməz. Əgər onun vəzifəsi həqiqətən yuxarıda qeyd olunmuş qüsurları aradan qaldırmaqdırsa, onda görünür ki, integrasiyanın işi sadəcə diskriminasiyanın aradan qaldırılması ilə bitməməlidir, hətta özündə daha da dərin məna daşmalıdır.

İnstitusional-bazar məktəbinin konsepsiyasının başqa bir daxili ziddiyyəti dövlətin integrasiya prosesindəki rolundan ibarətdir. Bu məktəbin bütün nümayəndələri qəbul edirlər ki, ölkələrin milli iqtisadiyyatına dövlət müdaxiləsi realdır. Milli iqtisadiyyatların integrasiya kompleksində birləşdiyi zaman bu müdaxilə əsasən bir məsələdə- ticarətdə, işçi qüvvələrinin və kapitalların hərəkətində diskriminasiyanın mümkün olacaq qədər tam şəkildə aradan qaldırılmasında cəmlənir. Bu, dövlət tənzimləməsinin digər aspektlərinin birgə fəaliyyətinin öyrənilməsini

¹ Шишков Ю.В. Теории региональной капиталистической интеграции.-М.:Мысль,1978, с. 103

nəzərdə tutur. Burada biz müəyyən dilemma qarşısında qalıq: ya ictimai təkrar istehsal prosesinin dövlət tənzimləməsinə ehtiyacın aradan qaldırılması üçün integrasiya şəraitində müasir təsərrüfatın təbiətini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməli, ya da bu tənzimləmə bütün integrasiya etmiş region miqyasında tamamilə öz həcmində həyata keçirilməlidir.

Bu dilemmaları integrasiyanın strukturizm və dirijizm məktəbləri həll etməyə çalışır.

Strukturalistlər (xüsusilə fransızlar və italyanlar) integrasiyaya bir neçə milli iqtisadiyyatın sadəcə birləşməsi kimi deyil, daha geniş mənada baxırlar. Onların anlamında integrasiya daha parlaq sosial mənə daşıyır. O, müasir cəmiyyətin yaxşılaşmasına, sosial bərabərliyin təminatına, müxtəlif ölkələrin və rayonların qeyri-bərabər inkişafının aradan qaldırılmasına, müxtəlif haqsızlıqların azaldılmasına, bir sözlə, ümumi rifahın artımına xidmət edir. Bu məktəbin ən parlaq nümayəndələri Q.Myurdal, A.Marşal, P.Striten, F.Perru əvvəlki iki məktəbin əsasını təşkil edən ideyanı tənqid etmişlər. Onlar integrasiya məkanında əmtəələrin, kapitalların və işçi qüvvələrinin hərəkətinin tam liberallaşdırılması ideyasının bu məkan daxilində ayrı-ayrı rayonların iqtisadi inkişafının qeyri-bərabərliyinə gətirib çıxaracağını qeyd etmişlər.

Bazar konsepsiyalarını tənqid edən Q.Myurdalın fikirləri daha diqqətə layiqdir. O, “təmiz” iqtisadi nəzəriyyəyə kinayə ilə yanaşaraq qeyd edir ki, iqtisadi hadisələri araşdırarkən siyasi amillərin təsirini mütləq nəzərə almaq, siyasi əqidəni açıq şəkildə bəyan etmək və onu tədqiqatın əsas elementinə çevirmək lazımdır.¹ İnkişaf etməkdə olan ölkələrin vəziyyətini öyrənərək o, belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, dünya iqtisadiyyatının təmiz bazar mexanizmi dünyanın bütün rayonlarının bərabər səviyyədə inkişafını təmin edə bilməz. Çünki burada nəhəng sənaye dövlətlərinin mənfi siyasəti baş rol oynayır. Myurdala görə, ənənəvi nəzəriyyə iqtisadiyyatın qeyri-bərabər inkişafı nəticəsində yaranan problemlər qarşısında acizdir. Xarici ticarət nəzəriyyəsi heç zaman iqtisadi artım, zəif inkişaf hallarını izah edə bilməyib. Buna görə də o, belə bir nəticəyə gəlir ki, beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsinin dəyərləri

¹ Myrdal G. The Political Element in the Development of Economic Theory. Cambridge, 1954, p.20

sistemində əsas yeri azad rəqabət və iqtisadi liberalizmin elementləri deyil, məhz bərabər imkanların real təminatı olmalıdır. Lakin öz konsepsiyasının bu optimist hissəsində o, aşkar şəkildə utopist mövqeyə keçir.

Oxşar nəticələrə daha sonralar fransız iqtisadçısı A.Marşal, integrasiyasının ingilis nəzəriyyəçisi P.Uaylz və bir sıra başqa alimlər gəldilər.

Strukturizm məktəbi bütün integrasiya regionun iqtisadi birliyini təmin edən əsl integrasiyaya yolları tapmağa çalışaraq çıxılmaz vəziyyətə düşdü. Onun regional integrasiya qarşısında qoyduğu məqsədlər və bu məqsədə nail olmaq üçün təklif etdiyi vasitələr arasında uyğunsuzluq yarandı. Bu istiqamətin nümayəndələri integrasiyanı integrasiya edən ölkələrin iqtisadiyyatında köklü struktur dəyişiklikləri baş verən proses hesab edirlər. Bu dəyişikliklərin nəticəsində ərazi, iqtisadi və sosial mənada maksimal tənzimlənmiş təsərrüfat yaranmalıdır. İntegrasiya məkanı integrasiya edən iqtisadiyyatların cəmindən deyil, regionların qarşılıqlı əlaqəsinin keyfiyyətə yeni iqtisadi mexanizmindən ibarət olmalıdır. Strukturialistlərdə integrasiyanın dəqiq meyarları yoxdur, amma onların hamısı ona bir proses kimi baxırlar. Bu proses istehsalda, müəssisələr ierarxiyasında, resursların və istehsal amillərinin yerləşdirilməsində struktur dəyişikliklərindən ibarət olmalıdır. Buna bütün vasitələrdən – həm bazar, həm inhisar, həm də institusional vasitələrdən – kompleks şəkildə istifadə etməklə nail olmaq mümkündür.

Strukturizm məktəbi, ümumilikdə BİM-in reformist nəzəriyyələrinin inkişafına, xüsusilə də regional integrasiya nəzəriyyələrinə yeni axın daxil etdi. Bu istiqamətin xidməti ondan ibarətdir ki, o, integrasiyanın bazar mexanizminin daxili ziddiyyətinə, integrasiya məkanlarının müxtəlif sahələrinin iqtisadi inkişafının eyni olmamasına və bununla bağlı olan sosial-münaqişəli vəziyyətə diqqəti yönəltmişdir.

Regional integrasiya sahəsində iqtisadi fikrin neokeynsçilik istiqaməti “dirijizm” adını almışdır. Əvvəlki məktəbin nümayəndələrində olduğu kimi burada da integrasiyanın təmiz bazar mexanizmi tətbiq edilmir. İntegrasiyaya optimal beynəlxalq iqtisadi strukturun formalaşması kimi baxılır. İntegrasiyanın hərəkətverici qüvvəsi kimi şəxsi inhisarçı biznes deyil, siyasi-institusional mexanizm göstərilir. Neokeynsçilər neoklassik nəzəriyyənin mikroiqtisadi analizini kəskin tənqid edərək

bildirirlər ki, yaranmış institusional mühitdə müasir təkrar istehsal dövlət tərəfindən tənzimlənməyə daim ehtiyac duyur. Onlar BİM-ə təkcə adi münasibətlər, yəni sahibkarlığın bilavasitə subyektləri arasında malların, istehsal amillərinin və maliyyə resurslarının sərhəddə hərəkəti haqqında formalaşan münasibətlər kimi deyil, həmçinin milli iqtisadi siyasətçilər arasında qarşılıqlı əlaqə, milli hakimiyyət tərəfindən təqib edilən müxtəlif iqtisadi məqsədlərin toqquşması və uzlaşması kimi baxırlar. Neokeynsçilərin fikrinə görə, regional integrasiyanın əsas problemi sıx beynəlxalq əməkdaşlıq sayəsində iqtisadi siyasətin milli proqramlarının mənfəət təmin edən optimal uyğunluğunun tapılmasından ibarətdir.

Dirijistləri iqtisadiyyatın özü deyil, onun idarə olunması üçün yerinə yetirilən milli və üstmilli siyasət maraqlandırır. Dövlət isə integrasiyanın subyekti hesab edirlər.

Onların fikrinə görə, integrasiya iki cür təyin edilir. R.Kuperin hesab etdiyi kimi o, ya “iqtisadi transaksiyalar baş verən region daxilində hüquqi və institusional münasibətlərə” və ya “bu region daxilində əmtəələr və istehsal amilləri arasındakı bazar münasibətlərinə” aid ola bilər. O, birinci aspektin mühümlüyünü vurğulayır: “Regionları yalnız birinci halda (yəni hüquqi-institusional) integrasiya olunmuş hesab etmək olar”.¹ Bu fikir dirijizmi regional integrasiyanın daha əvvəl baxılmış məktəblərindən fərqləndirir.

Beləliklə, dirijizm məktəbinin tərəfdarları bütövlükdə integrasiya prosesinə iştirakçı ölkələrin hökumətləri arasında iqtisadi və sosial siyasətin bu və ya digər sahələrinin uyğunlaşdırılması kimi baxırlar. Dirijistlər pozitiv integrasiyanın elementləri olmadığı halda nə malların, kapitalların və işçi qüvvəsinin ümumi bazarını, nə gömrük ittifaqını, nə də azad ticarət zonasını (ATZ) integrasiyanın pilləsi hesab etmirlər. D.Pinder açıq şəkildə bildirir: “Neqativ və pozitiv integrasiya birlikdə iqtisadi integrasiyanı təşkil edir ki, bunun da məqsədi iqtisadi ittifaqdır”. Bu konsepsiyaya əsasən regional iqtisadi integrasiyanın ən yüksək mümkün həddi optimal iqtisadi siyasət sayəsində bütün integrasiya regionunun optimal iqtisadi strukturunun olmasıdır.

¹ Cooper R N. The Economics of Interdependence. Economic Policy for the Atlantic Community. New York, 1968, p.56

“Optimal struktur” və “optimal siyasət” anlayışları olduqca irrasionaldır. Hər tərəfdaş ölkə və bu ölkələrdəki hər sinif integrasiya regionu çərçivəsində mallara və istehsal amillərinə qiymətlərin “optimal” strukturu haqqında öz şəxsi təsəvvürünə və bunları əldə etmək üçün “optimal” siyasətə malikdir. Bu müxtəlif fikirlər nəinki uyğun gəlir, hətta bir qayda olaraq, bir-birinə ziddirlər. Z.Kameçki qeyd edir ki: “Ola bilər ki, bir ölkə üçün ən arzu olunan iqtisadi strukturun həyata keçirilməsi başqa ölkələrin inkişaf artımına imkan verməsin”. Burada ziddiyyət yaranır. Əgər iqtisadi integrasiyanın mahiyyəti bu regionun optimal iqtisadi strukturunun əldə olunması naminə müvafiq dövlətlərin iqtisadi siyasətinin koordinasiyasından ibarətdirsə, onda regional təsərrüfatın optimallaşdırması maraqlarının milli iqtisadiyyatların optimallaşdırması maraqlarından üstün olmasına necə nail olmaq olar.

Müxtəlif hökumətlərin iqtisadi siyasətlərinin konkret məqsəd və məsələləri nə bir-biri ilə, nə də ümumregional iqtisadi maraqlarla üst-üstə düşməyə bilər. Dirijistlər milli və ümumregional maraqlar arasındakı bu prinsiplial obyektiv ziddiyyəti qeyd edirlər. R.Kuper yazır: “Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın başlıca problemi hər bir ölkənin öz qanuni iqtisadi məqsədlərinə çatmaq üçün maksimal səviyyədə azadlığını təmin etmək şərti ilə mövcud BİM-in mənfəətlərini necə qorumaqdır”.¹

Dirijizm məktəbinin başqa bir ziddiyyəti də var. Bir neçə əlaqədar dövlətlər bu və ya digər iqtisadi problemi birgə nizama salarkən, özlərinə məxsus vahid məkanda bu dövlətlərin və ya onlar tərəfindən yaradılmış dövlətlərarası orqanların ümumi yurisdiksiyası tətbiq olunur. Eyni zamanda onun hüdudları xaricində bir çox başqa ölkələr var ki, onların iqtisadi siyasəti istənilən halda bu region çərçivəsindəki iqtisadi proseslərə onun ən “optimal” iqtisadi strukturunu dağıdaraq və ona daxil olan dövlətlərin “optimal” iqtisadi siyasətinə maneələr törədərək dağıdıcı təsir göstərəcəkdir. Bu halda iqtisadi optimum yalnız dünya miqyasında təmin oluna bilər. Lakin dünya miqyasında dövlətlərin iqtisadi ittifaqı real deyil. Tərəfdaş dövlətlərin iqtisadi siyasətlərinin birgə və koordinasiya olunmuş şəkildə tətbiq olunduğu məkanın zəruri və real miqyasları arasında dərin uyğunsuzluq yaranır. R.Kuper bunu global və regional integrasiya tendensiyaları arasındakı münaqişə adlandırır. Dirijizm

¹ Cooper R N. The Economics of Interdependence. Economic Policy for the Atlantic Community. New York, 1968, p.5

nəzəriyyəsinin əsas prinsiplərindən biri olan tam integrasiyanın (optimal iqtisadi strukturun məqsədyönlü təminatı) praktiki olaraq reallaşmayacağı məlum oldu.

Bu məktəbin postulatlarından belə nəticəyə gəlmək olar ki, integrasiya iştirakçılarının iqtisadi maraqlarını əks etdirən regional integrasiyanın son mənzərəsinin necə olacağını müəyyən etmək çətindir.

Funksionalizm məktəbinin ilkin tezi ondan ibarətdir ki, müasir sənayenin, kommunikasiya sistemlərinin inkişafı, əhalinin rifahının artımı həm regional, həm də ümumdünya miqyasında bir sıra iqtisadi, ekoloji və sosial ehtiyaclar yaradır. Bu ehtiyaclar bəşəriyyəti funksional (ixtisaslaşdırılmış) beynəlxalq təşkilatların vasitəçiliyi ilə beynəlxalq əməkdaşlığa sövq edir. Funksionalizmin banisi ingilis sosioloqu D.Mitranidir. O, alman politoloqu P.Raynşın və ingilis sosioloqu L.Vulfun metodoloji ideyalarına əsaslanmışdır.

Bu nəzəriyyənin inkişafının erkən mərhələsində funksionalistlər beynəlxalq siyasi orqanların faydalılığını tamamilə inkar edirdilər. Onlar hesab edirdilər ki, texniki inkişaf insan fəaliyyətinin ən yaxşı tərəfinin (rasionalizmin, çevikliyin, yaradıcı başlanğıcın), cəmiyyətin siyasi strukturu isə onun ən pis tərəfinin (konservatizmin) göstəricisidir. Texniki inkişaf ilə siyasi struktur arasında daimi gərginlik mövcuddur. Obyektiv zərurət nəticəsində yaranan qeyri-milli funksional orqanlar sistemi əvvəllər milli dövlətlərin həyata keçirdikləri təşkilati-idarəedici funksiyaları tədricən öz üzərinə götürdü.

Funksionalistlərə görə, daha çox inkişafda olan coğrafi integrasiya deyil, funksional integrasiyadır. Bu integrasiyanın əsas subyekti və idarəedici elementi transmilli korporasiyalardır (TMK). Funksionalistlərin fikrinə görə, belə integrasiya formalaşmış hesab olunur. Çünki o, aşağıdakıları təmin edir:

- ölkələrarası maneəsiz iqtisadi, siyasi, sosial və demoqrafik mübadiləni;
- tamamilə milli dövlətlərin əlində qalan xarici siyasətin və müdafiənin mərkəzləşdirilməsinin azaldılmasını;
- milli hakimiyyət orqanları ilə üstmilli qurumlar arasında konsensusu;
- bütöv integrasiya regionu miqyasında vətəndaşlar, hüquqi şəxslər, ictimai və siyasi təşkilatlar arasında çoxşaxəli və yüksək intensivli qarşılıqlı əlaqələri;

- regional struktur çərçivəsində cəmlənmiş çoxsaylı carpazlaşan əlaqə növlərinin çoxcinsli şəbəkəsinin inkişafını;

Əgər onların bu fikirlərini qəbul etsək, onda regionalizm təbii şəkildə qlobalizmə çevriləcək və bu halda integrasiya vahid dünyəvi cəmiyyəti yaradacaq.¹

Öz konsepsiyalarında funksionalistlər integrasiyanın meyarlarını təklif edirlər. Bu halda millətlərin integrasiya ittifaqının yaranmasına qədərki dəyişənlərə, ittifaq yaradılması haqqında danışıqlar vaxtı dəyişənlərə və onun yaranmasından sonrakı dəyişənlərə ayrı-ayrılıqda baxılır. Belə yanaşmada integrasiya meyarı milli sistemlərin transformasiyasının dərəcəsi, üstmilli sistemdə və kollektiv siyasi və iqtisadi qərarların qəbuludur.

Funksionalistlər nöqteyi-nəzərindən, integrasiya prosesinin son məhsulu regional deyil, bəşəriyyətin real ehtiyaclarını ən yaxşı şəkildə ödəmək məqsədilə xalqların ümumi əməkdaşlığını təmin edən qlobal sosial-iqtisadi əməkdaşlıq və ya qeyri-müəyyən institusional struktura malik yoldaşlıqdır. İctimai faydalı funksiyaların həcm və xarakteri integrasiyanın inkişaf meyarıdır. Texnikanın və iqtisadiyyatın inkişafı ilə bu funksiyalar milli dövlətlərin səlahiyyətlərindən ümumi firəvanlıq naminə beynəlxalq miqyasda çalışan qeyri-milli orqanların və agentliklərin nəzarətinə keçdi.

Funksionalizm sonrakı inkişaf mərhələsində nəinki integrasiyanın iqtisadi və siyasi amillərinin eyni dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu qəbul etdi, hətta onu bir-birindən doğan münaqişə və kompromislərlə dolu, “daxili ziddiyyətli” mürəkkəb zəncirvari proses kimi xarakterizə etdi. Təcrübə göstərdi ki, bu həqiqətən belədir. Ona görə də integrasiyanın analizi dinamik, kompleks və hərtərəfli hadisə kimi keçirilməlidir.

Bütün məktəblər üçün ümumi xüsusiyyət yalnız bazar iqtisadiyyatı şəraitində mövcud olması və BƏB-in dərinləşməsi nəticəsində formalaşan integrasiyanın obyektiv xarakter daşmasının qəbul edilməsidir. Dünya iqtisadiyyatı tarixində integrasiya təcrübəsi təkcə bazar əsasında deyil, da mövcud olmuşdur (məs: Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurası-QİYŞ). Sosializm əsasında integrasiyanın mövcudluğu

¹ Caporaso J. Functionalism and Regional Integration: A Logical and Empirical Assessment London. – 1972, p.21-22

məşhur iqtisadçılar olan N.A.Voznesenki, Y.S.Varqa, M.V.Senin, A.P.Butenko və b. tərəfindən irəli sürülmüşdü. Amma bu, integrasiya haqqında müstəqil nəzəriyyə deyildi. QİYŞ-in nəzəri əsasları özündə institusionalizm, funksionalizm və strukturizm məktəblərinin bəzi müddəalarını birləşdirmişdir. Bu, 1971-ci ildə QİYŞ-ə üzv ölkələrin əməkdaşlığını və integrasiyasını daha da inkişaf etdirmək haqqında qəbul olunan Kompleks proqramda daha aydın görünürdü.

Beləliklə, beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın mövcud nəzəri istiqamətlərinin və məktəblərinin analizi göstərdi ki, onlardan hər biri onun bu və ya digər əhəmiyyətli xüsusiyyətlərini açır, amma onlardan heç biri beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın mahiyyətinin tam xarakteristikasını verə bilmir və iqtisadi integrasiyanın təcrübəsində tam şəkildə istifadə oluna bilən yanaşmalar, alətlər və mexanizmlər təklif etmir.

XX əsrin sonuna doğru dünya iqtisadiyyatının inkişafı ölkələrin və millətlərin tələbatlarına cavab olaraq təbii resursların, insan resurslarının rəşional istifadəsində, əmtəələrin, kapitalın, texnologiyaların, nou-hauların və s. mübadiləsində öz səylərini birləşdirməsinə səbəb olan bir sıra ümumi tendensiyaların yaranmasına gətirib çıxartdı. Belə tendensiyaların arasında iqtisadi integrasiyaya istiqamət xüsusilə güclənmişdir, belə ki, iqtisadi integrasiya özünü İkinci Dünya müharibəsi bitdikdən sonra göstərmiş və obyektiv proses kimi dövlətlərarası iqtisadi siyasətin uzlaşdırılmasından sonra inkişaf etmişdir. Bununla belə integrasiya prosesi yalnız hamar və yüksələn xətlə inkişaf etmir. Tarix göstərir ki, “soyuq müharibə” şəraitində integrasiya eyni siyasi rejimli dövlətlərdən təşkil olunan qapalı iqtisadi blokların yaranmasına gətirib çıxarır.

Dünyada ideoloji qarşıdurmanın tədricən aradan qaldırılmasına baxmayaraq, müasir mərhələdə beynəlxalq iqtisadi integrasiya, hələ də keçmişin neqativ təsirlərindən məhrum edilməmişdir. Ötən əsrin son rübü üçün ölkələrin əksəriyyətinin iqtisadiyyatlarında böyük dəyişikliklər olmuş, dünyəvi, regional və milli iqtisadiyyatların inkişaf tempi sürətlənmişdir. Beynəlxalq ticarətin şərtləri, həmçinin təsərrüfatın təşiredici prinsipləri dəyişmiş və ölkənin daxili iqtisadi siyasətini özündə əks etdirmişdir. İqtisadiyyat beynəlxalq münasibətlər sistemindən köhnə geosiyasi

istiqamətləri sıxışdırıb çıxartmağa başlamışdır. İstehsalın ictimai xarakterinin sürətləndirilmiş inkişafı, öz növbəsində dövlət sərhədlərini keçərək, cəmiyyətin səmərəli həyatının təşkilinin daha geniş miqyaslı formalarının axtarışını tələb edir. Sözsüz ki, belə axtarışın nəticəsi dərhal dünya təsərrüfatını əhatə etmir. İlk olaraq bir neçə ölkədən regional komplekslər formalaşdırılır, lakin onlar yalnız ərazisinə görə deyil, həm də iqtisadi və mədəni inkişaf səviyyəsinə görə, həmçinin təsərrüfatçılıq tipinə görə yaxın olmalıdır. Bu tədricən milli, iqtisadi və mədəni dəyərlərin yaxınlaşması yolu ilə baş verir. Bu zəncirin bütün həlqələrində xüsusi yeri sənayenin beynəlmilləşdirilməsi tutur.

"Sənayenin beynəlmilləşdirilməsi fenomeni, müxtəlif ölkələrin sənaye müəssisələri arasında iki əsr boyunca möhkəm, uzunmüddətli, istehsal və elmi-texniki əlaqələrin qurulması prosesi öz həyat qabiliyyətini və effektivliyini sübut edir. Bu fenomen XX əsrin sonuna doğru əvvəllər görünməmiş imkan və formaların müxtəlifliyinə nail olur". Bu halda yeni tarixi fenomen yaranır: "Monodövlətli, iqtisadi və sosiomədəni milli təsərrüfatlar tədricən daha böyük çoxdövlətli komplekslərə çevriləcəklər ki, nəticədə forma cəhətdən müəyyən bir dövrə onlar beynəlxalq qalsalar da, məzmun üzrə tədricən vahid təsərrüfatlı və sosiomədəni orqanizmin hissələrinə çevrilirlər".

Bu şəraitdə iqtisadi integrasiya prosesi yeni keyfiyyətli xüsusiyyətlər əldə edir: iqtisadi inkişaf templərinin sürətlənməsi, təsərrüfatların regionallaşması və beləliklə də, siyasi maraqların inkişafı gedişatında yaranan proseslərin koordinasiyası; beynəlxalq iqtisadi, elmi-texniki, texnoloji, informasiya əməkdaşlığının və əməkdaşlığın digər növlərinin təkmilləşdirilməsi daxili və dövlətləarası məsələlərin həllinə böyük stimullaşdırıcı təsir göstərir.

Beləliklə, bu dünyəvi prosesin analizi yalnız nəzəri deyil, həm də son dərəcə praktik əhəmiyyətə malikdir. V. Rıbalkin yazır ki, "Geniş miqyaslı, dayanıqlı və daimi işgüzar əməkdaşlıq maraqları, qarşılıqlı səmərəliliyi, açıq insan ünsiyyətini öncədən müəyyən edir, həmçinin milli qapalılığın və eqoizmin öhdəsindən gəlmək ehtiyacını gücləndirir. Dövlət sərhədlərinin, xüsusilə rəsmi-bürokratik və maliyyə proseduraları sahəsində şəffaflığının əlavə ilkin şərtləri yaradılır".

"İnteqrasiya" termini hələ Qədim Romada yaranmışdır. Latın dilindən tərcümədə bərpa, tamamlama mənasını bildirir (integer – "tam"), iki və ya daha çox ölkənin milli təsərrüfatlarının könüllü əsasda vahid orqanizmin yaradılmasına yönəldilmiş qarşılıqlı uyğunlaşması və yaxınlaşması mənasını verir. Başqa cür desək, bu iqtisadi subyektlərin birləşməsi, onların qarşılıqlı təsirinin dərinləşməsi, onların arasında əlaqələrin inkişafıdır. "İqtisadi inteqrasiya" termini ilk dəfə yalnız 30-cu illərdə İsveç və alman iqtisadçı-alimlərin tədqiqatlarında meydana çıxmışdır.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya milli təsərrüfat mexanizmlərinin yaxınlaşmasına, qarşılıqlı uyğunlaşmasına və artımına gətirən, dövlətlərarası sazişlər formasını qəbul edən və razılaşdırılmış şəkildə dövlətlərarası orqanlar tərəfindən tənzimlənən obyektiv iqtisadi qarşılıqlı təsir prosesidir. İqtisadi inteqrasiyanın əsasında müstəqil fəaliyyət göstərən subyektlərin iqtisadi maraqları və beynəlxalq əmək bölgüsü durur.

İqtisadi inteqrasiyaya nə öz-özünə baş verən bazar prosesi, nə də məqsədyönlü tənzimlənən proses kimi baxmaq olmaz. Bu, dialektik vəhdət olmaqla eyni bir prosesin hər iki tərəfini – həm obyektiv, həm də subyektiv tərəflərini əks etdirir.

İnteqrasiyanın çıxış nöqtəsi iqtisadi sistemin ilkin subyektlər səviyyəsindəki birbaşa beynəlxalq iqtisadi (istehsal, elmi-texniki, texnoloji) əlaqələr hesab edilir. Bu əlaqələr eninə və dərininə inkişaf etməklə bazis səviyyəsində milli təsərrüfatların mərhələ-mərhələ artımına gətirib çıxarırlar. Bunun ardınca qaçılmaz olaraq dövlət iqtisadi, hüquqi, fiskal, sosial və digər sistemlərin qarşılıqlı uyğunlaşması və idarəetmə strukturlarının yaranması baş verir.

İnteqrasiya onu digər qarşılıqlı iqtisadi fəaliyyət formalarından fərqləndirən bir sıra əhəmiyyətli əlamətlərlə xarakterizə olunur:

- üzv-ölkələrin iqtisadi siyasətinin razılaşdırılması;
- milli qanunvericiliklərin, norma və standartların yaxınlaşması;
- milli istehsal proseslərinin bir-birləri ilə qarşılıqlı qovuşması, region çərçivəsində istehsal prosesinin texnologiya vahidliyinin formalaşması;
- istehsalda, elm və texnikada beynəlxalq ixtisaslaşma və kooperasiyanın geniş inkişafı;

- üzv-ölkələrin iqtisadiyyatlarında baş verən struktur dəyişiklikləri;
- integrasiya prosesinin məqsədyönlü tənzimlənməsi, regional idarəetmə orqanlarının inkişafı.

Müasir beynəlxalq iqtisadiyyatda yaranmış və inkişaf edən çoxsaylı integrasiya birlikləri öz qarşılarına prinsipcə eyni vəzifələri qoyurlar. Bu vəzifələrdən isə integrasiyanın məqsədləri irəli gəlir:

1. Miqyas iqtisadiyyatının üstünlüklərindən istifadə
2. Əlverişli xarici siyasət mühitinin yaradılması
3. Ticarət siyasəti vəzifələrinin həlli
4. İqtisadiyyatın struktur dəyişikliklərinə dəstək
5. Milli sənayenin gənc sahələrinin dəstəklənməsi
6. Dünya bazarlarında mövqelərin gücləndirilməsi

Tarixən integrasiya bir neçə əsas mərhələdən keçməklə təkamül edir ki, bu mərhələlərdən hər biri onun yetkinlik dərəcəsini xarakterizə edir. Beynəlxalq iqtisadi integrasiya milli integrasiyadan növbəti parametrlərlə fərqlənir:

- keyfiyyətli iştirakçı heyətinə görə;
- səlahiyyətlərinin həcminə və integrasiya mərkəziylə qarşılıqlı təsirin xarakterinə görə.

Beynəlxalq iqtisadi integrasiya qlobal integrasiyadan isə aşağıdakı parametrlərlə fərqlənir:

- miqyasına görə;
- iştirak edən subyektlərin miqdar tərkibinə görə;
- onların bir-biri ilə və üçüncü ölkələrlə qarşılıqlı təsirin xüsusiyyətlərinə görə.

Qeyd etmək zəruridir ki, integrasiya inkişaf etdikcə meydana gələn müxtəlif ölkələrin istehsalçıları arasında artan rəqabət müşahidə edilməyə başlayır. Bu rəqabət qiymətlərin artımının qarşısını alır, əmtəələrin keyfiyyətinin yaxşılaşmasına gətirib çıxarır, yeni texnologiyaların yaradılmasını stimullaşdırır və s. Integrasiya nəticəsində üzv-ölkələr masştab iqtisadiyyatının üstünlüklərindən istifadə etməyə başlayırlar ki, bu da istehsalın həcmnin artırılmasına, eyni zamanda xərclərin aşağı

salınmasına imkan verir. İnteqrasiyanın ziddiyyəti özünü əsasən tərəflərin maraqlarının müxtəlifliyində, təkrar istehsal strukturunun ayrı-ayrı həlqələrinin inteqrasiya prosesində iştirak üçün eyni bacarığa malik olmamasında göstərir. İnteqrasiya prosesi bazar mübadiləsi (xüsusilə əmtəə) sferasında daha asan cərəyan edir, istehsal sfərası isə inteqrasiya proseslərinə çətinliklə cəlb olunur.

İnteqrasiyanın obyektiv ilkin şərtləri aşağıdakılardır:

- İnteqrasiya edən ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin və bazar yetkinliyi dərəcəsinin yaxınlığı. Çox nadir hallar istisna olmaqla, dövlətlərarası inteqrasiya ya sənayecə inkişaf etmiş ölkələr arasında, ya da inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında olur. Hətta inkişaf etməkdə olan ölkələr çərçivəsində də təxminən eyni iqtisadi inkişaf səviyyəsinə malik ölkələr arasında inteqrasiya prosesləri daha aktiv surətdə gedir. Müasir şəraitdə tədricən beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın müasirləşdirmə amillərinin əhəmiyyəti daha da güclənir. "Ayrı-ayrı nəzəri baxışlara uyğun olaraq, məhz texnologiya (S. Linder) və rəqabət (M. Porter) amilləri dünya iqtisadi əlaqələrində üstünlükləri formalaşdırır və BİM-in daha yüksək formalarına keçidi təmin edir". Əgər bundan çıxış edərək, inteqrasiya sisteminin yaradılması iştirakçı ölkələrə ümumi məqsədlər (istehsalın və məşğulluğun artırılması, bazar mexanizmləri çərçivəsində iqtisadiyyatın strukturunun müasirləşdirilməsi, sosial sabitlik və s.) irəli sürməyə icazə verirsə, bu halda iqtisadi inkişafın səviyyəsinin və inteqrasiya edən ölkələrin bazar yetkinliyi dərəcələrinin əhəmiyyəti açıq-aydın güclənir. Hətta sənaye ölkələri çərçivəsində inteqrasiya prosesləri yalnız eyni inkişaf səviyyəsində olan dövlətlərin arasında fəal gedə bilər. "1994-cü ildə Avropa Azad Ticarət Assosiasiyası (EFTA- European Free Trade Association) və Avropa Birliyi əsas prinsipi kapitalların, malların, xidmətlərin və fiziki şəxslərin müstəqil yerdəyişməsi olan vahid iqtisadi məkanın yaradılması haqqında razılaşma imzaladı. Ona daxil olan dövlətlərin və onların arasındakı iqtisadi əlaqələrin inkişafının yüksək səviyyəsinə baxmayaraq, EFTA (azad ticarət zonasının yaradılması məqsədilə 1960-cı ildə təşkil olunan bu qurumun üzvləri qurumu tərk edib Aİ-na üzv olduqdan sonra 4 üzvü – İslandiya, Norveç, İsveçrə, Lixtenşteyn qalmışdır) dəyərli inteqrasiya qruplaşması olmadı. Faktiki olaraq o, Vahid İqtisadi Məkan və Avropa Birliyinin yeni üzvləri

üçün xüsusi "hazırlıq sinifi" oldu". Sənayecə inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında integrasiya tipli birliklərin yaradılmasına cəhd göstərilə də, bu cəhdlər özünün formalaşmasının başlanğıc mərhələsindədir və bu baxımdan onların səmərəlilik dərəcəsi barədə birmənalı nəticə çıxarmaq mümkün deyildir. Bu halda təsərrüfat mexanizmlərinin uyğun olmaması səbəbindən inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında integrasiya prosesinə assosiasiya, məxsusi əməkdaşlıq, ticarət imtiyazları və s. barədə keçid sazişlərinin imzalanması ilə başlanır. Bu sazişlərin müddəti daha az inkişaf etmiş ölkədə, daha inkişaf etmiş ölkədə mövcud olan mexanizmlərin yetkinlik dərəcəsinə uyğun olan bazar mexanizminin yaranmasına qədər uzadılır. Müəyyən ölkələrdə (məsələn, Afrika ölkələrində), ehtimal edilir ki, sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi integrasiyaya uyğun olaraq xarici tədqiqatçılar tərəfindən yaradılmış məşhur nəzəriyyələr daha az istifadə olunurlar;

- İntegrasiya ölkə iqtisadiyyatları inkişafda olduğu zaman daha müvəffəqiyyətlə inkişaf edir. Tarix artıq sübut edib ki, böhranda olan ölkələr bir-birləri ilə çox ağır integrasiya olunurlar. Böhran dövründə ölkələrdə ahtiböhran tədbirləri, qanunları, məhdudiyyətləri və s. qəbul edilir, məsələn, kapital ixracına məhdudiyyət tətbiq edilir. Məlumdur ki, integrasiya üçün əksinə, işçi qüvvəsinin, kapitalın, əmtəə və xidmətlərin hərəkətinin sərbəstliyi lazımdır. Hələ ki tarixdən böhranda olan ölkələrin yaratdığı dayanıqlı integrasiya qruplaşması məlum deyildir;

- İntegrasiya edən ölkələrin coğrafi yaxınlığı, əksər hallarda ümumi sərhədin və tarixən formalaşmış iqtisadi əlaqələrin mövcudluğu. Dünyanın əksər integrasiya birlikləri bir qitədə yerləşən, bir-birləri ilə bilavasitə coğrafi yaxınlıqda olan, nəqliyyat kommunikasiyalarına malik olan və çox zaman bir dildə danışan bir neçə qonşu ölkədən başlayıb. İlk ölkələr qrupuna, yəni integrasiya birliyinin təşəbbüsçüləri olan "integrasiya nüvəsi"nə sonradan digər qonşu dövlətlər də qoşulmağa başlamışlar;

- İntegrasiya edən ölkələrin liderlərinin siyasi iradəsi. Hazırda mövcud olan bütün iri integrasiya qruplaşmalarının yaradılmasına maraqlı ölkələrin siyasi rəhbərlərinin təşəbbüsləri təkan vermişdir. Siyasi rəhbərliyin rolu ondan ibarətdir ki,

onlar öz ölkələri üçün integrasiya vasitəsilə əldə ediləbiləcək məqsəd müəyyən etməli və formalaşdırmalıdır. Ölkə üçün bütün siyasi-iqtisadi nəticələr mümkün qədər dəqiq proqnozlaşdırılmalı, ilkin mərhələdə ölkənin uğrayacağı xərclər və bu xərclərin nə vaxt ödəniləcəyi və ölkənin integrasiyadan nə vaxtdan etibarən fayda götürəcəyi hesablanmalıdır. Siyasi rəhbərlik bazar təsərrüfatı sistemi şəraitində integrasiyanın səmərəli getdiyini bilməlidir. Bundan əlavə, ölkənin siyasi rəhbərliyi hansı səlahiyyətlərin “ümumi zənbil”ə ötürüləcəyini, hansıların isə saxlanılacağını dəqiq müəyyən etməlidir. Nəzərə alınmalıdır ki, ölkə üstmilli qurumların yaradılmasına hazır deyilsə, onda integrasiya təşəbbüsü kağız üzərində qalacaq. Beləliklə, təsdiq etmək olar ki, təsərrüfat həyatının beynəlmilləşdirilməsi özünün çoxdankı köklərinə və dərin ənənələrinə malikdir, təsərrüfat əlaqələrinin strukturu isə bu region ölkələrinin arasında adi beynəlxalq münasibətlərdən hökumətlərarası qarşılıqlı təsirin rolunun tədricən artdığı daha mürəkkəb sistemə keçidin ən əlverişli ilkin şərtlərini qoyur.

- Ölkələr qarşısında inkişaf, maliyyələşdirmə, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi, siyasi əməkdaşlıq və s. sahələrdə duran iqtisadi və digər problemlərin ümumiliyi. İqtisadi integrasiyaya adətən ölkələr qarşısında real şəkildə duran konkret problemlərin həlli üçün müraciət edirlər. Elə buna görə ki, əsas problemi bazar iqtisadiyyatının əsaslarının yaradılması olan ölkələr artıq ümumi valyutanın tətbiqini tələb edən bazar inkişafı səviyyəsinə malik dövlətlərlə integrasiya edə bilmirlər. Əsas problemi əhalini su və qida ilə təmin etmək olan ölkələr kapitalın sərbəst hərəkəti problemini müzakirə edən dövlətlərlə bir yerdə ola bilməzlər;

- İntegrasiya birliyinə daxil olan ölkələrdəki müsbət dəyişikliklərin bu dəyişiklikləri izləyən digər ölkələrə psixoloji təsir göstərməsi. İntegrasiya birlikləri yaratmış ölkələrdə adətən müsbət iqtisadi meyillər (iqtisadi artım templərinin sürətlənməsi, inflyasiyanın aşağı düşməsi, məşğulluğun artımı və s.) baş verir ki, bu da baş verən dəyişiklikləri izləyən digər ölkələrə müəyyən psixoloji təsir göstərir. Nəticədə də həmin ölkələr integrasiya birliklərinə üzv olmağa çalışırlar;

- Bəzi ölkələrin maraqları olmadığı halda belə integrasiya proseslərindən kənarda qalmamaq üçün integrasiya birliyinə daxil olmağa razılıq verməsi. Bu və ya

digər regionun əksər ölkələri integrasiya birliyinin üzvləri olduğdan sonra həmin birlikdən kənarda qalan digər region ölkələri mütləq bir sıra çətinliklərlə üzləşirlər. Bu çətinliklər birliyə daxil olan ölkələrin iqtisadi əlaqələrinin bir-birlərinə istiqamətlənməsindən qaynaqlanır. Bu bəzən integrasiyadan kənarda qalmış ölkələrin ticarətinin azalmasına gətirib çıxarır. Bu ölkələrdən bəziləri integrasiya proseslərindən kənarda qalma qorxusundan hətta integrasiya üçün əhəmiyyətli ilkin marağa malik olmadan belə, integrasiya proseslərinə qoşulmağa maraqlı olduqlarını bildirirlər;

- Miqyas iqtisadiyyatının üstünlüklərindən istifadə. Miqyas iqtisadiyyatı əsasında bazarın həcmi genişləndirmək, tranzaksiya xərclərini azaltmaq və digər üstünlüklərin əldə edilməsini təmin etmək mümkündür. Bu, öz növbəsində, birbaşa xarici investisiyaları cəlb etməyə imkan verəcəkdir. Belə ki, bu cür investisiyalar əhəmiyyətli ölçüyə malik bazarlara daha həvəslə yatırılır. Çünki, böyük ölçülü bazarlarda onların ehtiyaclarını ödəyən müstəqil istehsalın yaradılması daha məqsədəuyğun olur;

- Əlverişli xarici siyasət mühitinin yaradılması. Əksər integrasiya birliklərinin vacib məqsədlərindən biri də bu birlikdə iştirak edən ölkələrin siyasi, hərbi, sosial, mədəni və digər qeyri-iqtisadi hadisələrdə qarşılıqlı anlaşmalarının və əməkdaşlıqlarının gücləndirilməsidir. Coğrafi baxımdan bir-birinə yaxın olan və inkişaf sahəsində eyni cür problemlərə malik ölkələr üçün qonşularla yaxşı münasibətlərin olması, bu münasibətlərin qarşılıqlı iqtisadi öhdəliklərlə möhkəmləndirilməsi mühüm siyasi prioritet təşkil edir;

- Ticarət siyasəti vəzifələrinin həlli. Regional integrasiyadan çox zaman ÜTT çərçivəsində həyata keçirilən çoxtərəfli ticarət danışıqlarında danışıq mövqelərinin gücləndirilməsi vasitəsi kimi də istifadə edilir. Hesab edilir ki, hər hansı blok təşkil edən ölkələr adından razılaşdırılmış çıxış daha çəkilidir və ticarət siyasəti sahəsində daha arzuolunan nəticələrə gətirib çıxarır. Bundan əlavə, regional bloklar qarşılıqlı ticarət üçün daha sabit və proqnozlaşdırıla bilən mühit yaradır.;

- İqtisadiyyatın struktur dəyişikliklərinə dəstək. Bazar iqtisadiyyatını quran və ya ciddi iqtisadi islahatlar həyata keçirən ölkələrin daha yüksək bazar inkişafı

səviyyəsinə malik ölkələrin regional ticarət sazişlərinə qoşulmasına bazar təcrübəsinin ötürülməsinin mühüm kanalı kimi, həmçinin seçilmiş bazar kursuna sədaqətlik amili kimi baxılır. Daha inkişaf etmiş ölkələr öz qonşularını integrasiya proseslərinə qoşmaqla onların bazar islahatlarının sürətlənməsində və onlarda tam və tutumlu bazarların yaradılmasında maraqlı olurlar;

- Milli sənayenin gənc sahələrinin dəstəklənməsi. Integrasiya birlikləri üçüncü ölkələrə qarşı ayrı-seçkilik tədbirləri nəzərdə tutmursa belə, birliklərə bir sıra hallarda yerli istehsalçıları dəstəkləmək üsulu kimi baxılır. Belə ki, bu zaman yerli istehsalçılar üçün daha geniş regional bazar meydana gəlir;

- Dünya bazarlarında mövqelərin gücləndirilməsi. Bu regional rəqabət üstünlüklərinin yaradılması vasitəsilə təmin edilir.

İqtisadi integrasiyanın əsasında müstəqil fəaliyyət göstərən subyektlərin iqtisadi maraqları və beynəlxalq əmək bölgüsü durur.

İntegrasiyanın obyektiv ilkin şərtləri aşağıdakılardır:

- Integrasiya edən ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin və bazar yetkinliyi dərəcəsinin yaxınlığı.

- Integrasiya ölkə iqtisadiyyatları inkisafda olduğu zaman daha müvəffəqiyyətlə inkisaf edir.

- Integrasiya edən ölkələrin coğrafi yaxınlığı, əksər hallarda ümumi sərhədin və tarixən formalasmış iqtisadi əlaqələrin mövcudluğu.

- Integrasiya edən ölkələrin liderlərinin siyasi iradəsi.

- Ölkələr qarsısında inkisaf, maliyyələşdirmə, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi, siyasi əməkdaşlıq və s. sahələrdə duran iqtisadi və digər problemlərin ümumiliyi.

- “Domino effekti”. Bu və ya digər regionun əksər ölkələri integrasiya birliyinin üzvləri olduqdan sonra həmin birlikdən kənarda qalan digər region ölkələri mütləq bir sıra çətinliklərlə üzləşirlər.

İntegrasiya prosesləri iqtisadi regionalizmin inkişafına gətirib çıxarır ki, bunun da nəticəsində ayrı-ayrı ölkələr qrupu öz aralarında ticarət üçün, bir sıra hallarda isə istehsal amillərinin regionlararası hərəkəti üçün daha əlverişli şərait yaradırlar. Aydın görünən proteksionist cəhətlərinə baxmayaraq, iqtisadi regionalizm beynəlxalq

iqtisadiyyatın inkişafı üçün mənfi amil hesab edilmir. Lakin bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, integrasiya edən ölkələr qrupu qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrini liberallaşdırarkən üçüncü ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələr üçün integrasiya proseslərinin başlanmasına qədər mövcud olmuş şərtlərdən daha pis şərtlər müəyyən etməməlidirlər. Başqa sözlə, iqtisadi regionalizm bir qrup ölkələr arasında əlaqələri sadələşdirərkən bütün digər ölkələrlə əlaqələri mürəkkəbləşdirməməlidir. Regionalizm üçüncü ölkələrlə ticarət şəraitini pisləşdirməyə qədər o beynəlxalq iqtisadiyyatın inkişafının müsbət amili hesab edilir.

1.2 İntegrasiya birliklərinin növləri və müasir beynəlxalq iqtisadiyyatda integrasiya proseslərinin reallaşması istiqamətləri

Tarixən integrasiya prosesi bir neçə əsas mərhələdən keçməklə təkamül edir ki, bu mərhələlərdən hər biri onun yetkinlik dərəcəsini xarakterizə edir. Bu mərhələləri daha geniş şəkildə aşağıdakı kimi nəzərdən keçirmək olar:

Cədvəl 1.1

İntegrasiya prosesinin mərhələləri

I. İmtiyazlı ticarət sazişi	II. Azad ticarət zonası	III. Gömrük Birliyi	IV. Ümumi bazar	V. İqtisadi Birlik
• Qarşılıqlı ticarətdə tarif və digər maneələrin azaldılması • Üçüncü ölkələrə münasibətdə milli tariflərin saxlanması • Dövlətlərarası idarəetmə orqanları yaradılır	• Qarşılıqlı ticarətdə tarif və qeyri-tarif maneələrinin aradan qaldırılması • Əmtəə və xidmətlərin ölkələrarası sərbəst hərəkəti • Dövlətlərarası kiçik katiblik	• Üçüncü ölkələrə münasibətdə vahid tarif və qeyri-tarif tənzimləməsi • Nazirlər səviyyəsində dövlətlərarası şura və katiblik	• İstehsal amillərinin sərbəst hərəkəti • Dövlət başçılarının görüşü, Nazirlər Şurası, katiblik	• İqtisadi siyasətin harmonlaşdırılması • Üstmilli tənzimləmə funksiyası olan dövlətlərarası orqan

- Birinci mərhələ - imtiyazlı ticarət sazişləri. Ölkələr qarşılıqlı yaxınlaşmaya hələ ilk addımlarını atarkən onlar arasında imtiyazlı ticarət sazişləri imzalanır. Bu cür sazişlər ikitərəfli əsasda olmaqla ya ayrı-ayrı ölkələr tərəfindən, ya da artıq mövcud olan integrasiya qrupları ilə ayrı bir ölkə və ya ölkələr qrupu arasında imzalana bilər. Bu sazişlərə uyğun olaraq, ölkələr bir-birlərinə üçüncü ölkələrə təqdim etdiklərindən daha əlverişli rejim təqdim edirlər. İmtiyazlı sazişlər bu sazişi imzalayan hər bir ölkənin milli gömrük tariflərinin saxlanmasını nəzərdə tutduğundan, onlara integrasiya prosesinin ilkin mərhələsi kimi deyil, hazırlıq mərhələsi kimi baxılmalıdır. Bu fikri möhkəmləndirən əlamətlərdən biri də budur ki, imtiyazlı sazişləri idarə etmək üçün heç bir dövlətlərarası orqan yaradılmır.

- İkinci mərhələ - azad ticarət zonaları. Azad ticarət zonaları qarşılıqlı ticarətdə gömrük tariflərinin sadəcə olaraq ixtisarını deyil, ümumiyyətlə aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur. Bu zaman üçüncü ölkələrə münasibətdə milli gömrük tarifləri saxlanılır. Yəni, azad ticarət zonasının hər bir üzvü üçüncü ölkəyə münasibətdə özünün xarici ticarət siyasətini həyata keçirmək hüququna malikdir. Əksər hallarda azad ticarət zonasının şərtləri kənd təsərrüfatı məhsullarından başqa bütün əmtəələrə şamil olunur. Azad ticarət zonası üzv ölkələrin birinin ərazisində yerləşən dövlətlərarası kiçik katiblik vasitəsilə koordinasiya edilə bilər. Lakin, çox zaman katibliyin xidmətlərindən imtina edilir və inkişafın əsas parametrləri müvafiq qurumların rəhbərlərinin dövrü olaraq keçirilən iclaslarında razılaşdırılır.

- Üçüncü mərhələ - gömrük birliyi. Bu zaman integrasiya blokuna daxil olan ölkələr tərəfindən razılaşdırılmış surətdə milli gömrük tarifləri aradan qaldırılır və üçüncü ölkələrə münasibətdə ümumi gömrük tarifi və vahid qeyri-tarif tənzimləməsi sistemi tətbiq edilir. Gömrük birliyinin azad ticarət zonasından əsas fərqi ondan ibarətdir ki, gömrük birliyinin iştirakçıları üçüncü ölkələrə münasibətdə vahid xarici ticarət siyasəti həyata keçirirlər. Gömrük birliyi bir neçə gömrük ərazisinin bir ərazidə birləşməsini nəzərdə tutur. Bu zaman daxili sərhədlərdə gömrük xidmətləri ixtisar edilir, onların funksiyaları isə vahid gömrük ərazisinin xarici sərhədində müvafiq xidmətlərə ötürülür. Gömrük birliyi əmtəələrlə və xidmətlərlə rüsumsuz ticarəti və onların region daxilində tam sərbəst hərəkətini nəzərdə tutur. Adətən

gömrük birliyi razılaşdırılmış xarici ticarət siyasətinin həyata keçirilməsini koordinasiya edən dövlətlərarası orqanların daha inkişaf etmiş sisteminin yaradılmasını tələb edir. Çox zaman bu, müvafiq qurumlara rəhbərlik edən nazirlərin dövrü olaraq keçirilən iclasları formasında olur. Onlar öz işlərində daim fəaliyyət göstərən dövlətlərarası katibliyə əsaslanırlar. Gömrük birliyi nəzəriyyəsinə uyğun olaraq, onun yaradılması nəticəsində iqtisadiyyatda iki tip effekt yaranır: statik effektlər (gömrük birliyinin yaradılmasından dərhal sonra onun bilavasitə nəticəsi kimi meydana gələn iqtisadi nəticələr) və dinamik effektlər (gömrük birliyinin fəaliyyətinin daha sonrakı mərhələlərində meydana gələn iqtisadi nəticələr). Statik effektlər sırasında ticarətin yaradılması effekti (gömrük birliyi çərçivəsində idxal rüsumlarının aradan qaldırılması nəticəsində yerli istehlakçıların idxala yönəlməsi) və ticarətin yayınması effekti (yerli istehlakçıların integrasiyada iştirak etməyən, lakin eyni əmtəənin satışını daha aşağı qiymətlə təmin edən ölkələrlə ticarətdən daha az səmərəli integrasiya daxili mənbəyə yönəlməsi) daha mühüm əhəmiyyət kəsb edirlər. Statik effektlər sırasına gömrük və sərhəd orqanlarının saxlanması çəkilən inzibati xərclərin azalmasını da göstərmək olar. Integrasiya inkişaf etdikcə meydana gələn dinamik effektlər sırasında müxtəlif ölkələrin istehsalçıları arasında artan rəqabəti qeyd etmək zəruridir. Bu rəqabət qiymətlərin artımının qarşısını alır, əmtəələrin keyfiyyətinin yaxşılaşmasına gətirib çıxarır, yeni texnologiyaların yaradılmasını stimullaşdırır və s.

- Dördüncü mərhələ - ümumi bazar. Bu mərhələdə integrasiya edən ölkələr təkcə əmtəə və xidmətlərin deyil, həm də istehsal amillərinin – kapital və işçi qüvvəsinin sərbəst hərəkəti barədə razılığa gəlirlər. Göründüyü kimi, gömrük birliyinin şərtlərinə əlavə olaraq, ümumi bazar üzv ölkələr çərçivəsində istehsalın bütün amillərinin sərbəst hərəkəti üçün maneələrin aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur. Bu o deməkdir ki, milli qanunvericiliklər, standartlar yaxınlaşdırılmalı, integrasiyanın institusional əsasları inkişaf etdirilməlidir. Vahid xarici tarifi müdafiəsi altında olan istehsal amillərinin dövlətlərarası hərəkətinin sərbəstliyi iqtisadi siyasətin dövlətlərarası koordinasiyasının daha yüksək səviyyəsini tələb edir. Bu cür koordinasiya integrasiya blokunda iştirak edən ölkələrin dövlət və hökumət

başçıların dövrü iclasları (adətən ildə bir-iki dəfə), həmçinin maliyyə nazirliklərinin, mərkəzi bankların, digər iqtisadi qurumların rəhbərlərinin daha tez-tez keçirilən görüşləri vasitəsilə həyata keçirilir. Onlar öz işlərində daimi olaraq fəaliyyət göstərən katibliyə əsaslanırlar.

- Beşinci mərhələ - iqtisadi birlik. Ən yüksək səviyyədə integrasiya iqtisadi birliyə çevrilir. İqtisadi birlik ümumi gömrük tarifi və əmtəələrin və istehsal amillərinin sərbəst hərəkəti ilə yanaşı, makroiqtisadi siyasətin koordinasiyasını və əsas sahələrdə (valyuta, büdcə, pul) qanunvericiliyin unifikasiyasını nəzərdə tutur. Yəni, vahid kənd təsərrüfatı siyasəti, sənaye siyasəti, enerji siyasəti, nəqliyyat siyasəti, sosial siyasət, elmi-texniki siyasət, regional siyasət həyata keçirilməlidir. Bu mərhələdə artıq elə bir orqana ehtiyac duyulur ki, onun koordinasiya etmək və iqtisadi inkişafı müşahidə etməklə yanaşı, iqtisadi bloka daxil olan ölkələr adından operativ qərarlar qəbul etmək səlahiyyəti olsun. Hökumətlər razılaşdırılmış surətdə öz funksiyalarının bir hissəsindən imtina edirlər və bununla da dövlət suverenliyinin bir hissəsini üstmilli orqanların xeyrinə güzəştə gedirlər. Üstmilli funksiyalara malik bu cür dövlətlərarası orqanlar təşkilata aid olan qərarları üzv-ölkələrin hökumətləri ilə razılaşdırmadan qəbul etmək hüququna malikdirlər.

Daha əvvəllər integrasiya prosesləri məhdud sayda regionları əhatə edirdisə, hazırda bu hadisə demək olar ki bütün qitələrdə baş verir və çoxsaylı regional və subregional ticarət-iqtisadi qruplar yaranır. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının göstəricilərinə görə, hazırda dünya üzrə real olaraq fəaliyyətdə olan 250 ticarət-iqtisadi saziş mövcuddur və onlardan 130-u 1995-ci ildən sonra yaradılıb. Adıçəkilən təşkilatın proqnozuna görə, 2005-ci ilin sonuna bu rəqəmin 300-ə çatacağı gözlənilir. Bir çox tədqiqatçılar 1990-cı illərdə “integrasiya bumu” yaşandığını qeyd edirlər. İntegrasiya bumu özünü iki formada göstərir: kəmiyyət (yeni regional sazişlər, mövcud sazişlərin yeni şərtlər əlavə edilməklə yenidən imzalanması və s.) və keyfiyyət (regional qarşılıqlı təsərrüfat fəaliyyətinin dərinləşməsi, integrasiyanın daha inkişaf etmiş kompleks formalarından istifadə və s.).

Avropa Birliyi: integrasiyanın xüsusiyyətləri və onun tənzimlənməsi mexanizmi. Hazırda Avropa Birliyi adlandırılan güclü təşkilatın formalaşmağa

başlanmasının ilkin nöqtəsi Fransanın xarici işlər naziri Rober Şumanın 9 may 1950-ci ildə Parisdə verdiyi bəyanat sayılır. O, Fransa və Almaniyanın kömür və polad istehsalını vahid rəhbərlik altında keçirilməsini təklif etdi ki, nəticədə də 1951-ci ilin aprelində Avropa Kömür və Polad Birliyi (AKPB) yaradılması haqqında Paris müqaviləsi imzalandı.

Qərbi Avropa integrasiyasının inkişafında üzv-ölkələrin qarşılıqlı fəaliyyətinin dərinlik dərəcəsinə (integrasiyanın aşağı səviyyələrindən yuxarı səviyyələrinə keçid) görə, həmçinin üzvlərin sayının artımına görə bir-birindən fərqlənən bir neçə mərhələni fərqləndirmək olar.

Birinci mərhələ (1951-1957). Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Avropa Birliyi öz başlanğıcını AKPB-dən götürüb. AKPB-nin yaradılması haqqında 1951-ci ildə imzalanan müqavilə 1952-ci ildə qüvvəyə mindi və onun tərkibinə 6 dövlət – Belçika, Niderland, Lüksemburq, Almaniya Federativ Respublikası, Fransa və İtaliya daxil oldu. Formal olaraq onun məqsədi 6 ölkənin ümumi kömür və polad bazarının yaradılması olsa da AKPB-nin əhəmiyyəti bu çərçivədən çox kənara çıxır. AKPB-nin əsasında Avropada integrasiyanın prinsipləri işlənirdi. AKPB-nin yaradılması Qərbi Avropa integrasiyasına doğru birinci addım oldu.

İkinci mərhələ (1950-ci illərin sonları 1970-ci illərin əvvəlləri). 1956-cı ildə AKPB-nin İtaliyanın Venetsiya şəhərində keçirilən sammitində Belçikanın xarici işlər naziri Pol-Anri Spaak tərəfindən hazırlanan hesabat danışıqlar üçün əsas kimi qəbul edildi və nəticədə AKPB-yə daxil olan ölkələr 1957-ci ildə Romada iki müqavilə imzaladılar:

- ❖ Atom Enerjisi üzrə Avropa Birliyinin (AEAB) yaradılması haqqında;
- ❖ Avropa İqtisadi Birliyinin (AİB) yaradılması haqqında.

Hər iki müqavilə 1958-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə mindi. Bağlanmış müqavilələr Qərbi Avropada integrasiya proseslərinin inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Roma müqaviləsinin müddəalarının reallaşdırılması ilkin mərhələdə müvəffəqiyyətlə həyata keçirildi və 1968-ci il iyulun 1-də (nəzərdə tutulmuş müddətdən 1,5 il əvvəl) AİB ölkələri tərəfindən gömrük birliyi yaradıldı. Bu

mərhələnin əsas uğurlarından biri də AİB səviyyəsində Vahid Kənd Təsərrüfatı Siyasətinin (VKTS) formalaşdırılması oldu.

Üçüncü mərhələ (1970-ci illərin əvvəllərindən 1980-ci illərin ortalarına qədər). 1970-ci illərin əvvəllərində gömrük birliyinin yaradılması və ümumi bazarın formalaşdırılması ilə əlaqədar demək olar ki, bütün əsas tələblər yerinə yetirildi. 1973-cü ildə ilk dəfə AİB-də “eninə” genişlənmə baş verdi. Birliyin üzvlərinin sayı 9-a çatdı. AİB-ə qəbul olunmuş yeni üç dövlət Böyük Britaniya, Danimarka və İrlandiya idi. 1981-ci ildə Yunanistanın AİB-ə üzv olması ilə yeni ziddiyyətlərə təkan verildi. Bununla belə, bu mərhələdə də integrasiya prosesi üzrə az əhəmiyyətli olamayan tərəqqiyə nail olunmuşdur. Belə ki, valyuta integrasiyası üstmilli tənzimlənmə sferasına çevrildi. 1978-ci ildən etibarən Avropa Valyuta Sistemi fəaliyyət göstərməyə başladı.

Dördüncü mərhələ (1980-ci illərin ortalarından 1990-cı illərin əvvəllərinə qədər). 1986-cı ildə isə İspaniya və Portuqaliyanın Birliyə qəbul edilməsi ilə mövcud ziddiyyətlər daha da artdı. Belə bir şəraitdə böyük sayda texniki, kəmiyyət və keyfiyyət problemlərini həll etmək lazım idi. Həmçinin bir sıra institusional problemlərin də həlli tələb olunurdu.

Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün hökumətlərarası konfransın çağırılması qərara alındı. Xüsusi komissiya yaradıldı və bu komissiya ümumi bazardan vahid bazara keçid üçün layihələr və təkliflər məcmusu hazırladı. Nəticədə 1986-cı ildə Ümumavropa Aktı imzalandı və bu akt 1987-ci ildə qüvvəyə mindi. Ümumavropa Aktı ilə vahid bazarın qərarlaşdırılması üçün üçmərhələli dəqiq proqram müəyyən edildi. Proqramı 1992-ci ilin 31 dekabrına qədər başa çatdırmaq nəzərdə tutulurdu ki, qoyulmuş bu müddətə də uğurla əməl olundu. Ümumavropa Aktının müvəffəqiyyətində 1990-cı il Şengen sazişi mühüm rol oynadı.

Beşinci (müasir) mərhələ. Ümumavropa Aktı iqtisadi, valyuta və siyasi ittifaqın yaradılması üçün vacib olan məsələlərin həllini özündə əks etdirməsə də, o bu məqsədlə beynəlxalq konfransın çağırılmasını nəzərdə tuturdu. Belə bir konfrans 1992-ci ildə Maastrixdə çağırıldı və həmin konfransda Avropa Birliyi haqqında müqavilə imzalandı. Bu müqavilədən sonra AİB Avropa Birliyi adlandırılmağa

başlandı. 1995-ci ildə Avropa Birliyinə yeni üç üzv qəbul edildi. Bunlar Avstriya, İsveç və Finlandiya idi. Maastrixt müqaviləsi ilə qarşıya qoyulan əsas vəzifə - iqtisadi və valyuta, həmçinin siyasi birliyin yaradılması idi. İqtisadi sahədə bu iqtisadi vahidliyin, əməkdaşlığın artırılması, valyuta sahəsində isə vahid valyuta birliyinin yaradılmasıdır. 1998-ci ilin martın 1-dən valyuta birliyinin yaradılmasına başlandı. Bu mərhələdə Avropa Valyuta Birliyinin (Avrozona) iştirakçıları müəyyənləşdirildi.

Avrozonaya ilk olaraq Avropa Birliyinin 11 ölkəsi (Avstriya, Almaniya, Belçika, İspaniya, İrlandiya, İtaliya, Fransa, Finlandiya Lüksemburq, Niderland, Portuqaliya) qoşulsa da, daha sonra Yunanıstan da 1999-cu ildə onların sırasına qoşuldu. 2002-ci il dekabrın 13-də Kopenhagendə keçirilən sammiti Avropa Birliyinin tarixi sammiti də adlandırmaq olar. Belə ki, bu sammit zamanı 10 ölkənin (Kipr, Çexiya, Estoniya, Macarıstan, Latviya, Litva, Malta, Polşa, Slovakiya və Sloveniya) 2004-cü il mayın 1-dən etibarən Avropa Birliyinə üzv qəbul edilmələri barədə qərar qəbul edildi və həmin tarixdə adıçəkilən dövlətlər rəsmən Avropa Birliyinə qəbul edildilər. Beləliklə, hazırda Avropa Birliyinin 25 üzvü vardır.

Avropa Birliyinin məqsədlərini ümumi şəkildə aşağıdakı kimi formalaşdırmaq olar:

- ❖ Avropa xalqlarının sıx ittifaqını yaratmaq;
- ❖ Daxili sərhədləri olmayan məkan, vahid valyuta yaratmaqla uzunmüddətli iqtisadi tərəqqiyə yardım etmək;
- ❖ Beynəlxalq aləmdə birgə xarici siyasət yeritmək;
- ❖ Ədliyyə və daxili işlər sahəsində əməkdaşlığı inkişaf etdirmək;
- ❖ Ümumi nailiyyəti mühafizə edib inkişaf etdirmək.
- Avropa Birliyinin fəaliyyətinin əsasını təşkil edən prinsiplər isə bunlardır:
 - ❖ demokratik idarəçilik sistemli üzv-dövlətlərin milli fərdiliyinə hörmət etmək;
 - ❖ insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasına müvafiq olaraq insan hüquqlarına hörmət etmək.

Avropa Birliyinin strukturu isə aşağıdakı kimidir:

- Avropa Şurası (eyni adlı müstəqil beynəlxalq təşkilatla səhv salınmaması üçün bundan sonra sadəcə Şura adlandırılacaq);

- Avropa Birliyinin Şurası (bəzən Nazirlər Şurası da adlandırılır);
- Avropa Parlamenti;
- Avropa Komissiyası;
- Avropa Məhkəməsi;
- Hesablama Palatası;
- Avropa İnvestisiya Bankı;
- Avropa Mərkəzi Bankı;
- İqtisadi və Sosial Komitə;
- Regionlar Komitəsi.

Beləliklə, Avropa Birliyi beynəlxalq səviyyəli integrasiya bloku kimi sürətli inkişafını davam etdirməkdədir. Kopenhagen Sammitində alınmış qərara görə, Bolqarıstan və Rumıniyanın 2007-ci ildə Avropa Birliyinin üzvü olması gözlənilir. Bundan əlavə, Avropa Birliyinin 1999-cu ilin dekabrında Helsinkidə keçirilən sammitində Türkiyə də bu integrasiya blokuna üzv olmaq üçün namizəd kimi qəbul edilmişdir. Hazırda Türkiyə ilə üzvlük barədə danışıqlar aparılır.

Azad ticarət haqqında Şimali Amerika sazişi (NAFTA) 1994-cü il yanvarın 1-dən etibarən ABŞ, Kanada və Meksikanın ərazisində Şimali Amerika Azad Ticarət Zonası haqqında Saziş (NAFTA) qüvvəyə mindi. Tarixi təcrübə göstərir ki, üç ölkə arasında ticarət-iqtisadi münasibətlər Şimali Amerika təsərrüfat kompleksinin formalaşdırılmasının vacib amilidir. Şimali Amerikada integrasiya proseslərinin aktivləşdirilməsinə yönəldilmiş ilk rəsmi tədbir “Ebbot planı” (1947) hesab edilir. Bu planın məqsədi Kanada iqtisadiyyatının aparıcı sahələrinə ABŞ sərmayələrini stimullaşdırmaq idi. 1959-cu ildə ABŞ və Kanada birgə hərbi istehsal haqqında saziş bağladılar və bu saziş ABŞ standartlarının Kanada hərbi texniki istehsalına tətbiq edilməsinə imkan verdi.

ABŞ-ın Kanada və Meksika ilə ticarət-siyasi birliyinin təşkil edilməsi istiqamətində aktiv xətt Vaşinqton tərəfindən 1970-ci illərin sonlarından götürüldü. İlkin olaraq söhbət üç ölkənin enerji birliyinin rəsmiləşdirilməsindən gedirdi. ABŞ

Konqresi 1979-cu il Ticarət Sazişləri haqqında Qanunda ABŞ Prezidentinin ünvanına “Şimali Amerika Azad Ticarət Zonasının yaradılması perspektivinin öyrənilməsi” direktivini (bölmə 1104) qəbul etdi.

1988-ci ilin sentyabrında üçillik danışıqlardan sonra sərbəst ticarət haqqında ABŞ-Kanada sazişi (CUSFTA) imzalandı. Bu sazişə görə, 10 il ərzində ABŞ və Kanada arasında azad ticarət zonası formalaşdırılmalı idi. NAFTA iki yüksək inkişaf etmiş və bir inkişaf etməkdə olan ölkə arasında imzalanmış ilk sazişdir.

NAFTA-nın məqsədləri Müqavilənin 102-ci maddəsində əks olunmuşdur:

- ❖ ölkələr arasında ticarətdə maneələrin aradan qaldırılması və əmtəə və xidmətlərin sərbəst hərəkətinin stimullaşdırılması;

- ❖ azad ticarət zonası çərçivəsində rəqabətin ədalətli şərtlərinin müəyyən edilməsi;

- ❖ üzv-ölkələrdə investisiya qoyuluşları üçün imkanların əhəmiyyətli dərəcədə artırılması;

- ❖ bu sazişin ticarət mübahisələrinin həllində səmərəli surətdə yerinə yetirilməsi və tətbiqi;

- ❖ sazişin üstünlüklərinin genişləndirilməsi və gücləndirilməsi məqsədilə gələcək çoxtərəfli regional iqtisaid əməkdaşlıq üçün çərçivələrin müəyyən edilməsi.

Asiya-Sakit Okean regionunda integrasiya prosesləri. Asiya-Sakit Okean (ASO) regionu öz əhəmiyyətinə görə, dünya iqtisadi integrasiyasının üçüncü mərkəzi sayılır. ASO-da üç subregional qruplaşma – ASEAN, CER və SPARTECA fəaliyyət göstərir. Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin Assosiasiyası – ASEAN 1967-ci ildə beş ölkə (Sinqapur, Malayziya, Tailand, İndoneziya, Filippin) tərəfindən yaradılıb. 1984-cü ildə qruplaşmaya Bruney, 1995-ci ildə Vyetnam, 1997-ci ildə Laos və Myanma, 1998-ci ildə isə Kamboca qoşulub. 1992-ci ildə ASEAN-ın Sinqapurda keçirilən sammitində azad ticarət zonasının (AFTA – ASEAN Free Trade Agreement) yaradılması haqqında qərar qəbul edilir.

Sakit okean hövzəsinin cənubunda iki qruplaşma CER və Cənubi Sakit Okean Forumu fəaliyyət göstərir. Avstraliya və Yeni Zelandiya arasında azad ticarət zonası 1966-cı ildən etibarən qarşılıqlı ticarətdə rüsumların və kəmiyyət məhdudiyyətlərinin

ləğv edilməsi əsasında başlayıb. 1983-cü ildə yeni saziş - iqtisadi əlaqələrin dərinləşdirilməsi haqqında Avstraliya – Yeni Zelandiya ticarət sazişi imzalandı ki, bundan sonar qruplaşma CER adlandırılmağa başlandı. Sakit Okean hövzəsinin cənubunda 1971-ci ildən Cənubi Sakit Okean Forumu fəaliyyətdədir. Hazırda bura 13 kiçik ada dövlətləri və əraziləri (Kuk adaları, Fici, Kiribati, Marşal adaları, Mikroneziya, Nauru, Niuye, Papua Yeni Qvineya, Solomon adaları, Tonqa, Tuvalu, Vanuatu, Qərbi Samoa) daxildir.

1980-ci ildə Cənubi Sakit Okean Forumu ölkələri Avstraliya və Yeni Zelandiya ilə Cənubi Sakit Okean Regional Ticarət və İqtisadi əməkdaşlıq Sazişini (SPARTECA) imzaladılar. Bu sazişə uyğun olaraq, qeyri-qarşılıqlı əsasda imtiyazlı ticarət zonası yaradıldı.

Ümumi regional səviyyədə integrasiya planları 1980-1990-cı illər ərəfəsində yaranıb. 1989-cu ildə Avstraliya baş nazirinin təşəbbüsü ilə ilk hökumətlərarası iqtisadi təşkilat – Asiya-Sakit Okean İqtisadi əməkdaşlıq Forumu (APEC) yaradıldı.

Hazırda APEC özündə 20 ölkəni (ABS, Kanada, Yaponiya, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Cənubi Koreya, Sinqapur, Malayziya, Tailand, İndoneziya, Filippin, Bruney, Çin (Syanqan daxil olmaqla), Meksika, Papua-Yeni Qvineya, Çili, Vyetnam, Peru, Rusiya) birləşdirir.

Cənubi Amerikada integrasiya prosesləri. Cənubi Amerikada integrasiya prosesləri tarixi və coğrafi səbəblər baxımından bir çox onilliklər ərzində əsasən sahilboyu inkişaf etmişdir. Bu onunla əlaqədardır ki, iqtisadiyyat metropoliyların ehtiyacına uyğun formalaşmış və buna görə də qitədaxili ticarətə uyğunlaşmamışdır.

1960-cı ildə azad ticarət zonasının yaradılması haqqında “Montevideo” müqaviləsi imzalandı. Bu müqaviləni Latın Amerikasına Azad Ticarət Assosiasiyası adını aldı və daha sonra o, 1981-ci ildə Latın Amerikasına İntegrasiya Assosiasiyasına (LAİA) (Argentina, Boliviya, Braziliya, Çili, Kolumbiya, Kuba, Ekvador, Meksika, Paraqvay, Peru, Uruqvay, Venesuela) çevrildi.

Cənubi Amerikada müşahidə olunan integrasiya proseslərinin aktivləşməsində 1991-ci ildə Argentina, Boliviya, Paraqvay, Uruqvay tərəfindən yaradılmış Cənubi Konusun Ümumi Bazarı (MERCOSUR) getdikcə daha əhəmiyyətli rol oynayır. Bu

qruplaşma qısa müddət ərzində real regional integrasiyanın əsas iştirakçılarından birinə çevrilib. Qitənin digər integrasiya birlikləri sırasında aşağıdakıları qeyd etmək olar:

And Ümumi Bazarı (CAN). And Paktı da adlandırılan bu təşkilat 1988-ci ildə yaradılmışdır və ora Boliviya, Kolumbiya, Ekvador, Peru, Venesuela daxildir.

Mərkəzi Amerika Ümumi Bazarı (CACM). 1961-ci ildə yaradılan birliyə Kosta-Rika, Salvador, Qvatemala, Honduras, Nikaraqua daxildir.

Afrikada integrasiya prosesləri. Afrikada integrasiya prosesləri 1960-cı illərdə başlanıb. Bu qitənin ölkələri müxtəlif iqtisadi inkişaf səviyyələrinə malikdirlər, dünya səviyyəsi ilə müqayisədə isə onların inkişaf səviyyələri xeyli aşağıdır. Prioritet ehtiyaclar baxımından Afrika İqtisadi Birliyinin (AfİB – mövcud regional təşkilatlar bazasında ümumi bazar) mərhələli yaradılması haqqında müqavilənin reallaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Bu barədə saziş 1994-cü ilin mayında qüvvəyə minib. AfİB-in 6 mərhələdə yaradılması planı 34 il ərzində həyata keçirilməlidir. Bununla yanaşı, AfİB-in əsas elementləri artıq mövcud olan subregional qruplaşmalar olduğundan, birinci 20 ildə ilk növbədə onların inkişaf etdirilməsi, onların fəaliyyətinin koordinasiya dərəcəsinin gücləndirilməsi nəzərdə tutulur. Qərbi Afrikada Qərbi Afrika Dövlətlərinin İqtisadi Birliyinin (ECOWAS) fəaliyyətinin aktivləşməsi daha çox nəzərə çarpır. 1975-ci ildə yaradılmış bu qruplaşmaya 16 dövlət daxildir və o, regionda ümumi bazarın yaradılmasını qarşısına məqsəd qoyub. 1995-ci ilin iyulunda ECOWAS-ın 18-ci sammiti çərçivəsində Birlik haqqında yenilənmiş Müqavilənin (1993-cü ildə Kotonda imzalanıb) qüvvəyə mindiyi rəsmi surətdə elan olundu.

Mərkəzi Afrikada iqtisadi integrasiya baxımından az və ya çox dərəcədə Mərkəzi Afrika İqtisadi və Valyuta Birliyi (CEMAC) dinamik şəkildə inkişaf edib. Qeyd edək ki, ilk olaraq Mərkəzi Afrika Gömrük və İqtisadi Birliyi kimi yaradılan bu təşkilatın CEMAC-a çevrilməsi barədə müqavilə 1994-cü ilin martında imzalanıb və 1999-cu ildə qüvvəyə minib. Hazırda bu qruplaşmaya 6 ölkə - Kamerun, Mərkəzi Afrika Respublikası, Çad, Konqo, Ekvatorial Qvineya, Qabon daxildir.

FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MDB ÖLKƏLƏRİ İLƏ XARİCİ İQTİSADİ ƏLAQƏLƏRİNİN FORMALAŞMASININ OBYEKTİV SƏBƏBLƏRİ VƏ MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN KOMPLEKS TƏHLİLİ

2.1 MDB ölkələri ilə Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli iqtisadi əlaqələrinin zəruriliyi və genişləndirilməsinin obyektiv əsasları

MDB-nin yaranması haqqında 1991-ci ilin dekabrında imzalanmış siyasi qərarlar 80-ci ilin ikinci yarısında SSRİ-də baş verən proseslərin qanunauyğun nəticəsi oldu. Effektiv olmayan inzibati idarəetmə sistemi, inhisarçı istehsal strukturu ölkədə mövcud olan ictimai-siyasi və iqtisadi böhranın sistemli şəkildə davam etməsinə səbəb olmuşdur. 80-ci illərin sonlarında SSRİ-nin ÜDM-sının ən azı 40%-ini hərbi sənaye kompleksinin məhsulu təşkil edirdi. Mülkiyyətə münasibətlərin dəyişməsi, avadanlıqların köhnəlməsinin sürətlənməsi, investisiyanın və resurslardan istifadənin effektivliyinin azalması əmək məhsuldarlığının aşağı düşməsinə və iqtisadi böhranın dərinləşməsinə gətirib çıxartdı.¹

İslahatlar dövründə ümumittifaq proqramları çərçivəsində təsərrüfat fəaliyyətinin liberallaşdırılması proseslərinə başlandı. Müəssisələrin dövlətsizləşdirilməsi, mərkəzləşdirilmiş planlı idarəetmə sisteminin və maddi-texniki təminatın zəifləməsi müşahidə olundu. Müqavilə pozulmaları kütləvi xarakter aldı. Bu da sahələrarası və sahədaxili təsərrüfat və istehsal-texnoloji əlaqələrinin pozulmasına, maliyyə-kredit sisteminin dağılmasına, istehsal-texniki təyinatlı və istehlak mallarının kəskin azalmasına gətirib çıxartdı. Bu dövrdə bütün MDB ölkələrində ÜDM-nın səviyyəsi İttifaq ölkələrinin analoji göstəricisi ilə müqayisədə 30-50%-ə qədər azalmışdır. Bəzən hiperinflyasiyaya çevrilən sürətli inflyasiya, istehsalatın əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşməsi, işsizliyin artması, əhalinin həyat səviyyəsinin kəskin düşməsi, sosial gərginliyin, məcburi miqrasiyanın artması iqtisadi böhranın əlamətləri oldu. Əks sənayeləşmə prosesi sürətləndi. Müttəfiq respublikaların yerli hakimiyyət orqanlarının məhsulun ixracına qarşı qadağaları,

¹ Шумский Н.Н. Содружество Независимых Государств: проблемы и перспективы развития. - Мн.: УП «Технопринт», 2001, с.13

bazar spekulyasiyası, təsərrüfat əlaqələrinin qırılmaları nəticəsində dövlət istehlak bazarı faktiki olaraq dağıldı. Bu şərait mərkəzdənqaçma qüvvələrinin inkişafı üçün səbəblərdən biri oldu. SSRİ-nin dağılması isə vəziyyəti daha da ağırlaşdırdı. Ənənəvi iqtisadi əlaqələrin qırılması nəticəsində yaxın xarici ölkələr ilə əmtəə mübadiləsinin həcmi müqayisə edilə biləcək dərəcədə azaldı.

Kooperativ məhsulla və hazır məmulatlarla mübadilə əhəmiyyətli dərəcədə pozuldu. Texnoloji və kooperativ əlaqələrin qırılması nəticəsində çoxlu müəssisələr işləmədi. Tərəfdaşlarla hər hansı bir razılaşma olmadığından lazımi detalların və məmulatların buraxılışı dayandırılmışdı.

Qarşılıqlı əmtəə mübadiləsinin azalmasının səbəbi istehsal həcmi aşağı düşməsi (bu amilin təsiri 50-80% qiymətləndirilir) və ticarət üçün əlverişsiz şərtlərdən ibarət idi. Bu şərtlər ƏDV-dən asılı satış qiyməti, gömrük rüsumları, nəqliyyat xərcləri, aksizlərin dərəcəsi və vergilər ilə müəyyən olunur.

Yeni müstəqil dövlətlərin yaranması onların hər birinin qarşısına milli dövlət quruluşunun formalaşması və möhkəmləndirilməsi, ictimai həyatın köklü şəkildə yenidən qurulması kimi fundamental problemlər qoydu. SSRİ-nin xalq təsərrüfatı kompleksinin (XTK) dağılmasından sonra MDB ölkələrinin iqtisadiyyatı bir qədər geriləmişdi. Birlik ölkələrinin siyasi sistemlərinin formalaşması iqtisadiyyatın daim pisləşən vəziyyəti şəraitində keçirdi. Yeni yaranmış müstəqil dövlətlərdən aşağıdakı qarşılıqlı əlaqəli qlobal məsələləri həll etmək tələb olunurdu:

- mərkəzləşdirilmiş təsərrüfatçılığın köhnə sisteminin dağıdılması;
- təşkilati-hüquqi rəsmiləşdirmə;
- müstəqil dövləti formalaşdıran öz maliyyə-büdcə, valyuta, vergi, gömrük və s. sistemləri ilə müstəqil iqtisadiyyatın inkişafı;
- cəmiyyətin iqtisadi həyatının yeni bazar modeli mexanizminə keçidi;
- öz aralarında beynəlxalq normalar əsasında yeni siyasi və iqtisadi münasibətlərin formalaşdırılması.

MDB-də qarşılıqlı ticarət bazarının tam dağılmasının real təhlükəsi yarandı və bu, integrasiya yollarının axtarışında həlledici rol oynadı. Əvvəlki qaydada təsərrüfat əlaqələrinin, kooperasiyaların bərpası qeyri-mümkün idi və iqtisadi cəhətdən yeni

bazar şərtlərinə uyğun deyildi. Köhnə qarşılıqlı əlaqələr mütləq sayılmırdı və integrasiyanın irəliləyişi üçün möhkəm baza hesab olunmurdu.

Postsovet məkanının dövlətləri keçmiş İttifaqdan qalan idarəetmə sisteminin köhnə metodlarından və prinsiplərindən yeni əlaqələr qurmaq üçün istifadə edə bilməzdilər. Bir-biri ilə əlaqə qurmaq üçün yeni qaydalar və normalar lazım idi. Bundan başqa, üçüncü ölkələrlə münasibətləri də təkrar gözdən keçirmək tələb olunurdu. Buna görə MDB-ni ümumi keçmiş əsasında deyil, müstəqil dövlətlərin gələcəyə yönəldilmiş yeni maraqları əsasında inkişaf etdirmək lazım və vacib idi. Amma bu zaman MDB ölkələrinin qarşılıqlı iqtisadi maraqlarının bir-birindən asılı olan milli iqtisadiyyatlarla müəyyənləşdiyini yaddan çıxarmamaq gərək idi.

SSRİ-də respublika istehsal müəssisələri vahid kompleksin, yəni XTK-nın komponenti olaraq müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərə bilmirdi. XTK ölkədaxili əmək bölgüsünün əsasında, kooperativ istehsallı ərazi əmək bölgüsünə əsaslanaraq yaradıldı. Müəssisələrin və təsərrüfatın ayrı-ayrı sahələrinin istehsal-texnoloji əlaqələri əvvəldən elə qurulmuşdur ki, İttifaq respublikaların iqtisadiyyatı muxtar deyil, kollektiv fəaliyyət göstərsin. Lakin İttifaq respublikalarının iqtisadi inkişaf səviyyəsində, xarici ticarətinin həcmində, milli təsərrüfatın strukturunda və qarşılıqlı mübadilədə əhəmiyyətli dərəcədə qeyri-bərabərlik mövcud idi ki, bu da ölkədaxili əmək bölgüsü əsasında dövlət tərəfindən tənzimlənirdi.

MDB-nin bütün ölkələri iqtisadi islahatlara başladı. İqtisadi böhrandan çıxmaq üçün istehsal strukturunu yenidən qurmaq, texnoloji dəyişiklikləri həyata keçirmək lazım idi. Bunun üçün əhəmiyyətli dərəcədə investisiya xərcləri tələb olunurdu. Dövlətlər bu problemdən çıxış yolunu ƏDV-nin, ixrac və idxal edilən mallara gömrük rüsumlarının, daha əvvəl pulsuz olan xidmətlər üçün müxtəlif yığımların tətbiqində görürdülər. Bu, MDB ölkələrinin integrasiyasının inkişafında başlıca amil olan iqtisadi-ticarət münasibətlərinin inkişafına maneə oldu.

MDB ölkələrində maliyyə və kredit siyasətinin kəskinləşməsi, qiymətlərin liberallaşdırması ticarət və istehsal-kooperativ əlaqələrinin azalmasına, hətta bəzi hallarda bu əlaqələrin qırılmasına gətirib çıxardı. 1993-cü ilin sentyabrında MDB ölkələrinin əksəriyyəti artıq milli valyutalarını dövriyyəyə buraxmışdılar. Amma

kotirovka bazar prinsipləri əsasında, yəni tələb və təklif əsasında keçirilmirdi. MDB ölkələri arasında pul-ödəmə münasibətləri kəsildiyindən SSRİ dağıldıqdan sonrakı ilk illər ərzində təsərrüfatda neqativ hallar artdı. “Rubl zonası” dağıldı. Əsas valyuta dollar və marka sayıldı ki, onları əldə etmək üçün ölkələr hazır məhsul və xammalı çox aşağı qiymətə satmalı olurdular. MDB ölkələrinin həyata keçirdikləri islahatlar nəticəsiz oldu. Xarici və daxili qiymətlər arasında yaranmış fərq xarici ticarət münasibətləri zamanı maliyyə vasitələrinin və təbii resursların sərhəddən kənara çıxmasına səbəb olurdu. Bu da yalnız ayrı-ayrı müəssisə sahiblərinə gəlir gətirirdi. Dünya bazarına yanacaq, metal və digər xammallar çıxarıldı. MDB ölkələri arasındakı ticarətdə yerli mallar xarici mallarla əvəz olunurdu.

MDB İcra Komitəsinin mütəxəssislərinin qeyd etdiyi kimi, MDB çərçivəsində integrasiya proseslərinə birgə “bazara daxilolma” və qırılmış təsərrüfat əlaqələrinin bərpası kimi baxılırdı. Təcrübədə isə keçmiş müttəfiq respublikalar arasında iqtisadi və siyasi cəhətdən ayrı-seçkiliyin formalaşmasına real zəmin yarandı.

Respublika XTK islahatlara ümumi startdan və bir istiqamətdə başlamasına baxmayaraq, onlar bazar prinsipləri əsasında qarşılıqlı təsərrüfat münasibətlərinin yenidən qurulmasından daha çox, geniş planda strateji məsələlərin həlli ilə məşğul olurdu. Bu ölkələrdə keçirilən islahatlar əldə edilmiş iqtisadi və siyasi müstəqilliyin sübutudur.

Birlik ölkələrində transformasiya prosesləri bir sıra prinsipial xüsusiyyətlərə malikdir ki, bu da onları beynəlxalq təcrübədə fərqləndirir. Bunların mahiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

Birincisi, postsovet dövlətlərində müasir islahatçılıq siyasətinin və praktik hərəkətlərin xarakteri və istiqaməti 80-ci illərin sosializm yenidənqurma ideyaları zəminində əmələ gəlmişdir. R.İ.Xasbulatovun ədalətlə qeyd etdiyi kimi, o vaxtın rəhbərləri islahatların həyata keçirilməsi üçün ağıllı ideyalar irəli sürsələr də, bu ideyaların həyata keçirilməsində yeni suveren dövlətlərin iqtisadiyyatlarının dağılmasına gətirib çıxaran bağışlanılmaz səhvlər buraxılmışdır.¹

İkincisi, yeni milli dövlət quruluşunun yaranması və təsdiqlənməsi ilə bu

¹ Хасбулатов Р.И. Мировая экономика: В 2-х т. Т.2 - М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2001, р.659

hərəkətlər daha da mürəkkəbləşmiş və çətinləşmişdir.

Üçüncüsü, iqtisadi islahatların məqsəd və vəzifələri dövlətçiliyin dərin köklərinə, hər bir dövlətin ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi həyatının tərkib hissələrinə toxunurdu.

Dördüncüsü, iqtisadiyyatda islahatların aparılması (cəmiyyətin ictimai və sosial-mədəni mentalitetinin köklü surətdə dəyişilməsi ilə bağlı) “yeni tarixi seçim” fonunda həyata keçirilirdi.

Beşincisi, transformasiyaya yalnız müstəqil yaranmış və inkişaf edən milli iqtisadiyyatlar deyil, həmçinin yaxın keçmişdə vahid iqtisadi mərkəz və vahid iqtisadi ideologiya ilə idarə olunan vahid iqtisadi ərazi ilə (bazar sahəsi ilə) birləşdirilmiş, vahid istehsal-texnologiyaya və təşkilati-təsərrüfat sisteminə malik olan təsərrüfat kompleksləri də məruz qalırdı.¹

Dünyanın transformasiya edən heç bir ölkəsi belə mürəkkəb problemlər kompleksi ilə rastlaşmamışdır. Onların həlli MDB dövlətlərinin hər birində fərqli istiqamətlərdə olan geosiyasi, iqtisadi və milli dövlət maraqlarından asılı olaraq müxtəlif şəkildə həyata keçirilirdi. Bu, vahid transformasiya prosesinə milli çəhərlər verdi və obyektiv olaraq Birlik dövlətlərinin ictimai-iqtisadi vəziyyətində fərqlərə səbəb oldu. Bu, həmçinin bazar islahatlarının çoxüzlü konfigurasiyasına da səbəb oldu. Nəticədə vahid SSRİ iqtisadiyyatı ayrı-ayrı milli iqtisadiyyatlara bölündü. MDB dövlətləri iqtisadi islahatlar və bazar təsərrüfatının formalaşmasının müxtəlif səviyyəli trayektoriyaları üzrə inkişaf etməyə başladılar. Bu şərait çoxtərəfli əməkdaşlıq haqqında razılaşma olmasına baxmayaraq, MDB ölkələrinin iqtisadi inteqrasiya edə bilməməsində həlledici amil oldu.

1997-ci ildən iqtisadi, sosial və islahatçılıq siyasətinin, bazar dəyişikliklərinin əsas istiqamətlərinin yaxınlaşması müşahidə olundu. Nəticədə oxşar milli təsərrüfat mexanizmlərin formalaşması, islahatların razılaşdırılması və sinxronlaşdırması üçün imkanlar yarandı. Ancaq bunlar potensial olaraq qaldı, reallaşmadı. İnteqrasiya prosesi nəinki zəif irəliləyirdi, hətta geriləyirdi. Bunu MDB ölkələri arasındakı

¹ Особенности и этапы экономических реформ государств-участников СНГ. Экономика СНГ (выпуск3)/ Аналитический доклад/ Исполнительный комитет СНГ.- М.: АО «ЭКОС», 2000, с.6

qarşılıqlı ticarət əlaqələri, əmtəə dövriyyəsi göstəricisi təsdiq edir. 1990-2002-ci illər ərzində MDB ölkələri arasında bu göstərici, demək olar ki, 5 dəfəyədək azalmışdı.

Eynitipli milli təsərrüfatların yaradılmasına və inkişafına, ölkələrarası əmtəə və xidmətlərin, kapitalların və işçi qüvvəsinin hərəkətinə zəmin yaradan şəraiti formalaşdırmaq üçün cəhdlər edildi. Ancaq MDB ölkələrinin əksəriyyətinin iqtisadiyyatının tam bazar prinsipləri əsasında qurulmaması integrasiyanın reallaşdırılmasını dayandırdı.

MDB ölkələrinin qarşılıqlı integrasiyası yolu hələ uzundur. Müəyyən dərəcədə buna səbəb MDB ölkələrinin dünya iqtisadiyyatına daha tez integrasiya etmək cəhdidir. Açıq iqtisadiyyata malik ölkələr kimi onlar öz regionunun başqa dövlətləri ilə əməkdaşlıq etməyə strateji olaraq maraqlıdirlər. Buna görə də onlarla beynəlxalq əməkdaşlıq zamanı açıqlığı ən yüksək səviyyədə saxlamalı, regional resurslardan tamamilə istifadə etməlidirlər.

MDB ölkələrinin bütün təsərrüfat kompleksi dərin struktur dəyişikliklərinə, yeni yüksək keyfiyyətli istehsalın yaradılmasına ehtiyac duyur. Onlar üçün bu məsələnin həlli müvafiq məhsulun və xidmətlərin birləşdirilmiş satış bazarını təmin edə bilən investisiyaların və qabaqcıl texnologiyaların axınından asılıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, MDB dövlətləri yaxın xarici dövlətlərlə iqtisadi münasibətlərdə milli sənayenin inkişaf proqramlarına zamanla yenidən baxırlar. Əksər iqtisadi əlaqələrin yaxın müddət üçün alternativsiz olduğunu və perspektivdə onları yeni əsaslarda inkişaf etdirməyi qarşılıqlı dərk edirlər. Bu, 2 aprel 1999-cu ildə imzalanmış MDB iştirakçılarının dövlət başçılarının Deklarasiyasında qeyd edilmişdir.¹ Bunun əsasında bir sıra səbəblər durur. Onlar arasında: qarşılıqlı integrasiya səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşməsi ilə MDB ölkələrinin əksər sənaye sahələrinin dərin böhranı; Birlik dövlətləri ilə münasibətdə iqtisadi izolyasiya şəraitində daxili problemlərin həllinin qeyri-mümkünlüyü; dünyanın inkişaf etmiş dövlətlərindən və beynəlxalq iqtisadi qruplaşmalardan milli istehsalın inkişafı üçün əhəmiyyətli köməyin alınması imkanlarının məhdudluğu; dünya integrasiya prosesləri inkişafının ümumi tendensiyaları kimi səbəblər vardır.

¹ Декларация глав государств-участников СНГ «Об основных направлениях развития Содружества Независимых Государств» от 2 апреля 1999 г

MDB ölkələrinin prinsipial olaraq yeni integrasiya birləşməsinə yaratmaları üçün bütün zəruri ilkin şərtlər mövcuddur:

1. Yığılmış şərikli elmi-texniki potensial vasitəsi ilə iqtisadiyyatın bütün sferalarında mütəxəssislərin və yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması;

2. Mövcud iqtisadi asılılıq, keçmiş müttəfiq respublikalarının iqtisadiyyatlarının bir-birini tamamlaması, tarixən formalaşmış regional əmək bölgüsü, intensiv istehsal əlaqələri, şaxələnməmiş kooperasiya sistemi;

3. Coğrafi yaxınlıq, birgə yaradılmış yüksək səviyyəli vahid nəqliyyat və rabitə infrastrukturunun mövcudluğu. Bu sferada fəaliyyət sisteminin tamlığının pozulması Birlik dövlətlərinin hər birinin ondan effektiv istifadə etməsinə imkan vermir.

4. Birliyin ərazisində mövcud olan təbii resurlar, sənaye və infrastruktur, insan potensialı böyük iqtisadi potensial hesab olunur. MDB ölkələri tədqiq edilmiş neft və qaz, kömür və filiz, əlvan və nadir metallar, kalium duzları və başqa faydalı qazıntılar ehtiyatlarına görə dünyada aparıcı yerlərdən birini tutur.

5. Hələlik iki və ya çoxtərəfli variantda formalaşdırılan ATZ rejiminin olması, ticarət rejimində məhdudiyyətlərin nəzərə cərpacaq qədər ixtisarı;

6. İslahatlarda kəskin yaxınlaşmalar. Bəzi MDB ölkələrinin “yüksək liberallığı” elə bir dövrə çatır ki, dövlət təsirinin vacibliyi qəbul edilir, “yüksək dövlətçilik” isə liberal tendensiyalarla qarışır. Beləliklə, fərqlilik aradan qalxır.

7. 2001-ci ildən bütün MDB ölkələrində sabit iqtisadi artımın müşahidə olunması;

8. Demək olar ki, bütün MDB ölkələrində milli valyutaların sərbəst dönərliyi (konvertləşməsi) kursunun dəyişmə dinamikasının stabilləşməsi;

9. Dövlətlərarası xarici ticarət əməliyyatlarında məhsulun ekvivalent (mübadilə) əsasında çatdırılması həcmində azalmanın müşahidə olunması və bilavasitə təsərrüfat subyektləri arasında bazar ticarət əlaqələrinin daha sabit inkişafı;

10. Xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tərəfindən vergi, gömrük və valyuta nəzarəti mexanizmləri vasitəsilə tənzimlənməsi rolunun artması;

11. Xarici ticarət mexanizminin formalaşması əsasən malların ixracının tənzimlənməsi zamanı qeyri-tarif metodlarından, daxili bazarı müdafiə etmək üçün proteksionist gömrük rüsumundan məhdud şəkildə istifadə olunması ilə başa çatması;

Yuxarıda qeyd olunmuş zəruri şərtlər nəticəsində formalaşmış münasibətlərin müasir vəziyyəti və inkişaf tendensiyaları haqqında növbəti paraqrafda bəhs olunacaqdır.

2.2 Azərbaycan Respublikasının MDB ölkələri ilə ikitərəfli iqtisadi əlaqələrinin müasir vəziyyəti və inkişaf tendensiyaları

MDB-yə üzv olan ölkələrin əsas məqsədi BƏB-in, ixtisaslaşmanın və istehsalın kooperativləşdirilməsinin üstünlüklərindən istifadə etməklə iqtisadi əməkdaşlığı və iştirakçıların ümumi strateji və cari milli maraqlarına nail olmaq üçün qarşılıqlı səmərəli ticarəti həyata keçirməkdir.

MDB-də qarşılıqlı əməkdaşlığın inkişaf proseslərinə yönəlmiş ümumi iqtisadi, ayrı-ayrı sahələr üzrə və elmi-texniki xarakterli orqanlar var. Buna baxmayaraq hal-hazırda yaradılmış orqanların və imzalanmış sənədlərin miqdarı o qədər də əhəmiyyətli deyil. Əsas məsələ onların fəaliyyətinin mənası, dövlətlərin öz üzərinə götürmüş olduqları öhdəliklərin konkretliyi, hərəkətlərin mərhələliyinə riayət edərək İqtisadi ittifaqın yaradılmasına təsir edən ümumi xəttin konkret qərarlarla uyğunluğu hesab olunur.

Cədvəl 2.1¹

MDB daxilində fəaliyyət göstərən orqanlar

Sahə orqanları	Ümumi iqtisadi orqanlar	Elmi-texniki orqanlar
Maşınqayırma sahəsində əməkdaşlıq üzrə dövlətlərarası Şura-18.05.1993	Xarici iqtisadi fəaliyyət rəhbərlərinin Şurası-15.05.1992	Dövlətlərarası elmi-texniki Şura- 15.05.1992
ASK məsələləri üzrə hökumətlərarası Şura-28.04.1993	MDB dövlətlərinin maliyyə nazirlərinin Şurası- 17.10.1996	Standartlaşdırma, metreologiya və sertifikatlaşdırma üzrə dövlətlərarası Şura- 13.03.1992

¹ Россия- государства СНГ: взаимодействие в базовых отраслях промышленности/ под общ.ред. В.А.Мельникова.-М.:ЗАО Издательство «Экономика», 2001, с. 230

Cədvəl 2.1-in ardı¹

Neft və qaz üzrə hökumətlərarası Şura- 02.02.1993	Gömrük xidməti rəhbərlərinin Şurası- 23.12.1992	Elmi-texniki informasiya üzrə koordinasiya Şurası- 26.06.1992
Hərbi-iqtisadi əməkdaşlıq üzrə dövlətlərarası komissiya- 15.04.1994	Antiinhisar siyasəti üzrə dövlətlərarası Şura- 23.12.1993	
Koordinasiyaedici nəqliyyat müşavirəsi- 30.12.1991	MDB dövlətlərində kiçik sahibkarlığı inkişaf etdirmək və dəstəkləmək üçün məsləhətverici Şura- 17.01.1997	
	Beynəlxalq valyuta komitəsi- 26.05.1995	
	MDB-nin İqtisad Məhkəməsi- 06.07.1992	

İqtisadi integrasiyanın effektivliyi haqqında mühakiməni iqtisadi-ticarət əməkdaşlığının strukturuna və həcminə görə etmək olar. Məhz bu göstərici gömrük siyasətinin vahid tənzimlənməsi, maliyyə və pul-kredit münasibətləri, energetika, nəqliyyat, sənaye, tikinti, kənd təsərrüfatı sahəsində qarşılıqlı əlaqələrin olması şərti ilə ümumi iqtisadi məkanın yaradılmasına imkan yaradır.

Bu gün malların və xidmətlərin qarşılıqlı çatdırmaları üzrə MDB-nin iqtisadi potensialının təxminən 35-40%-dən istifadə olunur ki, bu da müəyyən ölçüdə çatdırmaların və Birlik ölkələri arasında ticarət münasibətlərinin marketinqinin, dövlət və dövlətlərarası monitorinqinin yoxluğu ilə şərtlənmişdir.

Birlik ölkələri xarici ticarət əlaqələrində nəinki yüksək tutumlu elmi-texnoloji məhsullara üstünlük verir, hətta gündəlik istehlak malları da idxal edir. Halbuki MDB ölkələrinin mövcud imkanları bu malları istehsal etmək üçün əlverişli hesab olunur. Başqa sözlə, MDB ölkələri bazarının idxal malları ilə bolluğu, hər şeydən əvvəl, Birlik ölkələrində istehsal olunan analoji yerli məhsulların sıxışdırılması nəticəsində baş verir.

Birlik dövlətlərinin xarici iqtisadi əlaqələr istiqamətini uzaq xaricə yönəltməsi yalnız yanacaq-xammal sahəsini inkişaf etdirən istehsalın effektiv olmayan strukturunun formalaşmasına şərait yaradır. Bu əlaqələr bərpa olunmayan mineral

¹ Россия- государства СНГ: взаимодействие в базовых отраслях промышленности/ под общ.ред. В.А.Мельникова.-М.:ЗАО Издательство «Экономика», 2001, с. 230

ehtiyatların əsasən istehlak mallarına dəyişdirilməsi və xammal sahələrinin xarici iqtisadi fəaliyyətindən əldə olunan gəlirin bir hissəsinin emal sahələrinin inkişafına qoyulmasını təmin edən effektiv mexanizmin olmaması nəticəsində formalaşır.

Bu onunla əlaqədardır ki, Birlik ölkələrində uzun müddət istehsal həcmində azalma baş vermişdir. Bunun da nəticəsində ixrac səviyyəsi, təsərrüfat subyektlərinin ödəmə qabiliyyəti azalmış, istehsal olunan malların keyfiyyəti aşağı düşmüşdür. Əksər MDB ölkələrinin ticarət balansındakı defisitliyin mövcud olması azad mübadilə vasitələrinin olmamasına, ixrac zamanı sərbəst dönerli valyutanın zəruriliyinə, həmçinin Qərbdən kredit vasitəsi ilə mal alınmasına gətirib çıxartdı. MDB ölkələrinin istehsal etdiyi əmtəələrin rəqabət qabiliyyətinin zəif olması, tədricən qiymətlərin dünya qiymətlərinə yaxınlaşması, bəzi hallarda isə yüksəlməsi dövlətləri MDB bazarı çərçivəsində tərəfdaş axtarmamağa sövq etdi.

Bu faktı da qeyd etmək lazımdır ki, indiyə kimi azad ticarət rejimindən (rüsurlar, kvotalar, lisenziya və digər tarif və qeyri-tarif metodları) razılaşdırılmış məsələləri aradan qaldırmaq üçün mexanizm işə salınmayıb. Burada vəziyyət belədir. Ermənistan, Qırğızıstan və Moldova Birlik çərçivəsində yığımlardan istifadə olunmasından tamamilə imtina ediblər və MDB-yə üzv-dövlətlərlə ticarətdə heç bir məhdudiyyət qoymayıblar. Birliyin digər ölkələri isə yığımlar üçün ikitərəfli danışıqlar nəticəsində razılıq verirlər. Bu cür razılaşmaları təsdiq edən protokollar ayrı-ayrılıqda Rusiya ilə Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan, Moldova, Özbəkistan arasında imzalanmışdır. Qazaxıstan və Ukrayna yığımdan imtina qrafikinə razılaşdırılması əsasında danışıqlar aparılacağını bildiriblər.

Qarşılıqlı ticarətin inkişafına dövlətlərin vergi siyasəti ilə bağlı məsələlərdə razılığa gəlmələri əsas rol oynayır. Bu, dolayısı vergilər olan ƏDV və aksizlərlə bağlıdır.

MDB-yə üzv-dövlətlər arasında vergiqoyma sahəsində qarşılıqlı əlaqələr 13 mart 1992-ci ildə vergi siyasətinin razılaşdırılmış prinsipləri haqqında Razılaşma, həmçinin 13 noyabr 1992-ci ildə MDB çərçivəsində malların ixracı zamanı tətbiq olunan ƏDV-nin 20% olacağı haqda MDB hökumət başçılarının Şurasının qərarı ilə

müəyyənləşir. Lakin iştirakçılar dəfələrlə ƏDV-nin tətbiq sistemini və dərəcəsini dəyişmişdirlər.

1992-ci ildə Birlik çərçivəsində bir-birilərinə münasibətdə ƏDV-nin tətbiq olunması “malın istesal olunduğu yer” prinsipinə əsasən müəyyənləşdirilmişdir. MDB ölkələri uzaq qərb ölkələri ilə ticarət münasibətləri qurarkən də ƏDV-ni bu prinsip əsasında tətbiq edirdilər. Beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş ƏDV-nin tətbiq sxeminə və ÜTT-nin tövsiyyələrinə əsasən, ölkə ərazisinə idxal olunan mala ƏDV tətbiq oluna bilər. Onun ixracı üçün ƏDV-nin tətbiqindən imtina edilməlidir.

Bu cür yanaşmanın bir sıra ciddi çatışmazlığı mövcud idi. Belə ki, MDB ölkələrinin öz aralarındakı qarşılıqlı ticarət əlaqələri onların digər ölkələrlə əlaqələrindən daha da pis vəziyyətdə idi. Birlik çərçivəsində mal və xidmətlərin ixracı ƏDV daxil olmaqla olduqca yüksək qiymətə həyata keçirilirdi.

Hal-hazırda vergi, gömrük və valyuta nəzarəti mexanizmlərinin rolunun artması müşahidə olunur. Qarşılıqlı ticarətin nizamlanmasında xarici iqtisadi fəaliyyətin ardıcıl liberallaşdırılması ticarət əlaqələrini daha dayanıqlı etdi, onlara birbaşa təsərrüfat subyektlərini cəlb etdi.

Hər bir dövlətin valyuta siyasətində qarşısına qoyduğu məqsədlərdən biri və birincisi milli valyutanın dollar və digər əsas valyutalar qarşısında sabitliyini qorumaqdır.

MDB dövlətlərinin iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində iqtisadi əlaqələrinin uyğun şərtlər əsasında inkişafına təsir edən amillər sırasına effektiv pul-ödəmə və kredit münasibətlərinin mexanizmi aid edilir.

SSRİ dağıldıqdan sonra dərin iqtisadi böhran keçirən yeni yaranmış müstəqil dövlətlər növbəti bir neçə il ərzində yüksək səviyyədə olan inflyasiya və bunun təsiri ilə baş verən işsizlik, ərzaq qıtlığı problemi ilə üzləşmişdilər. Bu cür iqtisadi problemlərdən başqa, siyasi arenada baş verənlər, ayrı-ayrı ərazilərdə müşahidə olunan etnik münaqişələr də əhəlinin həyat səviyyəsinə ciddi təsir göstərirdi.

MDB iqtisadi məkanında əsas ödəmə modeli 21 oktyabr 1994-cü ildə “Valyuta ittifaqının yaradılması haqqında” Razılaşma ilə möhkəmləndirilmişdir. İttifaqın yaradılması yolundakı indiki mərhələdə real bazar kursu əsasında milli valyutaların

konvertləşdirilməsini təmin etmək üçün tədbirlər görülməsi, maliyyə sferasında qanunvericilik bazasının unifikasiya edilməsi, kreditlərin koordinasiyası, ödəmə, qiymət, vergi, valyuta, investisiya və büdcə siyasətində ümumi hüquqi bazanın formalaşdırılması nəzərdə tutulur. Faktiki olaraq ilk dəfə iri integrasiya qruplaşması çərçivəsində beynəlxalq hesablaşmalarda qismən dönərli valyutalardan istifadə olunur. Bununla yanaşı, bu valyuta kurslarının müəyyən səviyyədə saxlanması haqqında sərt tələb irəli sürülmür. Belə modelin istifadəsi MDB dövlətlərində valyuta bazarlarının fəaliyyətinin təmin olunması, daxili dönərli milli valyutaların sərbəst dönərli valyutalara keçidi və kommersiya banklarının fəaliyyətinin inkişafı ilə mümkün oldu. Kommersiya bankları tərəflərin müxbir hesablarının qarşılıqlı açıqlanması prosesini nəzərə çarpan dərəcədə inkişaf etdirdi, banklararası və birja bazarında MDB-yə üzv-dövlətlərin valyutalarının alqı-satqısında onların fəaliyyəti genişləndi. Sövdələşmələrin əksəriyyəti rus rublu, ukrayn qriveni, belarus rublu, qazax təngəsi ilə aparılır. Amma təsərrüfat subyektlərinin qarşılıqlı əlaqəsində həll olunmamış bəzi problemlərə görə, faktiki olaraq yalnız klassik hesablaşma sistemləri deyil, mübadilədən də istifadə olunur.

Azərbaycan Respublikasının idxal-ixrac əməliyyatlarında MDB dövlətləri xüsusi yer tutur. MDB dövlətləri ilə 2005-2014-cü illərdə idxal-ixrac dinamikasını Cədvəl 2.2-dən daha aydın görmək olar:

Cədvəl 2.2

Azərbaycan Respublikasının 2005-2014-cü illər üzrə MDB
dövlətləri ilə ticarət dövriyyəsi¹

Ölkələr	2005	2008	2011	2012	2013	2014
Cəmi	8,558,373.6	54,926,021.1	36,326,867.0	33,560,854.4	34,687,919.3	31,016,306.5
Müstəqil Dövlətlər Birliyi - Cəmi	2,100,983.5	3,417,803.0	5,477,900.0	3,630,005.0	4,062,880.9	2,921,244.1
o cümlədən:						
Belarus	19,294.0	94,968.9	731,310.8	79,719.4	102,031.4	99,032.7
Qazaxıstan	112,511.2	490,300.6	275,589.3	393,427.4	370,997.6	250,895.6
Qırğızıstan	3,367.7	4,927.6	22,074.7	28,917.6	14,528.0	27,502.9

¹ Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında hazırlanmışdır

Cədvəl 2.2-in ardı

Moldova Respublikası	2,907.3	6,436.2	8,119.5	9,037.6	4,205.7	5,501.4
Özbəkistan	102,645.2	29,893.1	72,436.8	19,550.8	21,447.9	61,512.2
Rusiya Federasiyası	1,002,638.7	1,933,258.0	2,828,452.0	2,338,254.6	2,583,022.8	1,954,751.7
Tacikistan	79,044.7	46,102.4	15,985.6	44,149.7	13,805.9	2,824.7
Türkmənistan	516,529.4	72,561.4	56,835.2	91,629.8	88,152.4	51,201.2
Ukrayna	262,045.3	739,354.8	1,467,096.1	625,318.1	864,689.2	468,021.7
Digər ölkələr - Cəmi	6,457,390.1	51,508,218.1	30,848,967.0	29,930,849.4	30,625,038.4	28,095,062.4

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsindən verilən məlumata əsasən, 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının MDB dövlətləri ilə ticarət dövriyyəsinin həcmi 4.062,88 mln. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 2.553,24 mln. ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 1.509,64 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. 2013-cü ildə MDB dövlətlərinin Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsindəki payı 11,71 faiz təşkil etmişdir. 2012-ci il ilə müqayisədə, 2013-cü ildə MDB dövlətləri ilə ticarət dövriyyəsi 11,84 faiz, o cümlədən ixrac 20,58 faiz artmışdır.

Cədvəl 2.3

2005-2014-cü illər üzrə Azərbaycan Respublikasının MDB
dövlətlərindən idxalı¹

Ölkələr	2005	2008	2011	2012	2013	2014
Cəmi	4,211,221.8	7 169 980,9	9,755,968.7	9,652,870.6	10,712,502.5	9,187,697.6
reimport						
MDB-Cəmi	1,404,029.4	2 289 369,2	2,553,455.6	2,378,019.4	2,553,243.0	2,083,187.9
o cümlədən:						
Belarus	18,119.2	89 764,1	64,540.1	68,028.3	87,334.8	83,937.6
Qazaxıstan	95,345.1	200 052,1	217,307.9	340,557.1	306,763.3	221,056.1
Qırğızıstan	1,532.5	1 342,5	923.4	2,240.7	1,767.1	1,702.7
Moldova Respublikası	2,705.3	6 116,7	5,576.8	8,785.9	4,015.5	5,433.0

¹ Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında hazırlanmışdır

Cədvəl 2.3-ün ardı

Özbəkistan	99,800.9	22 439,0	50,555.2	8,027.4	10,769.4	23,611.9
Rusiya Federasiyası	717,222.6	1 350 366,9	1,641,094.8	1,378,416.5	1,505,178.4	1,314,480.4
Tacikistan	107.7	500,3	2,773.5	159.6	42.9	188.0
Türkmənistan	242,945.3	51 559,0	12,913.6	32,714.2	48,300.3	13,198.5
Ukrayna	226,250.8	567 228,5	557,770.3	539,089.7	589,071.3	419,579.7
Digər ölkələr - Cəmi	2,807,192.4	4 880 611,7	7,202,513.1	7,274,851.2	8,159,259.5	7,104,509.7

Keçirilən iqtisadi islahatlar və bağlanmış müqavilələrin tələblərinin icrası nəticəsində iqtisadi, siyasi və sosial həyatda stabilləşmə müşahidə olunmağa başladı. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsindən verilən məlumata əsasən 2012-ci ildə Azərbaycan Respublikasının MDB dövlətləri ilə ticarət dövriyyəsinin həcmi 3.630,03 mln. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 2.378,04 mln. ABŞ dolları, ixracın həcmi 1.251,99 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. 2012-ci ildə MDB dövlətlərinin Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsindəki payı 10,82 faiz, o cümlədən idxalda 24,64 faiz, ixracda isə 5,24 faiz təşkil etmişdir. 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikasının MDB dövlətləri ilə ticarət dövriyyəsinin həcmi 2 921,25 mln. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 2 083,19 mln. ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 838,06 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. 2014-cü ildə MDB dövlətlərinin Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsindəki payı 9,42 faiz, o cümlədən idxalda 22,67 faiz, ixracda isə 3,84 faiz olmuşdur.

Cədvəl 2.4

2005-2014-cü illər üzrə Azərbaycan Respublikasının MDB
dövlətlərinə ixracı¹

Ölkələr	2005	2008	2011	2012	2013	2014
Cəmi	4,347,151.2	47,756,040.2	26,570,898.3	23,907,983.7	23,975,416.8	21,828,608.9
Müstəqil Dövlətlər Birliyi- Cəmi	696,954.1	1,128,433.8	2,924,444.4	1,251,985.6	1,509,637.9	838,056.2
o cümlədən:						

¹ Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında hazırlanmışdır

Cədvəl 2.4-ün ardı

Belarus	1,174.8	5,204.8	666,770.7	11,691.1	14,696.6	15,095.1
Qazaxıstan	17,166.1	290,248.5	58,281.5	52,870.3	64,234.3	29,839.5
Qırğızıstan	1,835.2	3,585.1	21,151.3	26,676.9	12,760.9	25,800.2
Moldova Respublikası	202.0	319.5	2,542.7	251.7	190.2	68.4
Özbəkistan	2,844.3	7,454.1	21,881.7	11,523.4	10,678.5	37,900.3
Rusiya Federasiyası	285,416.1	582,891.1	1,187,357.1	959,838.1	1,077,844.4	640,271.3
Tacikistan	78,937.0	45,602.2	13,212.1	43,990.1	13,763.0	2,636.7
Türkmənistan	273,584.1	21,002.2	43,921.6	58,915.6	39,852.1	38,002.7
Ukrayna	35,794.5	172,126.3	909,325.7	86,228.4	275,617.9	48,442.0
Digər dövlətlər- Cəmi	3,650,197. 3	46,627,606. 4	23,646,453. 9	22,655,998. 1	22,465,778. 9	20,990,552. 7

Ayrı-ayrılıqda Azərbaycan Respublikasının və digər MDB ölkələrinin mövcud iqtisadi vəziyyətini, Azərbaycan Respublikası ilə MDB ölkələrinin ikitərəfli iqtisadi əlaqələrinin müasir vəziyyəti və inkişaf tendensiyalarını araşdıraraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, MDB ölkələri integrasiya etmək yolunda fəaliyyətə tam hazır deyil. Belə ki yuxarıda verilmiş cədvəllərə əsasən demək olar ki, MDB-yə üzv-dövlətlər Birlik çərçivəsində əməkdaşlıq etməkdən daha çox, digər dövlətlərlə əməkdaşlıq etməyə üstünlük verirlər. Bu da integrasiya etmək üçün imzalanmış sənədlərin reallığa çevrilməsinə başlıca maneə hesab olunur.

FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MDB DÖVLƏTLƏRİ İLƏ İKİTƏRƏFLİ ƏLAQƏLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NORMATİV- HÜQUQİ TƏMİNATI

3.1 MDB çərçivəsində iqtisadi integrasiyanın təşkilati - hüquqi əsasları

Beynəlxalq iqtisadi integrasiya beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın yüksək forması olaraq, eyni zamanda qloballaşmanın şərti kimi çıxış edir. Beynəlxalq iqtisadi integrasiya müəyyən şərtlər daxilində mövcud olur. Həmin şərtlərdən iştirakçı dövlətlərin:

- coğrafi, milli adət-ənənənin, hüquqi-siyasi mədəniyyətin və s. amillərin yaxınlığı;
- iqtisadi inkişaf səviyyəsinin nisbi uyğunluğu;
- xalqların siyasi iradəsi və s. qeyd edilə bilər.

İqtisadi integrasiya özündə beş mərhələni əhatə edir.

- ATZ. Bu halda iştirakçılar gömrük tarifləri istisna olmaqla, ticarətdə olan məhdudiyyətləri tam və ya qismən aradan qaldırırlar. Bu zaman iqtisadi integrasiya imkan verir ki, iştirakçılar qarşılıqlı qaydada hər hansı bir tarif diskriminasiyası olmadan ticarət əqdlərini həyata keçirsinlər. Lakin iştirakçı olmayan üçüncü dövlətlərə münasibətdə hər bir dövlətin müstəqil ticarət siyasəti qalmaqda davam edir. Müvafiq mərhələ Avropa ATZ (1994), ASEAN ölkələri (1992) və s. üçün xarakterik olmuşdur.

- Gömrük ittifaqı. Bu halda daxili gömrük rüsumları ləğv edilir. Bütün daxili tariflər vahid xarici tariflə əvəz edilir. İttifaqa daxil olmayan dövlətlərdən gətirilən əmtəələrə eyni tarif qiymətləri qoyulur. Gömrük ittifaqına Avropa İttifaqı ilə Türkiyənin (1963) Assosiasiyasını, Ərəb ümumi bazarını (1961) və s. misal göstərmək olar.

- Ümumi bazar. Bütün tarif və qeyri-tarif maneələrinin ləğvinə əsaslanaraq vahid iqtisadi məkanla şərtlənir, kapitalın, işçi qüvvəsinin, əmtəələrin, xidmətlərin sərbəst hərəkət rejimi təmin edilir.

- İqtisadi ittifaq. Üçüncü dövlətlərə münasibətdə vahid iqtisadi siyasət həyata keçirilir. Beynəlxalq təşkilatlarda iqtisadi və sosial məsələlərə dair vahid mövqe və strategiya müəyyən edilir. İqtisadi ittifaq Avropa İttifaqı (1993), 1994-cü ildə təsis edilən Qərbi Afrika İqtisadi və Valyuta İttifaqı (Benin, Burkino-Faso, Mali, Niger, Senegal, Toqo) və s. üçün xarakterikdir.

- Vahid iqtisadi-siyasi məkan. İqtisadi ittifaq üçün xarakterik olan bütün iqtisadi amillərin sərbəst hərəkət rejimi ilə yanaşı, dövləüstü təşkilati mexanizmlərin yaradılması başa çatır və vahid valyuta dövriyyəyə buraxılır. Belə bir bütöv iqtisadi, siyasi, hüquqi inkişaf səviyyəsi yalnız Avropa İttifaqına məxsusdur. Burada vahid pul-kredit sistemi, sosial siyasət, iqtisadi inkişaf strategiyası, vergiqoyma sistemi mövcuddur. Müvafiq hüquq qaydasına görə, dövləüstü orqanın qərarları İttifaqın bütün üzv-dövlətləri üçün məcburidir.

Hər bir integrasiya qruplaşmasının iqtisadi modeli uzunmüddətli tarixi prosesin nəticəsidir ki, bu müddət ərzində də regional təsərrüfat kompleksini formalaşdıran elementlərin nisbəti bərqərar olmuşdur. Məhz buna görə hər bir regional iqtisadi sistem özünə görə unikaldir və onun təcrübəsindən mexaniki istifadə az səmərəlidir.

Ümumiyyətlə, dünya iqtisadiyyatında iştirakın sabit və balanslaşdırılmış şəkildə olması üçün iqtisadi, sosial, institutsional islahatların dövlətlərarası tənzimlənməsi vacibdir. Bunun üçün dövlətlər öz aralarında ya müqavilə bağlayır, ya da təşkilat yaradırlar.

Çoxtərəfli iqtisadi əməkdaşlıq əsasında olmaqla, regional iqtisadi qruplaşmalar çərçivəsində həyata keçirilən təşkilati-təsərrüfat tənzimlənməsini üzv-ölkələrin iqtisadi integrasiyası prosesi reallaşdırır. Regional iqtisadi birliklər çərçivəsində həyata keçirilən sahibkarlığın təşkilati-təsərrüfat tənzimlənməsi iqtisadi siyasətin işlənməsi və reallaşdırılmasının çoxtərəfli əsasda razılaşdırılması, koordinasiyası və birgə fəaliyyətini məqsəd kimi qarşıya qoyur.

Regional iqtisadi təşkilatların fəaliyyətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- üzv-ölkələrin iqtisadiyyatlarının inkişafında birgə razılaşdırılmış tədbirlər: sabit artım templərinin, əmtəə və kapitalın sərbəst hərəkətinin təmin edilməsi;

- iqtisadiyyatın vacib sahələrinin (sənaye, kənd təsərrüfatı, maliyyə, nəqliyyat və s.) inkişaf planlarının və perspektivlərinin koordinasiyası;
- ayrı-ayrı ölkələr və iqtisadi qruplaşma çərçivəsində investisiya və innovasiya fəaliyyətinə yardım;
- ayrı-ayrı firmalar səviyyəsində sahibkarlığın inkişafına yardım; kapital və işçi qüvvəsinin sərbəst hərəkətinin təmin edilməsi; mülkiyyət hüquqlarının qorunması.

Regional iqtisadi əməkdaşlığa nümunə olan təşkilatlardan biri MDB-dir.

Yeni yaranmış dövlətlər olan keçmiş SSRİ dövlətləri mövcud resurs və elmi-texniki potensiallarına uyğun olaraq öz xarici iqtisadi fəaliyyətini və xarici-iqtisadi strategiyasını yaratmalı, dünya və regional təsərrüfat sistemində integrasiya etməli idilər. Bu məqsədə nail olmaq üçün bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan 3 əsas vəzifəni yerinə yetirmək lazım idi.

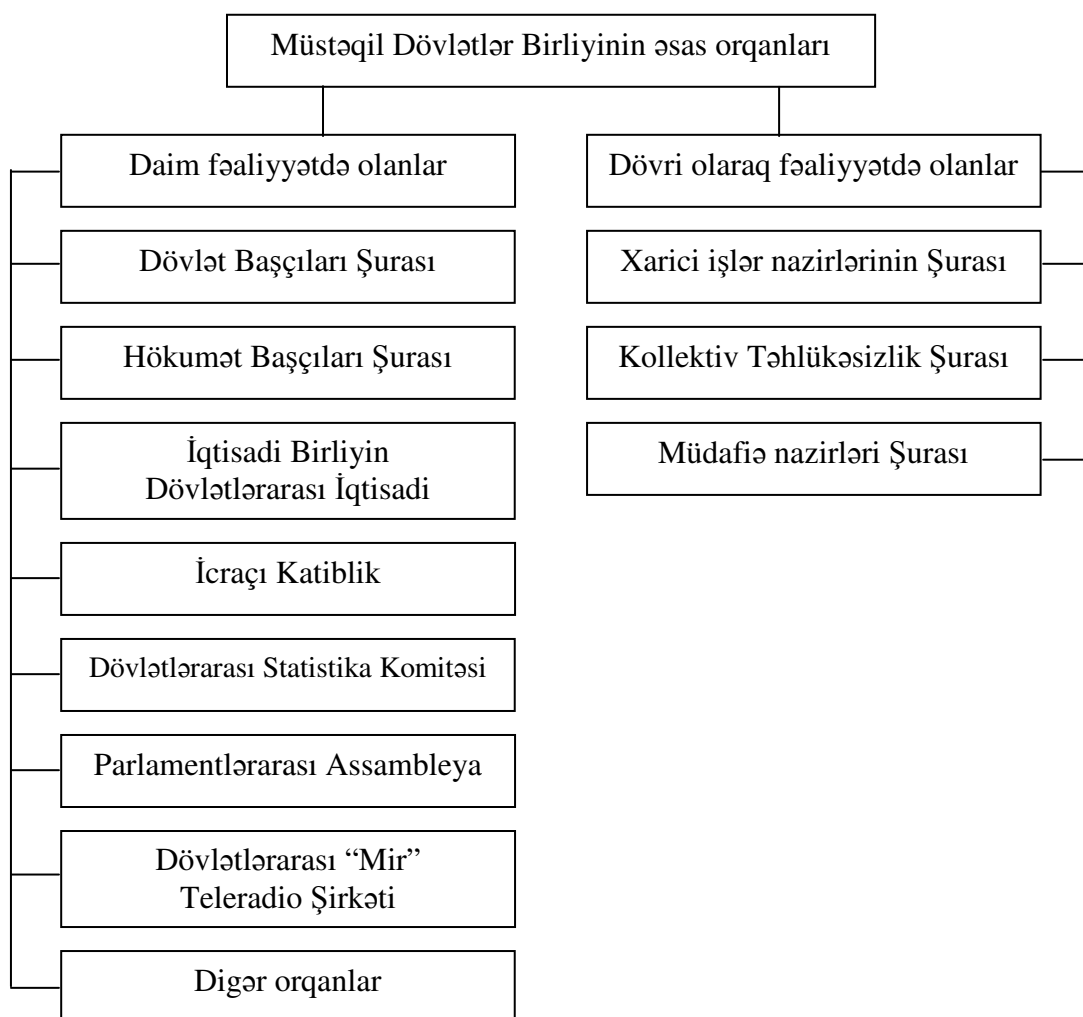
1. Dünya təcrübəsində qəbul edilmiş prinsiplər, normalar və iqtisadi mexanizmlərdən istifadə etməklə inkişaf etmiş bazar sistemini formalaşdırmaq;
2. Milli təsərrüfatı yenidən təşkil etmək üçün dünya iqtisadi sisteminin imkanlarından istifadə etmək;
3. Xarici iqtisadi sferanı dinamik və yüksək effektiv artımı təmin edə biləcək amilə çevirmək.

Postsovet ərazisində əməkdaşlığı davam etdirmək üçün müəyyən bir təşkilatın yaranmasına ehtiyac duyulurdu. Belə təşkilat MDB olmuşdur. MDB postsovet məkanında iqtisadi, siyasi, mədəni əlaqələrin qurulması üçün bir alternativdir.

MDB 8 dekabr 1991-ci ildə Minsk şəhərində Rusiya Federasiyası, Belarus və Ukrayna arasında imzalanmış saziş əsasında yaradılmışdır. 21 dekabr 1991-ci ildə MDB-nin yaradılması haqqında Sazişə əlavə olaraq qəbul edilmiş Protokola əsasən MDB-nin tərkibinə daha 8 ölkə daxil oldu: Azərbaycan, Ermənistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Moldova, Tacikistan, Türkmənistan və Özbəkistan.

Moldova və Ukrayna parlamentləri MDB Nizamnaməsini hələki ratifikasiya etməyib. Bu da o deməkdir ki, formal olaraq onlar Birliyin üzvləri deyillər. MDB-nin bəzi stukturlarında Monqolustan müşahidəçi qismində çıxış edir.

1993-cü ilin dekabrında MDB-yə üzv olan Gürcüstan 2008-ci ilin avqust ayında Rusiya ordusunun Gürcüstana daxil olmasından sonra həmin qurumun üzvlüyündən çıxdı. Türkmənistan isə 2005-ci ildən etibarən MDB-də müşahidəçi kimi fəaliyyət göstərir. Qısa müddət ərzində MDB-nin strukturu formalaşdı ki, bura daxil olan əsas orqanlar sxematik olaraq Sxem 3.1-də göstərilmişdir.

Sxem 3.1. Müstəqil Dövlətlər Birliyinin əsas orqanları¹

MDB-nin sahələrarası əməkdaşlıq orqanlarına isə aşağıdakı orqanlar aid edilir:

- Anti-terror Mərkəzi
- Dövlətlərarası Bank
- Standartlaşma, meteorologiya və sertifikatlaşdırma üzrə dövlətlərarası şura
- Təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə hallar üzrə dövlətlərarası şura

¹ MDB-nin rəsmi saytı <http://cis.minsk.by>

- Antiinhisar siyasəti üzrə dövlətlərarası şura
- Əmək, miqrasiya və əhalinin sosial müdafiəsi üzrə məşvərətçi şura
- Elektro-enerji şurası
- Birliyin gömrük xidmətləri rəhbərləri şurası

1993-cü ildə MDB-nin Nizamnaməsi qəbul edilmişdir. Nizamnamədə dövlətlərin aşağıdakı birgə fəaliyyəti sahələri vurğulanır:

- İnsan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması;
- Xarici siyasət fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi;
- Ümumi iqtisadi məkanın formalaşdırılmasında, nəqliyyat və rabitə sahələrində əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;
- Əhalinin sağlamlığının və ətraf mühitin qorunması;
- Sosial və immiqrasiya siyasəti məsələləri;
- Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə;
- Müdafiə siyasətində və xarici sərhədlərin mühafizəsində əməkdaşlıq.

MDB-nin Nizamnaməsinə görə, təşkilata yeni üzvlərin qəbul edilməsi mövcud üzvlərin birgə razılığı ilə əldə edilir. MDB-nin Nizamnaməsinə uyğun olaraq təşkilat çərçivəsində fəaliyyət aşağıdakı sahələrdə həyata keçirilir:

- Kollektiv təhsükəsizlik və hərbi-siyasi əməkdaşlıq
- Münaqişələrin aradan qaldırılması və mübahisələrin həll olunması
- İqtisadi, sosial və hüquqi sahələrdə əməkdaşlıq

Birliyin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- MDB çərçivəsində dövlətlərin üzərinə götürdükləri öhdəliklərin yerinə yetirilməsi;
- Siyasi, iqtisadi, ekoloji, humanitar, mədəni və digər sahələrdə əməkdaşlığın həyata keçirilməsi;
- Birgə iqtisadi məkan çərçivəsində, üzv-dövlətlərin hərtərəfli və balanslaşdırılmış şəkildə iqtisadi və sosial inkişafı, dövlətlərarası əməkdaşlıq və integrasiya;
- Beynəlxalq hüququn qəbul edilmiş ümumi prinsipləri və ATƏT-in sənədlərinə uyğun olaraq, əsas insan azadlığı və hüquqlarının təmin olunması;

- Beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin təmin olunmasında üzv-dövlətlər arasında əməkdaşlıq, hərbi və silah xərclərinin azaldılması sahəsində effektiv tədbirlərin həyata keçirilməsi, nüvə və digər növ kütləvi qırğın silahlarının məhv edilməsi, ümumi və tam silahsızlaşdırmaya nail olunması;

- Birlik ərazisində üzv-dövlətlərin vətəndaşlarına azad rabitə, əlaqə və hərəkət etməkdə yardım etmək;

- Hüquq münasibətləri sahəsində qarşılıqlı hüquqi yardım və əməkdaşlıq;
- Birliyin dövlətləri arasında mübahisələrin və münaqişələrin sülh yolu ilə həll olunması;

- Üzv-dövlətlərin kütləvi informasiya vasitələrində millətlərarası mübahisəyə gətirib çıxara biləcək məlumatların yayılmasına yol verməmək.

- Faşizm, irqçilik, dözümsüzlük ideyalarını yayan, siyasi partiyalar və qruplaşmaların fəaliyyətlərinin qadağan olunması.

MDB Nizamnaməsinin iqtisadi, sosial və hüquqi sahələrdə əməkdaşlığa həsr edilmiş bölməsində razılaşdırılmış iqtisadi siyasətin aşağıdakı ümumi istiqamətləri müəyyən edilmişdir:

- bazar münasibətləri və əmtəələrin, xidmətlərin, kapitalın və işçi qüvvəsinin sərbəst hərəkəti əsasında ümumi iqtisadi məkanın formalaşdırılması;

- sosial siyasətin koordinasiyası, iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan sosial gərginliyin aşağı salınması üçün birgə sosial proqramların və tədbirlərin işlənməsi;

- nəqliyyat və rabitə sistemlərinin, həmçinin energetika sisteminin inkişafı;
- kredit-maliyyə siyasətinin koordinasiyası;
- üzv-dövlətlər arasında iqtisadi-ticarət əlaqələrinin inkişafına yardım;
- investisiyaların təşviqi və qarşılıqlı müdafiəsi;
- sənaye məhsulları və əmtəələrinin standartlaşdırılması və sertifikatlaşdırılmasına yardım;

- intellektual mülkiyyətin hüquqi qorunması;
- ümumi informasiya məkanının inkişafına yardım;

- birgə ekoloji tədbirlərin həyata keçirilməsi, iqtisadi qəzaların və digər fəvqəladə vəziyyətlərin nəticələrinin aradan qaldırılmasında qarşılıqlı yardımın göstərilməsi;

- elm və texnika, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və idman sahələrində birgə layihələrin və proqramların həyata keçirilməsi.

Postsovet ölkələrinin integrasiyaya hazırlığının müxtəlif olması təkcə iqtisadi deyil, siyasi həyat, etnik amillərlə də bağlı idi. İlk əvvəl Baltikyanı ölkələr MDB strukturunda iştiraka qarşı çıxmışdılar. Bu ölkələr üçün Rusiyadan “idarə edilmək” və öz hökmranlığını yalnız “Avropaya” daxil olmaq yolu ilə möhkəmləndirmək istəyi daha əsas idi. Baxmayaraq ki, MDB ölkələri ilə əlaqələri inkişaf etdirmək marağında da idilər.

MDB daxilində integrasiyaya möhkəm münasibət Ukrayna, Gürcüstan, Türkmənistan, daha müsbət isə Belarus, Ermənistan, Qazaxıstan və Qırğızıstan tərəfindən bildirilirdi. Bu ölkələrdən bir çoxu MDB-yə öz dövlətçiliyini qaçılmaz itkiləri minimumlaşdırmaq vasitəsilə möhkəmləndirmək kimi baxırdılar. Ölkələrin real yaxınlaşması vəzifəsi ikinci plana keçirdi. Bu ölkələr öz dövlətçiliyini formalaşdırmaq üçün integrasiya qrupları mexanizmindən istifadə etməyə çalışırdılar. Xüsusilə, Gürcüstan Abxaziya separatizminə qarşı müharibədə MDB vasitəsilə iqtisadi və siyasi blokadaya nail olmaq istəyirdi.

MDB-nin yeni yaranmış ölkə hökumətləri öz iqtisadi məqsəd və prioritetlərini formalaşdırarkən keçmiş İttifaq ölkələri arasında tarixən mövcud olmuş əmək bölgüsünün “aradan qaldırılmasının” mümkünsüzlüyünü anladılar. Keçmiş ittifaq ölkələri arasında qarşılıqlı asılılıq çox güclü idi.

Keçmiş SSRİ respublikaları arasında kooperasiya əlaqələrinin qırılmasına QİYŞ çərçivəsində istehsal əməkdaşlığı münasibətlərinin itirilməsi də səbəb oldu. Keçmiş tərəfdaşlar arasında təsərrüfat əlaqələrinin qırılması 90-cı illərin sonu üçün ÜDM-ya ciddi şəkildə təsir edirdi.

MDB ölkələri iqtisadiyyatlarının strukturu və yetkinlik səviyyələrinə görə bir-birindən fərqlənir. Rusiya, Ukrayna, Qazaxıstan emaledici sənayedə, o cümlədən, maşınqayırma sənayesi, diversifikasiyalaşmış istehsalın sahəvi strukturunun böyük

həcminə görə milli təsərrüfatlarının kifayət qədər inkişafı ilə fərqlənir. Digər ölkələri isə inkişaf etməkdə olan ölkələr hesab etmək olar. Onlar iqtisadiyyatın aqrar-xammal strukturu, hasiledici sənayenin xüsusi çəkisi, kənd təsərrüfatı və mineral xammalın ilkin emaledici sahələrində fəaliyyət göstərirlər.

MDB məkanında integrasiya prosesini iştirakçı dövlətlərin qeyri-bərabər iqtisadi inkişaf səviyyəsinə malik olması da çətinləşdirir. Belə bir qeyri-bərabərliyi əsasən aşağıdakı səbəblər şərtləndirmişdir:

- keçmiş sovet iqtisadi məkanının dağılması prosesinin müstəqil dövlətlərin milli iqtisadiyyatına mənfi təsiri heç də eyni dərəcədə olmamışdır;
- iştirakçı dövlətlərin milli iqtisadiyyatlarının dünya bazarına adaptasiyasında da qeyri-bərabərlik müşahidə edilmişdir;
- üzv-dövlətlər tərəfindən iqtisadi islahatlar eyni sürətlə həyata keçirilməmişdir;
- ilkin dövrlərdə iqtisadiyyatın idarəolunmaz məcraya yönəlməsi, xarici iqtisadi əlaqələrin effektiv tənzimlənmə mexanizminin olmaması, sosial-iqtisadi sabitsizlik də yeni əsaslarla integrasiya üçün qeyri-bərabər start vəziyyəti yaratmışdır;
- iştirakçı dövlətlərin iqtisadi potensialı bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənməkdədir.

İqtisadi integrasiyaya ticarət və gömrük maneələri ilə yanaşı, MDB ölkələri üzrə iqtisadi qanunvericiliyin bir-birindən fərqlənməsi də təsir göstərir. Bir çox hallarda ticarət, vergi, gömrük sahəsində qanunvericiliyin MDB üzrə unifikasiyası aparılmır. Bu cür ziddiyyətlərin mövcudluğu MDB daxilində subregional integrasiyanın yaranması ilə nəticələndi. MDB özü regional birlik olsa da, onun tərkibində bir neçə daha konkret məqsəd güdən təşkilatlar, müxtəlif birliklər yaradılmışdır. Bunlar əsasən aşağıdakılardır:¹

1. Gömrük Birliyi: Belarus, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Rusiya, Tacikistan;
2. Mərkəzi Asiya İqtisadi Birliyi: Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan, Özbəkistan;
3. GUAM: Gürcüstan, Ukrayna, Azərbaycan, Moldova;

¹ <http://wikipedia.org>

4. İttifaq dövləti: Belarus və Rusiya;
5. Vahid iqtisadi məkan: Rusiya, Qazaxıstan, Ukrayna, Belarus.
6. Avrasiya iqtisadi birliyi;
7. Kollektiv təhlükəsizlik haqqında müqavilə təşkilatı;
8. Şanxay əməkdaşlıq təşkilatı;

1993-cü ildən başlayaraq MDB çərçivəsində mövcud olan münasibətlərin hüquqi əsasları yaradılmağa başlandı. Belə ki:

- 1993-cü il yanvarın 22-də MDB Dövlət Başçıları Şurası tərəfindən MDB-nin Nizamnaməsi qəbul edildi və bununla da onun funksional və təşkilati əsasları müəyyən edildi;

- 1993-cü ilin sentyabrında “İqtisadi Birlik yaradılması haqqında” Müqavilə imzalandı və bu, daha sonradan həmin müqaviləni inkişaf etdirən sənədlərin (“ATZ-in yaradılması haqqında” Saziş; “İstehsal, kommersiya, kredit-maliyyə, sığorta və qarışıq transmilli birliklərin yaradılması və inkişafına yardım edilməsi haqqında” Saziş; “Razılaşdırılmış antiinhisar siyasətinin həyata keçirilməsi haqqında” Müqavilə; “İnvestisiya fəaliyyəti sahəsində əməkdaşlıq haqqında” Saziş və s.) imzalanmasına səbəb oldu;

- 24 sentyabr 1993-cü ildə “Malların mənşə ölkəsinin təyininin Qaydaları haqqında” (15 aprel 1994-cü il və 18 oktyabr 1996-cı il tarixlərində edilmiş dəyişikliklərlə) Razılaşma;

- 15 aprel 1994-cü ildə “Malların reeksportu və reeksporta icazənin verilməsi haqqında” Razılaşma.

- 15 aprel 1994-cü ildə “ATZ-in yaradılması haqqında” Razılaşma və 2 aprel 1999-cu ildə ona dəyişikliklərin və əlavələrin daxil etməsi haqqında Protokol;

- 1994-cü ilin dekabrında MDB ölkələrinin təsərrüfat əməkdaşlığının koordinasiyanın gücləndirilməsi məqsədilə Dövlətlərarası İqtisadi Komitə yaradıldı;

- 1994-cü ilin oktyabrında “Valyuta Birliyinin yaradılması haqqında” Saziş imzalandı.

“İqtisadi ittifaqın yaradılması haqqında” Razılaşma ümumi iqtisadi məkanın yaradılmasına təkan verdi. İlkin olaraq bu ittifaqa 7 ölkə: Ermənistan, Belarus,

Qazaxıstan, Rusiya, Tacikistan, Özbəkistan, Qırğızıstan; Moldova və Ukrayna isə assosiativ üzv hüququ ilə daxil oldu. Bu razılaşmaya uyğun olaraq münasibətlər bazar prinsipləri əsasında qurulmalı, qarşılıqlı maraqlara uyğun olan iqtisadi layihələr və ekoloji problemlərin həlli birlikdə həyata keçirilməli, məhsul, xidmət, kapital, işçi qüvvəsinin azad hərəkəti, pul-kredit, büdcə, vergi, qiymət, xarici ticarət, gömrük və valyuta siyasətinə uyğun şəkildə təmin edilməli idi. Bu razılaşma üzv ölkələrin integrasiya prosesində mərhələli hərəkətinin ATZ-gömrük ittifaqı, valyuta ittifaqı və nəhayət ümumbazar- əsasında olmasını təklif edirdi.

ATZ-in yaranması ölkələrarası məhsul hərəkətində gömrük tariflərinin ləğv olunmasını və kəmiyyət məhdudlaşdırmalarının tətbiq edilməsini təklif edirdi. Bu zonaya daxil olan hər bir ölkə digər ölkəyə qarşı müəyyən tarif tətbiq edə bilər. Bu razılaşma 1994-cü il 15 aprelə imzalanmışdır.

Bu razılaşma imzalandıqdan sonra ölkələr arasında iki meyl özünü göstərirdi:

1) Birlik ölkələrinin qarşılıqlı ticarət məsələlərinin ATZ-in çoxtərəfli mexanizmi əsasında tənzimlənməsi idi. Bu mexanizm hələ tam müəyyən edilməmişdir.

2) Onunla əlaqədar idi ki, MDB ölkələri azad ticarətin çoxtərəfli assosiasiyaları tərəfindən müəyyən edilən vəzifələri özünə aid etmək istəmirdilər. Qarşılıqlı ticarətin tənzimlənməsi ikitərəfli iqtisadi-ticarət danışıqlar vasitəsilə həyata keçirilir.

MDB çərçivəsində ölkələrin qarşılıqlı ticarət əlaqələri mexanizminin işlək olmaması onların qarşılıqlı məhsul dövriyyəsində əks olunur. Birlik ölkələrinin ixracı yanacaq-energetika və mineral-xammal sahələri üzrə həyata keçirilir.

“ATZ-in yaradılması haqqında Razılaşmanın fəaliyyət mexanizmi” haqqında 2 aprel 1999-cü il qəbul edilmiş Protokolda Razılaşmanın qüvvəyə minməsi üçün ölkədaxili prosedurların 2000-ci ildə tamamlanması üzrə ölçülər nəzərdə tutulurdu. Tarif tənzimlənməsi sahəsində, Razılaşma iştirakçılarının ərazilərində istehsal olunan mallar barəsində qarşılıqlı ticarətdə ixrac və idxal rüsumlarını ləğv etmək, ÜTT-nin prinsip və qaydalarına uyğun ölçülər tətbiq edilərək xüsusi ixrac və idxal mallarının siyahısını unifikasiya etmək nəzərdə tutulurdu. 21 iyun 2000-ci il tarixində MDB-nin

Dövlət Başçıları Şurası tərəfindən ATZ-in formalaşması və onun fəaliyyəti üçün ilkin tədbirlər müəyyən edilmiş və irəli sürülən təkliflər qəbul edilmişdir.

Razılaşmanın çərçivə xarakterli olması, lazımi mexanizmlərin, intizamın olmaması və onun reallaşdırmasındakı məsuliyyətsizlik bu razılaşmanın iş qabiliyyətinin olmamasını müəyyən etdi. ATZ-in formalaşması prosesi təsəvvür ediləndən daha mürəkkəb və uzun müddətli oldu. Hətta İqtisadi ittifaq iştirakçılarının gömrük ərazilərində istehsal olunan mallar üçün də ixrac və idxal rüsumlarını ləğv etmək mümkün olmadı. Olduqca əhəmiyyətli həcmdə texniki maneələr və başqa məhdudiyyətlər qalırdı ki, bunlar da nəinki üçüncü ölkələrlə, hətta Birlik ölkələri aralarında xarici ticarət siyasətinin harmoniyalaşdırılmasına və gömrük prosedurlarını sadələşdirməyə və unifikasiya etməyə imkan vermirdi.

Bu, müəyyən dərəcədə onunla bağlıdır ki, ATZ üzvləri dövlət tənzimləməsi tədbirlərinin xarakteri və müddəti, qarşılıqlı konsultasiyaların keçirilmələri haqqında bir-birinə məlumat vermə haqqında heç bir razılığa gələ bilmirdilər.

Vahid iqtisadi məkanın əldə edilməsi müvəffəqiyyətlərindən biri 1995-ci ildə Belarus, Qazaxıstan, Rusiya tərəfindən “Gömrük ittifaqının yaradılması” haqqında əldə edilmiş razılaşma olmuşdur. 1996-cı ilin martında Qırğızıstan, 1999-cu ilin fevralında Tacikistan da bu razılaşmaya qoşuldu.

Gömrük ittifaqının fəaliyyəti dövründə çoxlu sayda sənədlər imzalanmışdır ki, onların arasında 1996-cı il 26 martda iqtisadi və humanitar sahədə qəbul olunmuş sənədlərdə integrasiyanın möhkəmləndirilməsi və onun məntiqi inkişafı olan 26 fevral 1999-cu il gömrük ittifaqı və vahid iqtisadi məkan haqqında olan sənədlərin mühüm əhəmiyyəti var. Məhz bu sənədlərdə əməkdaşlığın aşağıdakı istiqamətləri təyin olundu: ATZ-in formalaşması, gömrük ittifaqının 3-cü ölkələrə qarşı qarşılıqlı münasibətləri, vahid gömrük ərazisinin formalaşdırılması, ümumi xidmət və əmək bazarı, vahid elmi-texniki informasiya məkanının formalaşdırılması və s.

2000-ci ilin oktyabrında 5 ölkədən (Rusiya, Belarus, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Tacikistan) ibarət gömrük ittifaqı dəyişdirilərək onun yerində Avrasiya İqtisadi Cəmiyyəti yarandı. Yeni təşkilatın məqsədləri 5 ölkənin ərazisində vahid iqtisadi məkanın formalaşması idi. Birlik qarşısında növbəti vəzifələr müəyyən olunmuşdur:

Üzv ölkələrin iqtisadiyyatında struktur islahatlarının uzlaşdırılması; vahid nəqliyyat strukturunun və vahid nəqliyyat bazarının yaradılması; vahid gömrük tarifi tətbiqi; milli qanunvericiliklərin uyğunlaşdırılması və beynəlxalq təşkilatlarla münasibətdə ümumi siyasi kursun işlənməsi;

İnteqrasiyanın formalaşmasından reallığa çevrilməsi üçün mühüm yeni aspektlərdən biri bu qurumda yeni təsərrüfat qarşılıqlı əlaqələrinin yaradılmasıdır. Burada Mərkəzi komitə - İnteqrasiya komitəsi, həmçinin parlamentlərarası assambleya və cəmiyyət məhkəməsi yaradılması nəzərdə tutulur. Bunun üçün təşkilatın sənədlərində ilk dəfə olaraq hər bir ölkə üçün dövlətlərarası strukturların maliyyələşməsi və səsərin bölüşdürülməsi üçün kvota müəyyən olunmuşdur. Qərar isə səsərin 2/3-si həcmindən çox olduğu halda qəbul olunur. Cəmiyyət ona qoşulmağa arzu edən bütün ölkələr üçün açıqdır.

Yuxarıda qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, MDB Nizamnaməsində göstərilən məqsədlərə nail olmaq üçün inteqrasiya birləşməsinin institusional strukturunu, prinsiplərini, formalarını və siyasi, hərbi sosial-iqtisadi əməkdaşlığın istiqamətlərini və birgə fəaliyyətin başqa sferalarını müəyyən edən normativ-hüquqi baza yaradılmışdır.

3.2 Azərbaycan Respublikasının MDB daxilində əsas tərəfdaş ölkələri ilə ikitərəfli iqtisadi əlaqələrinin hüquqi təminatı

Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın və onun hüquqi tənzimlənməsinin beynəlxalq həyatda müstəsna rolu vardır. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, bağlanan bütün beynəlxalq müqavilələrin və fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatların böyük əksəriyyəti dövlətlərin qarşılıqlı münasibətlərinə aiddir.

XXI əsrdə BİM-in makrosəviyyədə tənzimlənməsi daha böyük əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Makrosəviyyədə problemlərin obyektiv həlli ya çoxtərəfli (universal), ya da üstmilli tənzimlənmə mexanizmlərinin olmasını tələb edir.

Hökumətlərarası beynəlxalq təşkilatların meydana gəlməsi və beynəlxalq münasibətlərdə onların rolunun artması bu təşkilatların həm dövlətlərlə, həm də öz

aralarında münasibətlərinin müqaviləvi tərtibatına səbəb olmuşdur. Nəticədə nəinki bu cür çoxsaylı müqavilələr meydana gəlmişdir, həm də bu cür müqavilələrin bağlanması, qüvvəyə minməsi və ləğv edilməsinə dair müəyyən təcrübə formalaşmışdır.

Dövlətlərin müqaviləvi hüquq qabiliyyətlərinin həyata keçirilməsində onların daxili hüquq normaları mühüm rol oynayır. Adətən bu cür normalar konstitusiyalarda təsbit olunur. Lakin bəzi dövlətlər beynəlxalq müqavilələrin bağlanması, təsdiqi, qüvvəyə minməsi və ləğv edilməsinə aid olan xüsusi normativ aktlar qəbul edirlər.

13 iyun 1995-ci il tarixində qəbul olunmuş “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına, hamılıqla tanınan beynəlxalq hüquq prinsiplərinə və normalarına müvafiq surətdə adından asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikasının bütün yazılı beynəlxalq müqavilələrinin (müqavilə, saziş, konvensiya, pakt, protokol, məktubların və ya notaların mübadiləsi və başqa adlı beynəlxalq müqavilələr) bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydalarını müəyyənləşdirir.

Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla beynəlxalq müqavilələri Azərbaycan Respublikası adından (dövlətlərarası müqavilələr) və Azərbaycan Respublikasının hökuməti adından (hökumətlərarası müqavilələr) bağlanır.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrə qoşulması haqqında qərarı aşağıdakılar qəbul edirlər:

- 1) ratifikasiyası tələb olunan müqavilələr barəsində – Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi;
- 2) ratifikasiyası tələb olunmayan müqavilələr barəsində – müvafiq icra hakimiyyəti orqanı;

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinə dönmədən əməl etməlidir.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanları Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələri ilə tənzimlənən və onların səlahiyyətinə aid olan məsələlər üzrə

Azərbaycan Respublikasının götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin edirlər.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin yerinə yetirilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktlarının qəbul edilməsi lazım gəldikdə, müvafiq icra hakimiyyəti orqanları qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq aktın qəbul edilməsi haqqında təkliflər verirlər.

Ratifikasiya edilmiş Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrini müvafiq icra hakimiyyəti orqanının təklifinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi ləğv edir.

90-cı illərin əvvəllərində əsasən siyasi xarakter daşıyan və keçmiş SSRİ ölkələri arasında dövlətlərarası münasibətlərin qurulması məqsədini daşıyan MDB hazırda daha çox üzv ölkələr arasında iqtisadi integrasiyanın konkret çərçivələrinin müəyyənləşdirilməsinə yönəlmişdir. Azərbaycan Respublikası bir sıra MDB ölkələri ilə azad ticarət rejimini yaratmış, sərbəst sərmayə üçün hüquqi baza tərtib olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası və Qazaxıstan Respublikası arasında ikitərəfli münasibətlər. Azərbaycan Respublikası ilə Qazaxıstan Respublikası arasında diplomatik əlaqələr 30 avqust 1992-ci il tarixində yaradılmışdır.

İki ölkə arasında indiyədək siyasi münasibətlərdə, demək olar ki, heç bir problem mövcud olmamışdır. Bu münasibətlər 1-2 mart 2004-cü il tarixlərində Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti N.Nazarbayevin dəvəti ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyevin Qazaxıstana və 24-25 may 2005-ci il tarixlərində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyevin dəvəti ilə Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti N.Nazarbayevin ölkəmizə rəsmi səfərlərindən sonra keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur.

Azərbaycan tərəfi Qazaxıstanın Asiyada təhlükəsizliyin möhkəmlənməsi sahəsində “Asiyada Qarşılıqlı Əməkdaşlıq və Etimad Tədbirləri üzrə Müşavirə”nin (AQEM) yaradılması təşəbbüsünü tam dəstəkləmişdir.

Müqavilə-hüquqi bazanın mövcud vəziyyəti.¹ Qazaxıstan SSR və Azərbaycan Respublikası arasında iqtisadi-ticarət əməkdaşlığın prinsipləri haqqında Saziş. Almatı, 01 oktyabr 1991-ci il. İmzalandığı andan qüvvəyə minmişdir.

1. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Qazaxıstan Respublikası Hökuməti arasında ikiqat vergiqoymanın aradan qaldırılması və gəlir və əmlak vergilərinin ödənilməsindən yayınmanın qarşısının alınması haqqında Konvensiya. Bakı, 16 sentyabr 1996-cı il. 7 may 1997-ci il tarixində qüvvəyə minmişdir.

2. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Qazaxıstan Respublikası Hökuməti arasında investisiyaların təşviqi və qorunması haqqında Saziş. Bakı, 16 sentyabr 1996-cı il. 30 aprel 1998-ci il tarixindən qüvvəyə minmişdir.

3. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Qazaxıstan Respublikası Hökuməti arasında malların (işlərin, xidmətlərin) idxalı və ixracı zamanı dolayı vergilərin tutulması prinsipləri haqqında Saziş. Almatı, 10 iyun 1997-ci il. 9 iyul 1998-ci il tarixindən qüvvəyə minmişdir.

4. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Qazaxıstan Respublikası Hökuməti arasında azad ticarət haqqında Saziş. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Qazaxıstan Respublikası Hökuməti arasında haqqında azad ticarət haqqında Sazişə istisnalar edilməsinə dair Protokol. Almatı, 10 iyun 1997-ci il. 20 iyul 1999-cu il tarixindən qüvvəyə minmişdir.

5. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Qazaxıstan Respublikası Hökuməti arasında gömrük işlərində əməkdaşlıq haqqında Saziş. Almatı, 10 iyun 1997-ci il. 18 yanvar 2000-ci il tarixindən qüvvəyə minmişdir.

6. “Azərbaycan Respublikası və Qazaxıstan Respublikası arasında dostluq münasibətləri və strateji tərəfdaşlıq haqqında” Bəyannamə. Astana. 01 mart 2004-cü il. 18 may 2004-cü il Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.

7. Azərbaycan Respublikası və Qazaxıstan Respublikası arasında neftin Qazaxıstan Respublikasından Xəzər Dənizi və Bakı-Tbilisi-Ceyhan sistemi vasitəsilə Azərbaycan Respublikasının ərazisi ilə beynəlxalq bazarlara nəql edilməsinə dəstək verilməsi və şərait yaradılması haqqında Müqavilə. Almatı, 16 iyun 2006-cı il.

¹ www.mfa.gov.az

8. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi ilə Qazaxıstan Respublikası Dövlət Gəlirləri Nazirliyi arasında əməkdaşlıq və gömrük sənədlərinin və gömrük təminatlarının qarşılıqlı tanınması haqqında Saziş. 07.04.2000. Bu Saziş Azərbaycan Respublikasının 3 aprel 2001-ci il 120-IIQ Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.

“Azərbaycan Respublikası və Qazaxıstan Respublikası arasında dostluq münasibətləri və strateji tərəfdaşlıq haqqında” Bəyannamədə Azərbaycan-Qazaxıstan strateji tərəfdaşlığının əsası qoyulmuşdur. 16 sentyabr 1996-cı il tarixli “Azərbaycan Respublikası və Qazaxıstan Respublikası arasında münasibətlərin əsasları haqqında” Müqaviləyə və 10 iyun 1997-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikası və Qazaxıstan Respublikası arasında əməkdaşlığın daha da inkişafı və dərinləşdirilməsi haqqında” Bəyannaməyə və 10 iyun 1997-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikası və Qazaxıstan Respublikası arasında neftin beynəlxalq bazarlara nəql olunmasında əməkdaşlıq haqqında” Memoranduma əsaslanaraq, bərabərlik, qarşılıqlı etimad, strateji tərəfdaşlıq və hərtərəfli əməkdaşlıq əsasında dostluq münasibətlərinə əlavə təkan vermək imkanı əldə olundu.

Azərbaycan Respublikası və Qazaxıstan Respublikası arasında iqtisadi əməkdaşlıq üzrə Hökumətlərarası Komissiyanın fəaliyyətini intensivləşdirməyi; Hökumətlərarası Komissiyanın əməli işinə hər iki dövlətin biznes və elm sahələrinin institut və təşkilatlarını cəlb edəcək, Azərbaycan-Qazaxıstan biznes-forumunun yaradılmasına kömək göstəriləcəyini; Azərbaycan Respublikası və Qazaxıstan Respublikasında hasil edilən neftin beynəlxalq bazarlara etibarlı və təhlükəsiz çatdırılmasını təmin edən regional neft ixracı kəmərlərinin tikintisini dəstəkləyirlər və bununla əlaqədar olaraq Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri layihəsində Qazaxıstanın tezliklə iştirakı vasitəsilə tranzit nəqliyyat sistemlərinin səmərəliliyinin artırılması üzrə birgə söylərin davam etdiriləcəyini təsdiq edirlər.

Azərbaycan Respublikası və Qazaxıstan Respublikası Xəzər regionunun sülh, sabitlik, mehriban qonşuluq və əməkdaşlıq zonası olmasına, qarşılıqlı ticarətin həcmnin artırılmasına, ticarət əməliyyatlarının maliyyələşdirilməsi və sığortalanmasına, gömrük prosedurlarının qaydaya salınmasına hərtərəfli kömək edəcəklərini vurğulayırlar. Böyük İpək Yolunun bərpa edilməsi və Avro-Asiya

Nəqliyyat Dəhlizinin tammiqyaslı fəaliyyətinin təmin edilməsi üzrə TRASECA layihələri çərçivəsində infrastrukturu təkmilləşdirəcək və tarif sistemlərini sadələşdirəcəklər.

Azərbaycan Respublikası və Qazaxıstan Respublikası Avro-Atlantika Tərəfdaşlıq Şurası və NATO-nun “Sülh naminə tərəfdaşlıq” Proqramı çərçivəsindəki əməkdaşlığın mühümlüyünü və regionda təhlükəsizliyin və sabitliyin möhkəmləndirilməsində onun əhəmiyyətini qeyd edirlər.

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası arasında ikitərəfli münasibətlər.

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası arasında diplomatik əlaqələr 4 aprel 1992-ci ildə qurulmuşdur. 1992-ci ildə hər iki dövlətin qarşılıqlı surətdə səfirlikləri açılmışdır. 16 dekabr 2004-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə Rusiya Federasiyasının Sankt-Peterburq və Yekaterinburq (fəaliyyətə başlamayıb) şəhərlərində Azərbaycan Respublikasının Bas Konsulluqları təsis olunmuşdur.

Dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı təhlükəsizlik haqqında Müqavilə (3 iyul 1997-ci il tarixli), Bakı Bəyannaməsi (9 yanvar 2001-ci il tarixli) və Moskva Bəyannaməsi (6 fevral 2004-cü il tarixli) Azərbaycan ilə Rusiya arasındakı strateji tərəfdaşlığını təmin edən mühüm sənədlərdir. Son illərdə iki dövlət arasında siyasi əməkdaşlıq nəzərə çarpacaq dərəcədə fəallaşmışdır. Dövlət başçılarının qarşılıqlı səfərləri Azərbaycan-Rusiya münasibətlərinin sürətlənməsinə mühüm impuls vermişdirlər. Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası Prezidentləri arasında yüksək etimadın mövcudluğu və siyasi dialoqun davam etdirilməsi iki dövlət arasında əlaqələrin müvəffəqiyyətinə möhkəm zəmin yaradır.

İqtisadi münasibətlər. Azərbaycan-Rusiya münasibətlərinin bütün spektri üzrə xarakterik olan yüksək səviyyəli qarşılıqlı siyasi anlaşma və strateji əməkdaşlıq ruhu ikitərəfli iqtisadi-ticarət əməkdaşlığın inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır.

İki dövlətin rəhbərlərinin görüşləri və danışıqları zamanı müəyyən edilən məqsədlər və əməkdaşlıq istiqamətləri müvafiq Hökumətlərin, o cümlədən, iqtisadi idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin məzmununu təyin edir.

Azərbaycanda Rusiyaya məxsus çoxlu sayda şirkət və müəssisə qeydiyyatdan keçmişdir. Onlardan bəzisi birgə müəssisədir, bəzisi Rusiya kapitalı ilə işləyir, qalanları isə Rusiya şirkətlərinin filialları və nümayəndəliyidir.

Azərbaycan və Rusiya arasında ticarət dövrüyyəsi Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Rusiya Federasiyası Hökuməti arasında sərbəst ticarət Sazişi (30.09.1992) və Sərbəst ticarət rejimindən istisnaların mərhələlərlə aradan qaldırılmasına dair Protokolla (06.02.2004), Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Rusiya Federasiyası Hökuməti arasında iqtisadi əməkdaşlığın əsas prinsipləri və istiqamətləri haqqında Sazişlə (21.02.2002), həmçinin Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Rusiya Federasiyası Hökuməti arasında qarşılıqlı ticarətdə dolayı vergilərə cəlb etmənin prinsipləri haqqında Sazişlə (29.11.2000) müəyyən edilir.

25 yanvar 2002-ci ildə imzalanmış iki dövlət arasında 2010-cu ilə qədər uzunmüddətli iqtisadi əməkdaşlığa dair Müqavilə və Uzunmüddətli iqtisadi əməkdaşlığa dair Proqram Azərbaycan-Rusiya iqtisadi-ticarət münasibətlərinin fəallaşmasına və təsərrüfat subyektlərinin əlaqələrinin genişlənməsinə təkan vermişdir.

18 yanvar 1996-cı ildə Moskvada imzalanmış Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Rusiya Federasiyası Hökuməti arasında iqtisadi əməkdaşlığın əsas prinsipləri və istiqamətləri haqqında Saziş əsasında yaradılmış Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası arasında iqtisadi əməkdaşlıq üzrə Hökumətlərarası Birgə Komissiya fəaliyyət göstərir.

Həm Azərbaycan, həm də Rusiya tərəfi üçün ixracın strukturunun yaxşılaşdırılması, xüsusilə, yüksək əlavə dəyərə malik olan sənaye və digər məhsulların ixracda payının artırılması vacib məsələdir.

Rusiya Azərbaycanda neft sənayesinə investisiya qoymaqda davam etdirir. 1994-cü ildə rus konserni “Lukoil” Xəzər dənizinin Azərbaycan şelfindəki Azəri, Çıraq, Günəşli yataqlarından neft çıxaran beynəlxalq konsorsiuma daxil oldu. Bu şirkətin payı 10%-dir. 1995-ci ildə bu kampaniya digər bir layihədə (100 mln tondan çox ehtiyatı olan Qarabağ yatağı) əhəmiyyətli bir mövqe tutdu. Burada beynəlxalq

konsorsiumda payı 35% idi. 1996-cı ildə neft ehtiyatı 200 mln ton, qaz kondensatı 100 mln ton və 400 mlrd m³ qaz ehtiyatı olan Şahdəniz konsorsiumuna daxil oldu.

2003-cü ildə imzalanmış qaz kontraktına əsasən Rusiya Azərbaycanı 2008-ci ilin 31 dekabrına qədər ildə 4.5-5.5 mlrd. m³ həcmində qazla təmin etməyi öhdəsinə götürmüşdür.

2006-cı ilin noyabr ayında Bakıda ARDNŞ və Rusiyanın “Rusneft” şirkəti arasında Abseron yarımadasında yerləşən Zığ və Hövsan neft yataqlarının kəşfiyyatı və işlənib hazırlanması üzrə 26 illik müddətə (pay bölgüsü 25% ÷ 75%) kontrakt bağlamışdır.

“LUKoil” şirkəti “Şahdəniz” iri qaz-kondensat yatağının istifadəsi və Azərbaycan-Rusiya sərhədindəki D-222 (“Yalama”) perspektivli dəniz blokunun işlənib hazırlanması üzrə fəaliyyətinin davam edir.

Bundan başqa, iki ölkə arasında elektrik enerjisinin qarşılıqlı mübadiləsi aparılır.

Beynəlxalq və regional layihələrdə, xüsusi halda, TRASECA və “Şimal-Cənub” dəhlizlərinin potensialının istifadə edilməsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının birgə istehsalı və emalı, maşınqayırma, neft avadanlığının, tekstilin, dərmanların istehsalı sahəsində birgə müəssisələrin yaradılması, rus şirkətlərinin Azərbaycanda beynəlxalq əhəmiyyətli yolların tikilməsində iştirakı, turizm sahəsində əlaqələrin inkişafı Azərbaycan-Rusiya ikitərəfli əməkdaşlığının inkişafının üstün istiqamətləridir.

Son illər ərzində aparılan iqtisadi islahatlar nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoruna da maraq artmışdır. Bu sahələrə də birbaşa xarici investisiya qoyuluşu həcmində artma müşahidə olunmuşdur. Növbəti cədvəldə Rusiya və Qazaxıstanın Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna birbaşa xarici investisiyaların həcmi əks olunmuşdur.

Nəqliyyat sahəsində Azərbaycan və Rusiya əməkdaşlığı inkişaf edir. 2006-cı ildə dəmiryolu vasitəsilə daşınan sərnişinlərin və ixrac, idxal və tranzit xarakterli yüklərin həcmi artmışdır.

Regionlarla əməkdaşlıq. Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyasının subyektləri arasında birbasa əlaqələr inkişaf edir. Bakıda Dağıstanın, Tatarıstanın, Ural iqtisadi regionunun nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərir. Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyasının Moskva, Moskva vilayəti, Dağıstan və Tatarıstan Respublikaları, Sankt-Peterburq şəhəri, Həstərxa, Saratov, Sverdlovsk, Çelyabinsk, Kurqan vilayətləri və başqa regionlar arasında əməkdaşlıq haqqında razılaşmalar əldə olunmuşdur.

İşgüzar dairələrin daxil olduğu regionlar səviyyəsində rəsmi heyətlərin səfərləri, sərgilərdə iştirak, xüsusi forumların və təqdimatların keçirilməsi ikitərəfli iqtisadi-ticarət əlaqələrin inkişafına xidmət edir.

Miqrasiya məsələləri. “Əmək miqrasiyası sahəsində əməkdaşlıq barədə Rusiya Federasiyası Hökuməti və Azərbaycan Respublikası Hökuməti arasında” Saziş ilə birgə, “Readmissiya haqqında” və “Qanunsuz miqrasiya ilə mübarizə haqqında” Hökumətlərarası Sazişlərin paket şəklində imzalanması məqsədəuyğun hesab edilmişdir.

Əmək miqrasiyası sahəsində əməkdaşlıq barədə Sazişin layihəsi Rusiya tərəfinə Azərbaycan Respublikası XİN tərəfindən nota ilə 30 iyul 2007-ci il tarixində, readmissiya haqqında Sazişin layihəsi isə Azərbaycan tərəfinə 2004-cü ildə diplomatik kanallar vasitəsi ilə təqdim olunmuşdur. Rusiya tərəfi qanunsuz miqrasiya ilə mübarizə haqqında Sazişin layihəsini yaxın gələcəkdə Azərbaycan tərəfinə təqdim etməyi nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi ilə Rusiya Federasiyasının Əmək və Sosial İnkişaf Nazirliyi arasında “Əmək, məşğulluq və əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində əməkdaşlıq haqqında” Saziş 2003-cü il mayın 19-də Moskva şəhərində hər biri azərbaycan və rus dillərində olmaqla iki nüsxədə imzalanmışdır, hər iki mətn eyni qüvvəyə malikdir.

Müqavilə-hüquqi bazanın durumu. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 8 aprel 1996-cı il № 294 sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında ikitərəfli iqtisadi münasibətlərin müqavilə-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi, meydana çıxan praktiki məsələlərin operativ razılaşdırılması,

müxtəlif təşkilatların xətti ilə aparılan danışıqların uzlaşdırılması, Rusiya Federasiyasına münasibətdə vahid iqtisadi xəttin təmin edilməsinə nəzarətin və Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında bağlanmış yüksək səviyyəli sazişlərin icrası və həyata keçirilməsinin səmərəli şəkildə təşkil edilməsi məqsədi ilə iqtisadi əməkdaşlıq məsələləri üzrə hökumətlərarası Dövlət Komissiyası təşkil edilmişdir.

Azərbaycan ilə Rusiya arasında 140-dan çox dövlətlərarası, hökumətlərarası və idarələrarası Saziş imzalanmışdır.

16 noyabr 2006-cı ildə Azərbaycanla Rusiya arasında müqavilə-hüquqi bazasının inventarlaşdırılması ilə bağlı Moskvada ekspertlərin görüşü keçirilmiş, Azərbaycan ilə Rusiya arasında 1991-2006-cu illərdə imzalanmış 64 sənədin qüvvədə olduğu, 11 sənədin digərləri ilə əvəz edildiyi və ya müddətinin bitməsi ilə əlaqədar qüvvədən düşdüyü, 5 sənədin qüvvəyə minmədiyi və 46 sənədin Rusiyanın regionları ilə bağlanması müəyyənləşdirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında imzalanmış sənədlərin siyahısı

1. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Rusiya Federasiyası Hökuməti arasında sərbəst ticarət haqqında Saziş. Bakı, 30 sentyabr 1992. 17.02.1993-cü ildə qüvvəyə minmişdir.

2. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Rusiya Federasiyası Hökuməti arasında gəlirlərə və əmlaka görə vergilərə münasibətdə ikiqat vergi qoymanın aradan qaldırılması haqqında Saziş. Moskva, 3 iyul 1997. 3 iyul 1998-ci il tarixindən qüvvədədir.

3. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Rusiya Federasiyası Hökuməti arasında valyuta və ixrac nəzarəti sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında Saziş. Moskva, 3 iyul 1997. 28 oktyabr 1997-ci il tarixindən qüvvədədir.

4. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Rusiya Federasiyası Hökuməti arasında qarşılıqlı ticarətdə vasitəli vergilərin tutulması prinsipləri haqqında Saziş. Bakı, 29 noyabr 2000. 1 yanvar 2001-ci il tarixindən qüvvəyə minmişdir.

5. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Rusiya Federasiyası Hökuməti arasında vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsi məsələləri üzrə əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında Saziş. Bakı, 9 yanvar 2001. 27 aprel 2001-ci il tarixindən qüvvəyə minmişdir.

6. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Rusiya Federasiyası Hökuməti arasında iqtisadi əməkdaşlığın əsas prinsipləri və istiqamətləri haqqında Saziş. Moskva, 25 yanvar 2002. 8 aprel 2002-ci il tarixindən qüvvədədir.

7. Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında Qəbələ radiolokasiya stansiyasının (RLS “Daryal”) statusu, istifadəsinin prinsipləri və şərtləri haqqında Saziş. Moskva, 25 yanvar 2002. 9 dekabr 2002-ci il tarixindən qüvvəyə minmişdir.

8. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Rusiya Federasiyası Hökuməti arasında sərbəst ticarət rejimindən istisnaların mərhələli ləğv edilməsi haqqında Protokol. Moskva, 6 fevral 2004. 8 iyul 2004-cü il tarixindən qüvvəyə minmişdir.

9. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Rusiya Federasiyası Moskva vilayətinin Hökuməti arasında iqtisadi-ticarət, elmi-texniki və mədəni əməkdaşlıq haqqında Saziş. Bakı, 25 noyabr 2002.

10. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Həştərxan vilayətinin Administrasiyası (Rusiya Federasiyası) arasında iqtisadi-ticarət, elmi-texniki və mədəni əməkdaşlıq haqqında Saziş. Həştərxan, 26 aprel 2004.

11. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Rusiya Federasiyasının Sankt-Peterburq Hökuməti arasında iqtisadi-ticarət, elmi-texniki və mədəni sahələrdə əməkdaşlıq haqqında Saziş. Bakı, 11 noyabr 2004.

12. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Sverdlovsk vilayətinin (Rusiya Federasiyası) Hökuməti arasında iqtisadi-ticarət, elmi-texniki və mədəni əməkdaşlıq haqqında Saziş. Bakı, 22 fevral 2006. 1 sentyabr 2006-cı il tarixindən qüvvəyə minmişdir.

13. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Çelyabinsk vilayəti (Rusiya Federasiyası) Hökuməti arasında iqtisadi-ticarət, elmi-texniki və mədəni əməkdaşlıq

haqqında Saziş. Bakı, 5 iyul 2006. 10 yanvar 2007-ci il tarixindən qüvvəyə minmişdir.

14. Azərbaycan Respublikasının Hökuməti ilə Rusiya Federasiyası Kurqan vilayətinin Administrasiyası (Hökuməti) arasında iqtisadi-ticarət, elmi və mədəni əməkdaşlıq haqqında Saziş. Bakı, 12 aprel 2007. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22.05.2007-ci il tarixli 2197 sayılı qərarı ilə təsdiqlənmişdir.

Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Rusiya Federasiyası Hökuməti arasında İqtisadi əməkdaşlığın əsas prinsipləri və istiqamətləri haqqında Saziş Moskva şəhərində 25 yanvar 2002-ci ildə iki nüsxədə olmaqla Azərbaycan və rus dillərində tərtib edilmişdir, hər iki mətn eyni hüquqi qüvvəyə malikdir.

Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Rusiya Federasiyası Hökuməti iqtisadi-ticarət əməkdaşlığı uzunmüddətli tərəfdaşlıq, hüquq bərabərliyi prinsipləri, qarşılıqlı fayda əsasında dövlətlərinin təsərrüfat subyektləri (təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq), habelə ümumi qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normaları və Tərəflərin milli qanunvericiliklərini nəzərə almaqla Tərəflərin dövlət hakimiyyəti orqanları arasında birbaşa qarşılıqlı fəaliyyəti yolu ilə həyata keçirirlər.

Hər bir Tərəf qanunvericiliyinə müvafiq olaraq öz dövləti ərazisində əməkdaşlıq edən təsərrüfat subyektlərinə, dövlət hakimiyyət orqanları və hər iki dövlətin təşkilatlarına əlverişli şərait yaradır, digər Tərəfin hüquqi və fiziki şəxslərinin mülkiyyət hüquqlarının toxunulmazlığını təmin edir, digər Tərəfin maraqlarına xələl gətirə biləcək hərəkətlərə yol vermir.

Tərəflər dövlətlərinin milli qanunvericiliyini nəzərə almaqla, təsərrüfat subyektləri üçün bərabər hüquqi və iqtisadi şəraitin yaradılması, qarşılıqlı əmtəə dövriyyəsinin artırılması üzrə tədbirləri həyata keçirirlər. Bu Saziş çərçivəsində tərəflər xarici investisiyalı kommersioniya təşkilatlarının, habelə istehsal, investisiya, bank və təsərrüfat fəaliyyətinin başqa sahələrində milli kapitalın istifadəsi üçün digər şirkətlər və hüquqi-təşkilat formalarının yaradılmasına köməklik edəcəkləri; qarşılıqlı faydalı milli və beynəlxalq layihə və proqramların maliyyələşdirilməsi üçün kommersioniya banklarının, investisiya, maliyyə və sığorta şirkətlərinin cəlb edilməsi üçün şərait yaradacaqları; tərəflərin dövlətlərinin ərazilərində onların milli

qanunvericiliklərinə uyğun olaraq kommersiya banklarının, maliyyə və lizinq şirkətlərinin, birgə müəssisələrin filial və nümayəndəliklərinin açılmasına yardım edəcəkləri haqqında razılığa gəliblər.

Yuxarıda sadalanan müqavilələr müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının öz qarşısına qoyduğu məqsədlərə nail olmaq üçün mühüm vasitələrdən hesab olunur. Lakin zaman keçdikcə yeni inkişaf pilləsinə qalxmaq imkanı olduğundan mövcud hüquqi bazada da əlavə və dəyişikliklərin edilməsinə ehtiyac duyulur. Bu məsələ fəslin son paraqrafında araşdırılacaqdır.

3.3 MDB çərçivəsində iqtisadi əməkdaşlığın perspektivləri və əlaqələrin hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

MDB ölkələrinin qarşılıqlı münasibətlərindən danışdıqda onların qarşılıqlı çətinliklərini, formalaşmaqda olan iqtisadi fəaliyyətin qloballaşması (regional və subregional) proseslərini nəzərdən keçirmək lazımdır.

Məlumdur ki, qloballaşmanın hərəkətverici qüvvələri – ölkənin ticarəti, kapital bazarının liberallaşdırılması, yeni texnologiyaların, məhsulların bölüşdürülməsi, mübadiləsi strategiyası və istehsalın beynəlxalq xarakterinin möhkəmləndirilməsi – məhsul, xidmət və kapitalın hərəkəti zamanı yaranan maneələrin aradan qaldırılmasına təsir edir.

Qloballaşma meyilləri dünya iqtisadiyyatında müxtəlif cür qiymətləndirilir. Bunlar İEO-də meydana gəlir, inkişaf edir və İEOÖ-ə böyük təhlükələr yaradır. Bu təhlükələrin olmaması üçün MDB ölkələri öz unikal geosiyasi mövqeyindən istifadə edərək öz iqtisadi maraqlarını qoruya və dünya bazarlarına aktiv şəkildə müdaxilə edə bilər. Bunun üçün bütün hərəkətverici qüvvələr vardır. MDB ölkələri spektrli və böyük həcmli təbii resurslara, güclü elmi-texniki potensiala, ixtisaslı mütəxəssislərə və işçi kadrlara malikdir.

Qərbi Avropa və inkişaf edən Asiya-Sakit Okean regionu arasında geosiyasi və sosial mədəni bir qurum kimi integrasiya edən MDB hal-hazırda beynəlxalq siyasi və iqtisadi münasibətlər sisteminə aktiv şəkildə təsir etmək gücündədir.

Yeni müstəqil dövlətlərin yaranmasından açıq bazar iqtisadiyyatının formalaşmasına istiqamət götürən keçmiş İttifaq respublikaları dərin iqtisadi transformasiyalara məruz qalmışdır.

Demək olar ki, bu dövlətlərdə bazar iqtisadiyyatının bazisi formalaşmışdır. Bir çox ölkələr iqtisadiyyatın açıqlığı, liberallaşması ilə təmin olunmuş və bir çox dövlət müəssisələri və təşkilatlarında özəlləşdirmə prosesləri aparılmışdır.

Keçmiş Sovet məkanında MDB-nin bütün ölkələrində iqtisadi münasibətlərin yeni əsasda qurulması prosesi başlamışdır. Bu kontekstdə qeyd etmək lazımdır ki, hakimiyyətə nail olmaq onlara sərbəst surətdə xarici bazarlara çıxmaq imkanı verir.

Hal-hazırda təsdiq etmək olar ki, birliyin əksəriyyət ölkələri çoxdan elan edilmiş sıx iqtisadi integrasiyaya doğru istiqamətin mühüm bir hissəsi kimi azad ticarət rejiminin yaradılmasına çalışırlar. Razılaşmaya imza atan 11 ölkədən 9-u (Türkmənistandan başqa) 15 aprel 1994-cü ildə imzalanmış sənədin qüvvəyə minməsi üçün artıq dövlətdaxili prosedur qaydalarını yerinə yetirirlər.

MDB daxilində integrasiya prosesinin dərinləşdirilməsi müxtəlif təşkilati-hüquqi formalarda həyata keçirilə bilər. Bu integrasiya çoxtərəfli və ikitərəfli müqavilələrə əsaslanı bilər. Məsələn, “İqtisadi Birliyin yaradılması haqqında” Müqavilə mahiyyətə integrasiyanın çoxtərəflilik prinsipini nəzərdə tutur. Əslində belə bir integrasiya forması Avropa Birliyi modelinə əsaslanır.

Tarixi təcrübə göstərir ki, praktikada iqtisadi integrasiyanın gömrük birliyi səviyyəsinə qədər ilkin mərhələlərini reallaşdırmaq daha asandır. Bəyan edilən məqsədlərdən və adlarından asılı olmayaraq, əksər qruplaşmalar ya imtiyazlı ticarət sazişləri səviyyəsində, ya da ATZ səviyyəsindədirlər. Bu səviyyələr isə makroiqtisadi siyasətin razılaşdırılması və unifikasiyası üzrə heç bir öhdəlik nəzərdə tutmur və bu səbəbdən reallaşdırılmaq üçün daha sadədirlər. Daha inkişaf etmiş integrasiya modeli isə şübhəsiz ki, Avropa Birliyidir. Avropa Birliyinə integrasiyanın ayrı-ayrı elementlərinin işləndiyi bir model kimi də baxmaq olar.

İqtisadi Birliyə dair müqavilə çoxtərəflilik prinsipinə əsaslanısa da, MDB üzvlərindən bir çoxu ikitərəfli sazişlərə üstünlük verirlər. Təcrübə göstərir ki, ikitərəfli əməkdaşlıq sazişləri daha səmərəli xarakter daşıyır və onların icrası

sahəsində elə bir problem yaranmır. Belə bir əməkdaşlıq forması dezintegrasiyaya şərait yaradan mənfi bir hal kimi qiymətləndirilməməlidir. Əsas məsələ integrasiyanın müxtəlif formalarda dərinləşdirilməsidir. MDB məkanında iqtisadi integrasiya yeni dövrün tələblərini nəzərə almalıdır.

Ümumiyyətlə, MDB daxilində iqtisadi integrasiya müstəqil dövlətlərin suverenliyini nəzərə aldığı halda uğurlu ola bilər. Bu o deməkdir ki, hər bir iştirakçı ölkə bir-birinin siyasi müstəqilliyinə, suverenliyinə hörmətlə yanaşmalıdır. MDB üzvü olan ölkələr arasında iqtisadi münasibətlərin qurulmasında və nizamlanmasında onların hər biri üçün prioritet məsələ məhz milli-dövlət maraqlarıdır. Bu maraqların kölgədə qalması iqtisadi integrasiyanın dərinləşməsinə imkan verə bilməz. Bu baxımdan integrasiya çərçivəsinin genişlənməsi yalnız mərhələ-mərhələ, qarşılıqlı razılaşma və kompromislər əsasında həyata keçirilə bilər. Həmçinin separatçılıq meyillərinin müşahidə edildiyi, ərazilərin toxunulmazlığı prinsipinin pozulduğu hər hansı birlikdə davamlı iqtisadi əməkdaşlıqdan və genişmiqyaslı integrasiyanın perspektivlərindən danışmaq absurddur.

Digər tərəfdən, integrasiya könüllülük əsasında olmalı və bunun üçün obyektiv şərait yetişməlidir. Başqa bir şərt bazar iqtisadiyyatının mövcud reallıqlarının nəzərə alınması ilə bağlıdır. Unutmaq olmaz ki, iqtisadi integrasiya yalnız iqtisadi maraqlara əsaslanır.

İqtisadi integrasiya makroiqtisadi göstəricilərin bir-birinə yaxın olmasını da tələb edir. Lakin müşahidələr göstərir ki, MDB üzvü olan ölkələrin makroiqtisadi göstəriciləri, o cümlədən, büdcə kəsiri, inflyasiya, investisiya qoyuluşu, iqtisadi artım tempi, iqtisadi tənzimləmə mexanizmləri bir-birindən fərqlənir. Belə bir şəraitdə üzv-dövlətlər üçün iqtisadi sahədə vahid oyun qaydalarının müəyyən edilməsi qeyri-mümkündür.

İqtisadi integrasiyanın səmərəli nəticələnməsi MDB subyektlərindən daha çox, bazar subyektlərindən asılı olacaq. Belə ki, bazar subyektləri, yəni sahibkarlar, şirkətlər bir-biriləri ilə üfüqi əlaqələr quraraq istər-istəməz integrasiyanın dərinləşməsinə şərait yaradacaqlar. Bu baxımdan integrasiyaya təkcə makro deyil, həm də mikrosəviyyədə şərait yaradılmalıdır. Konkret şirkət və sahibkar üçün heç bir

siyasi çərçivə olmadığına görə onlar öz tərəfdaşları ilə qarşılıqlı münasibətlərini məqsədyönlülük və qarşılıqlı fayda prinsipi əsasında qururlar. Fikrimizcə, MDB ölkələri transmilli şirkətlərin yaradılmasını stimullaşdırmaqla və onların fəaliyyətinə dəstək verməklə iqtisadi integrasiyanın üfüqi istiqamətdə inkişafına şərait yarada bilər.

Bəzən MDB məkanında iqtisadi integrasiya əvvəlki təsərrüfat əlaqələrinin bərpası kimi qiymətləndirilir. Bu məsələyə belə yanaşma düzgün deyil. Əslində MDB daxilində integrasiya prosesi təsərrüfat əlaqələrinin rasionallaşmasını və onun effektivliyinin artırılmasını təmin etməli, elmi-texnoloji, institusional və sosial tərəqqiyə şərait yaradan yeni əlaqələrin qurulmasına yol açmalıdır. Belə bir təsərrüfat əlaqələri sistemi MDB ölkələrində investisiya fəallığının artması, sənaye strukturunun təkmilləşdirilməsi, istehsal edilmiş məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi və onun rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi ilə nəticələnməlidir. Əks halda MDB-ni möhkəm təməl üzərində qurulmuş regional birliyə çevirmək mümkün olmayacaq.

MDB-nin bir integrasiya qruplaşması kimi birləşməsinə və uzun müddət səmərəli fəaliyyət göstərməsini təmin edə biləcək vəzifələr sırasında yuxarıda qeyd edilənlərlə yanaşı, aşağıdakıları da göstərmək olar:

- MDB İqtisadi Birliyinin dünya təsərrüfat münasibətlərində, digər integrasiya qruplaşmaları ilə qarşılıqlı əlaqələrdə yerinin müəyyən edilməsi, ona üçüncü ölkələr və digər dövlətlərarası birliklər tərəfindən tətbiq edilən ayrı-seçkilik, ədalətsiz rəqabət, hüquqi və iqtisadi məhdudiyyətlər və digər təhlükələrin kollektiv surətdə aradan qaldırılması;

- istehsalın həyata keçirilməsi zamanı itkiləri minimuma endirməyə imkan verəcək istehsalın strukturunun köklü şəkildə yenidən qurulmasının koordinasiya edilmiş şəkildə reallaşdırılması və üzv ölkələrin bütövlükdə və ayrı-ayrılıqda iqtisadi potensiallarını genişləndirmələri;

- əmtəə və xidmətlərin istehsalında texniki və texnoloji əsasların təkmilləşdirilməsində irəliləyişin təmin edilməsi, kollektiv elmi-texniki və təhsil

potensialının artırılması, mürəkkəb elmi-texniki və konstruktor layihələrinin birgə həyata keçirilməsi;

- iri ekoloji proqramların işlənməsi və həyata keçirilməsi.

Hazırda isə MDB məkanında iqtisadi integrasiya daha çox ikitərəfli münasibətlərə əsaslanır və iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin müxtəlif tip bazar mexanizmləri, müxtəlif valyuta-maliyyə, qiymət, vergi qanunvericilikləri və s. ilə məhdudlaşmaya məruz qalır. MDB ölkələrinin bəyanat xarakterli sənədlərin real nailiyyətlərə çevrilməsinə imkan yaradacaq real integrasiya mexanizminə ehtiyacı vardır.

Keçmiş SSRİ-nin yerində yaranan müstəqil respublikaların regional əməkdaşlığa, təşkilati qurumlara integrasiya olunma cəhdləri nəticəsində aşağıdakı mexanizmlər yaranmışdır.

- 11 ölkə çərçivəsində QDİƏT-in yaranması ticarət və investisiyaların preferensial rejiminin formalaşdırılması və birgə institutların yaranması;
- Azərbaycan, Qırğızıstan, Tacikistan, Türkmənistan, Özbəkistan və Qazaxıstanın İƏT-ə daxil olması;
- Qazaxıstan, Qırğızıstan və Özbəkistan respublikaları arasında vahid iqtisadi məkanın yaradılması haqqında razılaşma;
- Belarus-Rusiya arasında olan gömrük ittifaqına sonradan Qazaxıstan da qoşuldu;
- Belarus, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Rusiyanın arasında iqtisadi və humanitar sahədə integrasiyanın dərinləşməsinə dair olan razılaşmanın imzalanması, Türkmənistanın da qoşulması;
- Azərbaycan, Gürcüstan, Ukrayna, Özbəkistan və Moldova ölkələrinin yaratdığı GUAM birliyi;

Amma bu qədər integrasiya birliyinin olması dövlətlər arasında vahid birlik çərçivəsində birləşmələrinə mane olur. Bununla yanaşı, ölkələr arasında iqtisadi və siyasi sahədə problemlər yaranmışdır. Bunlardan biri Xəzər problemidir. Bu, onun statusu və bu rayondan nəql edilən neftin marşrutu ilə bağlıdır. 2 postsovet ölkəsi – Azərbaycan və Qazaxıstan müxtəlif əsaslarla Xəzərin zonalarla bölgüsünü təklif

edirlər. Rusiya isə öz növbəsində Xəzərin təkindəki neft yataqlarından digər Xəzəryanı ölkələrlə birlikdə istifadəni təkid edir.

Azərbaycan və Ermənistan arasında Dağlıq Qarabağ, Moldovada Dnestryanı ərazi, Özbəkistan və Qırğızıstanın Fərqanə vadisi ilə bağlı münaqişələri, Gürcüstanın Abxaziyada və Osetiyada baş qaldırmış separatizmə qarşı mübarizələri, Rusiyanın daxilində etnik münaqişələr və s. kimi problemlər öz həllini tapmayana qədər vahid birlik şəklində fəaliyyət göstərmək çətin olacaqdır.

Qeyd olunan problemləri aradan qaldırmaq üçün MDB çərçivəsində bir sıra mühüm sənədlər tərtib olunmuşdur. Bu sənədlərə aşağıdakılar aid edilir:

- MDB-nin 2020-ci ilə qədər dövr üçün iqtisadi inkişaf strategiyası¹;
- MDB-nin 2020-ci ilə qədər dövr üçün iqtisadi inkişaf strategiyasının birinci mərhələsinin (2009-2011-ci illər) həyata keçirilməsi üzrə Tədbirlər Planı;
- 2003-2010-cu illərdə iqtisadi sahədə MDB üzv-dövlətləri arasında əməkdaşlığın səmərəliliyinin artırılması və inkişafına yönəlmiş tədbirlərin İcra Planı;
- MDB-yə üzv-dövlətlər arasında iqtisadi-ticarət əlaqələr, sosial-iqtisadi vəziyyəti əks etdirən, eyni zamanda inkişaf perspektivləri haqqında illik məcmuələr;
- MDB üzv ölkələrində MDB-nin 20 illiyinə həsr edilmiş tədbirlərin keçirilməsi;
- Hazırda, MDB çərçivəsində ATZ haqqında saziş layihəsinin razılaşdırılmasına dair danışıqların aparılması;
- MDB ölkələrinin gələcək inkişafını nəzərdə tutan Konsepsiya;

Bu sənədlərə uyğun olaraq, Azərbaycanda müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir, zəruri məlumatlar tərtib olunur.

MDB-nin gələcək inkişafı haqqında Konsepsiya

MDB-nin gələcək inkişafı üçün Konsepsiya üzv-dövlətlərin ümumi maraqlarını, yanaşmalarını, Birliyin inkişafı üçün məqsəd və istiqamətləri özündə əks etdirir. MDB-nin məqsədlərindən və gələcək inkişaf məsələlərindən irəli gələrək Birliyin optimal və effektiv strukturunu və orqanlarını yaratmaq zəruridir. Bu, onların

¹ Стратегия экономического развития Содружества Независимых Государств на период до 2020 года, www.cis.minsk.by

beynəlxalq hüquqi normalara və özünü təsdiqləmiş beynəlxalq təcrübəyə uyğun unifikasiyasını və nizamlanmasını, MDB-nin nizamnaməsinə uyğun orqanlarının prosedur fəaliyyətinin optimallaşdırılmasını nəzərdə tutur. MDB orqanlarının yüksək effektivliyini təmin etmək üçün aşağıdakılar mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

- rotasiyalı sədrlik institutunun rolunun artması. Bir dövlətdən digərinə sədrlik keçəndə qəbul edilmiş qərarların reallaşması məsələsi qorunub saxlanır. Sədrlik bir il ərzində Dövlət Başçıları Şurası, Hökumət Başçıları Şurası, Xarici işlər nazirlərinin Şurası, MDB-nin İqtisadi Şura yanında iqtisadi məsələlər üzrə Komissiyası və Birliyin nizamnaməsinə uyğun olaraq yaradılmış orqanlar vasitəsi ilə həyata keçirilir.

- Dövlət Başçıları Şurası MDB-nin inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirir, siyasi və iqtisadi əməkdaşlığın konseptual, strateji problemlərini və məsələlərini araşdırır. Qərar onu yerinə yetirəcəyini imzalamış dövlətlər üçün zəruridir. Dövlət Başçıları Şurasının qərarlarının reallaşdırılması üçün xarici işlər nazirləri Şurası, hökumət başçıları Şurası və digər orqanlar lazımi tədbirləri müəyyənləşdirir.

- Qaydalara görə bir il ərzində Dövlət Başçıları Şurasının 1 növbəti, 1 qeyri-rəsmi; hökumət başçıları Şurasının 2; xarici işlər nazirləri Şurasının 2-dən az olmayaraq iclası keçirilir. MDB-nin İqtisadi Şurası hər kvartalda 1 iclas keçirir.

- Hökumət başçıları Şurası MDB-nin iqtisadi və maliyyə fəaliyyəti ilə bağlı önəmli məsələlərə aid müzakirələr aparır, qərarlar qəbul edir.

- Konkret istiqamətə yönəlmiş işlər xarici işlər naziri Şurasında, İqtisadi Şurada, həmçinin sahəvi əməkdaşlıq orqanlarında müzakirə edilməlidir.

- Birliyə üzv-dövlətlərin daimi səlahiyyətli nümayəndələri Şurasının, İqtisadi şuranın və İqtisadi Şura yanında iqtisadi məsələlər üzrə Komissiyanın rolunun və məsuliyyətinin artması.

- BİM-in müasir infrastruktur elementinin mübahisələri məhkəmə mexanizmi vasitəsi ilə həll etməsi maraqlı dövlətlərin MDB-nin İqtisad Məhkəməsinə modernləşdirilməsinə gətirib çıxartdı.

- MDB-nin ali orqanlarının qərarlarının milli qanunverciliklə uyğunluğunu təmin etmək üçün yüksək vəzifəli şəxslər səviyyəsində Birliyə üzv-dövlətlərdə milli koordinatorlar təyin etməklə yerlərdə monitorinqlərin keçirilməsi.

- MDB-nin İcra Komitəsinin Birlik çərçivəsində qəbul olunmuş qərarların yerinə yetirilməsi ilə bağlı təşkilati, proqnozlaşdırıcı-analitik və məlumatlandırma işlərinin icraedici, təşkilati və koordinasiya edici orqan kimi fəaliyyətinin effektivliyinin və rolunun artması.

- MDB orqanlarının maliyyələşməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi və MDB orqanlarının vahid büdcəsinin formalaşdırılması. Birlik dövlətlərinin maliyyə öhdəliklərinin qeyd-şərtsiz şəkildə yerinə yetirilməsi.

MDB-nin gələcək inkişaf Konsepsiyasını reallaşdırmaq məqsədi ilə dövlət, sahə və ictimai strukturların qarşılıqlı əlaqəsinin və əməkdaşlığının təmini istiqamətində hərəkətlərin perspektiv plan hazırlanacaqdır.

Azərbaycan Respublikasının MDB-nin gələcək inkişafı haqqında Konsepsiya haqqında xüsusi fikri. Azərbaycan Respublikası MDB çərçivəsində dövlətlərarası əməkdaşlığın məqsədlərinə bunda marağı olan dövlətlər formatından baxır və MDB dövlətlərinin integrasiya olunmuş iqtisadi və siyasi birliyini qəbul etmir.

Azərbaycan Respublikası MDB və onun orqanlarını beynəlxalq hüquq subyektliliyini və onların beynəlxalq strukturlarla əlaqələrinin tanımır.

Azərbaycan MDB ölkələrinin qanunvericiliyində xarici siyasi fəaliyyətin istiqamətlərinin müəyyən olunması haqqında Konsepsiyada əks olunmuş maddələri qəbul etmir.

Azərbaycan MDB-nin üzv-dövlətlərin ərazisindəki münaqişələrin həllində effektiv olmayan fəaliyyətindən çıxış edərək onun inkişafının dövlətlərin ərazi bütövlüyü və hər bir dövlətin müstəqilliyi çərçivəsində mümkünliyünü qeyd edir.

Azərbaycan Respublikası hesab edir ki, təhlükəsizlik, cinayətkarlığa qarşı mübarizə, beynəlxalq təhlükəsizliyi və stabilliyi qorumaq və möhkəmləndirmək və yeni hədə-qorxulara qarşıdurma sferasında əməkdaşlığa hərbi konfliktlərin başlıca səbəbi olan separatizmə qarşı mübarizə tədbirləri də əlavə olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikası hesab edir ki, Ermənistan Respublikası Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərini azad edənə qədər nə Azərbaycan Respublikası, nə də Ermənistan Respublikası MDB-nin nizamnamə orqanlarına sədrlik edə və öz ərazilərində iclas keçirə bilməzlər.

Azərbaycan Respublikası MDB-nin gələcək inkişaf Konsepsiyasının reallaşdırılması üçün əsas tədbirlər Planının hər bir tədbirində özünün iştirakı haqqında ayrı qərar qəbul edəcəkdir.

MDB-nin 2020-ci ilədək İqtisadi inkişaf Strategiyası. MDB dünyada fəaliyyətdə olan dövlətlərarası regional iqtisadi təşkilatlardan biri olaraq, dünyanın vacib tendensiyaları olan qloballaşma və regionlaşma istiqamətində inkişaf edir.

Hal-hazırda MDB qarşısında kəskin suallar durur: müasir dünyanın dəyişən konfiqurasiyasında öz yerini təyin etmək, milli iqtisadiyyatın rəqabət bacarığını artırmaq, Birliyin dünya iqtisadiyyatında mühüm rol oynaya bilən regional iqtisadi təşkilata çevirmək.

MDB əhəmiyyətli dərəcədə resurs potensialına malikdir. MDB-yə üzv-dövlətlərin nəqliyyat-kommunikasiya sistemləri dünya nəqliyyat əlaqələrində getdikcə daha böyük rol oynayır.

Əldə olan əhəmiyyətli potensial istehsalın həcmnin artması, iqtisadi sabitliyin təmin olunması və MDB-yə üzv-dövlətlərin vətəndaşlarının rifahının artması üçün kafi bazadır. MDB-nin gələcək inkişaf Konsepsiyasını hazırlayarkən MDB-yə üzv-dövlətlər belə nəticəyə gəldilər ki, MDB-nin mövcud olduğu müddətdə onların birgə iqtisadi fəaliyyətinin başlıca yekunlarından biri istehsal və iqtisadi-ticarət əlaqələrinin gələcək inkişafında mənfəətdarlığın artmasıdır. Hazırda MDB-yə üzv dövlət başçıları mükəmməl iqtisadi-ticarət əlaqələrini sabit inkişaf üçün zəruri şərt hesab edərək qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlığı özlərinin prioriteti elan etdilər. Son on il ərzində MDB-yə üzv-dövlətlərin sosial-iqtisadi inkişaf göstəriciləri onların iqtisadiyyatının dinamik inkişaf mərhələsinə keçdiyini sübut edir.

Sənaye istehsalının müsbət dinamikası ÜDM-nin artımına səbəb oldu. Bir sıra dövlətlərdə hasilat sənayesi ilə yanaşı, maşınqayırma, kimya sənayesi, ağac emalı, yeyinti məhsullarının istehsalı da yüksək tempə inkişaf edirdi. İqtisadiyyatda məşğul əhəlinin sayına görə ÜDM-nin qabaqcıl artımı əmək məhsuldarlığının artımını sübut edirdi. Əksər sahələrdə rentabelliyyənin artması və ziyanla işləyən müəssisələrin sayında azalma müşahidə olunurdu. İqtisadi inkişaf əhəlinin real gəlirinin artmasına səbəb oldu. İstehlak bazarı stabil şəkildə inkişaf edirdi. Əksər MDB ölkələrində işsizliyin

səviyyəsi tədricən azalırdı. Dövlət maliyyəsi və pul dövriyyəsi möhkəmlənirdi. MDB ölkələrinin əksəriyyətində valyuta bazarında stabilləşmə, dövlətin xarici borcunun həcmində isə azalma müşahidə olunurdu. Əhalinin milli valyutaya inamı, qızıl-valyuta ehtiyatlarının həcmi artırdı.

İqtisadi əməkdaşlığın pozitiv nəticələrinə milli iqtisadiyyatın möhkəmlənməsini, keçid iqtisadiyyatı şərtləri altında əhəmiyyətli sosial-iqtisadi islahatların həyata keçirilməsini, MDB məkanında vətəndaşların azad şəkildə yer dəyişməsi üçün hüquqi əsasların yaradılmasını, dövlətlərin öz milli maraqlarından çıxış edərək BİM sisteminə daxil olmasını aid etmək olar. Bu nəticələr MDB ölkələri arasında iqtisadi əlaqələrin bərpa olunması və inkişafı, ATZ-in və vizasız hərəkət rejiminin, əmək miqrasiyası qaydalarının formalaşması, qarşılıqlı investisiya qoyuluşlarının genişlənməsi sayəsində əldə olunmuşdur. Bununla yanaşı, bu illər ərzində Birlik çərçivəsində həll olunmamış problemlər də mövcuddur. MDB-də hələ də bazar münasibətləri əsasında ümumi iqtisadi məkan və əmtəə, xidmət, kapital və işçi qüvvəsinin sərbəst hərəkətini formalaşdırmaq mümkün olmamışdır. Uzunmüddətli dövr ərzində sabit iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün investisiyanın həcmi və inkişaf tempi qənaətbəxş deyildir. İnnovasiya üçün xərclərin az olması nəticəsində dünya bazarında yeni buraxılan malların rəqabətqabiliyyətliliyinin aşağı olması müşahidə olunur. Bazar infrastrukturunu və mexanizmini mükəmməlləşdirmək məqsədi ilə qarşılıqlı razılaşma əsasında institusional və struktur islahatlar həyata keçirmək lazımdır.

MDB dövlətlərinin qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin inkişafına ümumi xarakterli amillər təsir edir:

- iqtisadi potensialda, iqtisadiyyatın strukturunda, iqtisadi inkişaf səviyyəsində və əhalinin rifahında müxtəliflik;
- bazar islahatlarının xarakterində və miqyasında müxtəliflik;
- integrasiya proseslərində müxtəlif sürətlilik;
- dövlətlər tərəfindən MDB çərçivəsində qəbul etdikləri bəzi öhdəlikləri yerinə yetirməmələri;

Bundan başqa, qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrə aşağıdakılar da təsir edir:

- enerji və materialtutumlu istehsalın yüksək səviyyəsi;
- birinci növbədə baza sahələrində əsas fondların kritik dərəcədə köhnəlməsi;
- əmtəələrin dəyərində nəqliyyat xərclərinin üstünlük təşkil etməsi. Bu da malların rəqabətqabiliyyətini aşağı salır.

- gizli iqtisadiyyatın mövcudluğu;
- xarici ticarətdə formalaşmış mal strukturu. MDB iştirakçılarının ixracatında xammal və yanacağın xüsusi çəkisi yarıdan çoxdur.

MDB-yə üzv-dövlətlər ümumi strateji maraqlarına çatmaları üçün BƏB-in üstünlüyündən, istehsalın ixtisaslaşmasından və kooperativləşməsindən və qarşılıqlı faydalı ticarətdən istifadə etməlidirlər.

MDB ölkələrinin ümumi məqsədləri bunlardır:

- sabit iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün razılaşdırılmış şərtlərin formalaşması;

- əhəlinin ümumi rifah halının inkişaf etdirilməsi;
- təhsil, səhiyyə, elm və mədəniyyətin inkişafı;
- iqtisadi, enerji, ərzaq və ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması;
- bazar münasibətlərinin formalaşması və inkişafı üçün şəraitin yaradılması;
- MDB-yə üzv-dövlətlərin maliyyə resurslarından birgə istifadə etməklə rəqabət qabiliyyətli istehsalın, TMK-nın, maliyyə-sənaye qruplarının və digər təsərrüfat subyektlərinin inkişafını təmin edən əlverişli investisiya mühitinin yaradılması;

- əmtəə, əmək və fond bazarına girişin, həmçinin informasiya əldə etməyin təmin edilməsi;

- əldə olan strateji resurslardan, nəqliyyat kommunikasiyalarından və istehsal gücündən qarşılıqlı faydalı istifadə və dəstək sisteminin yaradılması;

- istehsal ixtisaslaşmasının və kooperativləşmənin qarşılıqlı faydalı və razılaşdırılmış inkişafı;

- istehsal effektivliyini artırmaq məqsədi ilə dövlətlərin milli iqtisadiyyatlarında texnoloji-struktur dəyişikliklərin həyata keçirilməsi;

- əmək və intellektual potensialın qorunması və inkişaf etdirilməsi;

MDB dövlətlərinin həll etməli olduqları əsas məsələlər bunlardır:

- coğrafi və təbii, iqtisadi və tranzit potensialından öz vətəndaşlarının rifahı üçün effektiv istifadə edilməsi;
- milli maraqların üst-üstə düşdüyü hallarda təsirli effekti əldə etmək üçün qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlıq institutlarının inkişaf etdirilməsi;
- milli iqtisadiyyatın qlobal rəqabət qabiliyyətliliyini yüksəldilməsi;
- ixrac strukturunun yüksək texnologiyalı, yüksək səviyyəli emalla və əlavə dəyəri olan mallarla diversifikasiya olunması;
- maliyyə institutlarının inkişafı və investisiya cəlb etməyin yüksəldilməsi;
- sosial sferada qarşılıqlı əlaqənin qurulması;

MDB-nin 2020-ci ilədək iqtisadi inkişaf Strategiyası MDB-nin gələcək inkişaf Konsepsiyasının müddəalarına və onun reallaşması ilə əlaqədar 5 oktyabr 2007-ci il MDB Dövlət Başçıları Şurasının qəbul etdiyi Əsas Tədbirlər Planına uyğun hazırlanmışdır.

Strategiya Birlik çərçivəsində qəbul edilmiş sənədlər, elmi araşdırmalar və MDB-yə üzv-dövlətlərin iqtisadi islahatları və inteqrasiya prosesləri ilə əlaqədar iqtisadi proseslərin analizi əsasında formalaşmışdır. Strategiya özündə MDB iştirakçılarının ümumi maraqlarını əks etdirən, BİM-in dərinləşməsi üçün sosial-iqtisadi inkişafın və MDB-nin BİM sistemində tamhüquqlu iştirakçıya çevrilməsinin prioritet və perspektivlərini əks etdirən kompleks sənəddir.

Strategiyanın məqsədi dövlətlərarası qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrə əlavə impulslar vermək, davamlı inkişafı, iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək, miqyaslı sinergetik effekt əsasında əhalinin rifahını və həyat səviyyəsini, milli iqtisadiyyatların rəqabət qabiliyyətliliyini yüksəltmək, dövlətlərin dünya təsərrüfatında mövqeyini möhkəmləndirməkdir. Strategiyanın realizəsi hər bir iştirakçı dövlətin həyati əhəmiyyətli maraqlarına cavab verir, onlar üçün prioritet sayılır və iqtisadi həyatlarının harmoniyaik inkişafına yardım etməlidir. MDB çərçivəsində iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı digər dövlətlərlə münasibətlərin inkişafına ziddiyyət təşkil etmir, bu əlaqələri məhdudlaşdırmır və onlara zərər yetirmir. Strategiyanın əsasını MDB-yə üzv-dövlətlərin inteqrasiya proseslərində iştirakının istiqamətlərini və

dərinliliyini, iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı üçün həyata keçirilən tədbirlərin ardıcılığını və mərhələlərini təyin etməkdə könüllü və müstəqil olmaları təşkil edir.

Strategiyanın reallaşması mərhələləri aşağıdakılardır:

- birinci mərhələ–2009-2011-ci illər
- ikinci mərhələ–2012-2015-ci illər
- üçüncü mərhələ–2016-2020-ci illər

Birinci mərhələdə ATZ-in formalaşmasının başa çatması və onun ÜTT norma və qaydalarına uyğun olaraq gələcəkdə təkmilləşdirilməsi əsasında dövlətlərin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi nəzərdə tutulur. Həmçinin əmtəələrin, xidmətlərin, kapitalların və işçi qüvvələrinin sərbəst hərəkəti üçün zəruri şərtləri təmin edən ölçülər götürüləcək.

İkinci mərhələdə elmi-texniki və innovasiya sferalarında uzunmüddətli əməkdaşlığın əsas istiqamətləri, dövlətlərarası innovasiya əməkdaşlığının məqsədyönlü proqramları, sahələrarası elmi-texniki proqramlar bazasında beynəlxalq innovasiya məkanı quraraq dövlətlərin sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirmək nəzərdə tutulur.

Üçüncü mərhələdə nano və pikosənayenin regional bazarının formalaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur. Bu, iqtisadiyyatın elmi sahələrinin inkişafını, MDB-yə üzv-dövlətlərin elmi-texniki və təhsil potensialından istifadə edərək 2020-ci ilədək dünya bazarında yüksək texnologiyalı məhsullar üzrə onların aparıcı mövqeyini təmin edəcək. Sosial yönümlü innovasiyalı iqtisadiyyatın inkişafı rejimində yeni infrastruktur layihələrin (atom enerjisinin inkişafı, alternativ və bərpa olunan yanacaq və enerji növlərindən, həmçinin yüksək texnologiyalı nəqliyyat sistemlərindən istifadə) hazırlanması nəzərdə tutulur.

Strategiyanın reallaşması hər bir dövlətin sosial-iqtisadi potensialından daha çox istifadə etməyə; onların bərabərhüquqlu, qarşılıqlı faydalı və çoxplanlı əməkdaşlığını genişləndirməyə; qarşılıqlı iqtisadi əlaqələri durmadan artırmağa; hər bir dövlətin iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliyini yüksəltməyə; maliyyə böhranlarının risk və təhlükələrinə müqavimət göstərməyə; inkişafın keyfiyyətcə yeni səviyyəsinə çıxışını təmin etməyə; dünya iqtisadiyyatında MDB-yə üzv-dövlətlərin

mövqeyini gücləndirməyə və vətəndaşların rifahının inkişaf etmiş ölkələrin standartları səviyyəsinə yaxınlaşmasına imkan verəcək.

İqtisadi inkişaf Strategiyasının həyata keçirilməsi MDB-yə üzv-dövlətlərə aşağıdakı parametrlərə çatmağı təmin edəcək:

Cədvəl 3.1

MDB-nin İqtisadi İnkişaf Strategiyasında nəzərdə tutulan 2020-ci
ilədək əldə olunacaq göstəricilər

real ÜDM-nin artımı	2,4–2,7 dəfə
qarşılıqlı ticarət həcmnin artması	2,5–3 dəfə
əmək məhsuldarlığının artması	2,5–3 dəfə
ÜDM vahidinin enerjitutumunun azalması	70 %
dövrün axırına elmə çəkilən xərclər, ÜDM-ya görə	3–4 %
təhsil	5–6
səhiyyə	5–6
dünya iqtisadiyyatında MDB-yə üzv-dövlətlərin hissəsinin (payının) artımı	4,5–5 %
adambaşına real gəlirin artımı	3,3–3,7 dəfə
gəlirin desil əmsalı (əhalinin 10% yüksək gəlirə malik olan hissəsi ilə 10% aşağı gəliri olanı arasındakı fərq)	5 dəfədən artıq olmayaraq

Strategiyanın reallaşması onun hər bir mərhələsinin özəlliyini özündə əks etdirən hazırlanmış plan əsasında mümkün olacaqdır. İqtisadi əməkdaşlığın prioritet istiqamətləri üzrə ayrı-ayrı sahələrə aid proqramlar da hazırlanacaqdır. Strategiyanın müddələrinin yerinə yetirilməsi üçün planlaşdırılmış tədbirlərin kompleksliliyi MDB dövlətlərinin fəaliyyətini maksimal koordinasiya etməyə imkan yaradacaqdır.

Azərbaycan Respublikasının MDB-nin 2020-ci ilədək İqtisadi inkişaf Strategiyası haqqında xüsusi fikri. Azərbaycan Respublikası Strategiyanın və Konsepsiyanın təkliflərini milli qanunvericiliyə və Azərbaycanın beynəlxalq vəzifələrinə uyğunluğunu nəzərə alaraq qəbul edir. Azərbaycan Respublikası Strategiyanın xarici iqtisadi fəaliyyətin koordinasiyası və bu istiqamətdə razılaşdırılmış hərəkətlər, MDB-yə üzv-dövlətlərin maliyyə resurslarından birgə istifadə, birgə iqtisadi siyasətin yürüdülməsi, milli proqramların koordinasiyası, informasiya təminatı sferasında razılaşdırılmış siyasətin və dövlətlərin milli

qanunvericiliyinin harmoniyalaşdırılması haqqında müddəaları qəbul etmir. Strategiyada əks olunmuş hüquq və vəzifələr Ermənistan işğal olunmuş əraziləri azad etməyincə Azərbaycan Respublikası tərəfindən Ermənistan tərəfi üçün keçərli olmayacaqdır.

Azərbaycan Respublikası hesab edir ki, tranzitin formalaşması və enerji resurslarından razılaşdırılmış şəkildə istifadə edilməsi məqsədəuyğun deyil. Çünki bu, hər bir dövlətin öz müstəqil hüququ sayılır.

Azərbaycan Respublikası Strategiyanın və Konsepsiyanın hər bəndinin reallaşması üçün öz iştirakı haqqında qərar qəbul edəcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının müvafiq Strategiyaya aid xüsusi fikrinə Ermənistan Respublikasının etirazı. Ermənistan Respublikası Azərbaycan Respublikasının Strategiyaya aid yanaşmasına etirazını bildirmişdir. Belə ki bu fikrin sənədin məqsəd və obyektinə uyğunluq təşkil etmədiyini qeyd etmişlər. Həmçinin Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ probleminin məğzini təhrif etdiyini bildirmişlər. Ermənistan tərəfi Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ Respublikasında azadlığa qarşı hərbi güc tətbiq etdiyini bu etiraz sənədində əks etdirmişlər.

Yuxarıdakı fikirləri ümumiləşdirərək qeyd edə bilərik ki, yeni integrasiya ideologiyası, siyasi ehkamlar üzərində qurulmamalı və o, bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə və qarşılıqlı faydaya əsaslanmalıdır. Həmçinin integrasiya prosesində kiçik və böyük dövlətlərin maraqları arasında balans gözlənilməlidir. MDB daxilində integrasiya nə keçmiş SSRİ dövründəki təcrübəyə, nə də beynəlxalq regional birliklərin təcrübəsinin mexaniki olaraq tətbiqinə əsaslanma bilməz. MDB ölkələrinin iqtisadi integrasiyası üçün tamamilə fərqli mexanizm nəzərdə tutulmalıdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dünya iqtisadiyyatında baş verən müasir qlobal iqtisadi böhran və onun fəsadları göstərir ki, indiki şəraitdə beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsi, onun yeni xüsusiyyətlərlə zənginləşdirilməsi aktual problemə çevrilmişdir. Hazırkı şəraitdə beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsində ənənəvi institutların rolunun yenidən qiymətləndirilməsi, o cümlədən regional əməkdaşlığın, beynəlxalq kapital axınlarının, xarici iqtisadi siyasətin və beynəlxalq iqtisadi təşkilatların fəaliyyətinin yeni tələblərə müvafiq istiqamətləndirilməsi olduqca vacibdir.

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində hər bir müstəqil dövlətin tərəqqisi onun beynəlxalq birlik və təşkilatlarla, xüsusilə də region ölkələri ilə qarşılıqlı münasibətlərini necə qura bilməsindən, bilavasitə asılıdır. Müasir şəraitdə dünya təsərrüfatının və milli iqtisadiyyatların formalaşmasında iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin həyata keçirdikləri xarici iqtisadi fəaliyyətin rolu və əhəmiyyəti get-gedə artır. BƏB-in dərinləşməsi və inkişafı hər bir ölkənin təbii və iqtisadi resuslarından səmərəli istifadə etməklə, ölkələrarası istehsal əlaqələrini təmin edir.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sahəsində integrasiya proseslərinin dərinləşməsi, ölkələrin qarşılıqlı iqtisadi asılılığı dərəcəsinin artması nəticəsi olaraq nəinki beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın yeni formalarının inkişafına, həmçinin onların hüquqi tənzimlənməsi mexanizminin mürəkkəbləşməsinə səbəb olmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq iqtisadi məsələlər üzrə əməkdaşlığa dair meydana gələn yeni hüquqi norma və institutlar nəinki əvvəl mövcud olan hüquq sahələrinə zəruri əlavələr etmiş, həmçinin yeni sahələrin meydana gəlməsinə səbəb olmaqdadır.

Aparılan araşdırma nəticəsində aşağıdakı nəticələr çıxdı:

- Beynəlxalq iqtisadi integrasiya haqqında mövcud olan nəzəri-metodoloji konsepsiyalar praktikada integrasiyanın yalnız bu və ya digər cəhətlərini izah etsələr də, mahiyyətini tam şəkildə açə bilmirlər.
- İqtisadi integrasiya obyektiv və qanunauyğun hadisədir və onun inkişafı hər hansı bir ölkənin yaratdığı bu və ya digər qruplaşmadan asılı deyil.
- MDB tarixində yeni müstəqil dövlətlərin siyasi və iqtisadi cəhətdən müstəqil olması haqqında beynəlxalq hüquqi rəsmiləşdirilməsini əhatə edən ilk mərhələ

bitmişdir. MDB bu proseslə bağlı olan məsələləri həll etsə də, indiyə kimi postsovet məkanında tam (mükəmməl) integrasiya birləşməsinə yarada bilməyib.

- MDB ölkələrinin iqtisadi integrasiyası obyektiv olaraq zəruridir. Bunun üçün lazımı şərtlər də mövcuddur.

- Mövcud lazımı şərtlərə uyğun olaraq Aİ-nin təcrübəsindən (Aİ-nin yaranma və fəaliyyət göstərmə prinsiplərindən) səmərəli şəkildə istifadə etməklə mükəmməl integrasiya birliyi yaratmaq olar.

- MDB-nin integrasiya etməsinə təsir edən problem və çətinlikləri üç qrupa bölmək olar: qanunvericilik bazası, ümumiqtisadi və təşkilati-struktur.

Qanunvericilik bazası problemi MDB ölkələri tərəfindən integrasiya sferası haqqında qəbul olunmuş normativ hüquqi aktların realizəsinin məntiqsizliyi ilə şərtlənir. Bu da bəzi birlik ölkələrinin maraqları ilə bağlıdır.

Ümumiqtisadi problemlər birlik ölkələrinin iqtisadi inkişaf səviyyələrinin müxtəlif olması, pul-ödəmə münasibətlərinin effektiv olmayan sistemi ilə bağlıdır.

Əsas təşkilati-struktur problemləri Birlyin institusional sisteminin effektiv olmamasından və MDB-yə üzv ölkələrin əksəriyyətinin üstmili və beynəlxalq orqanların yaranması yolunda elementlər daxil eləməkdən boyun qaçırmasıdır.

MDB ölkələrinin parlamentləri və hökumətləri iqtisadi əlaqələrin effektiv və ardıcıl fəaliyyətini təmin edən çoxtərəfli müqavilə-hüquqi bazasının vaxtında formalaşması və əvvəllər imzalanmış bütün müqavilələrin ratifikasiyası üçün dövlətdaxili prosedurları qısa müddətdə həyata keçirməlidirlər. Bu, tərəfdaşların razılaşdırılmış fəaliyyətini müəyyən edən sənədlərə aiddir.

MDB-nin yarandığı gündən bu günə kimi qeyd edirdilər ki, müasir qloballaşan dünyanın şərtləri daxilində yeni yaranmış müstəqil dövlətlərin beynəlxalq hüquq subyektliliyini təmin etmək üçün beynəlxalq hüquqi, iqtisadi ticarət, hərbi, elmi-texniki, humanitar və mədəni əlaqələrin inkişaf etdirilməsi durur. MDB ölkələri çərçivəsində formalaşmış integrasiya prosesi ümumi hüquqi məkan yaratmağın aktuallığını zəruri etdi. Bundan başqa, MDB-nin fəaliyyətinin əsasını ümumi beynəlxalq hüquq təşkil edir.

MDB-nin beynəlxalq hüquqi fəaliyyətində əsas rolu müstəqil dövlətlərin hüquq qabiliyyətli birliyini yaratmaq yolunda işlər görməsidir. Bu məqsədə çatmaq üçün Birliyin effektiv integrasiya strukturunu yaratmaq lazımdır. Burada əsas rolu MDB-yə üzv-dövlətlərin dövlətlərarası, həmçinin Birlik daxilində formalaşmış qruplaşmalar arasında razılaşdırılmış fəaliyyəti oynayacaqdır. Birliyin orqanlarının effektivliyini yüksəltməyə və strukturunu səmərələşdirməyə olduqca ehtiyac vardır.

MDB dövlətlərinin integrasiya güclərinin əsas istiqaməti Birliyə daxil olan ölkələrin sərhədlərinin şəffaflığı şərti ilə Birliyin ümumi sərhədini birgə qorumaq üçün əlaqələrin yaradılması və dərinləşməsidir.

MDB-yə üzv-dövlətlərin beynəlxalq münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinin son məqsədi bu münasibətlərin ardıcıl olaraq transformasiyası nəticəsində uzunmüddətli, bərabərhüquqlu və qarşılıqlı faydalı tərəfdaşlıq rejiminə keçiddir.

Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinin və onun hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı aşağıdakı təklifləri vermək istərdik:

- Müasir beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə yeni beynəlxalq iqtisadi düzənin təmin edilməsinin həyati şərtlərindən biri olan dövlətin milli qanunvericiliyinin beynəlxalq norma və prinsiplərə uyğunlaşdırılması olduqca zəruridir. Azərbaycanın milli hüquq sistemi müasir şəraitdə beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sferasında ölkənin və ölkənin iqtisadi subyektlərinin xarici ölkələrlə, beynəlxalq təşkilatlarla və digər təsərrüfatçılıq subyektləri ilə iqtisadi əlaqələrinin hüquqi tənzimlənməsi prosesində beynəlxalq hüququn müsbət tendesiyyalarından aktiv yararlanmalı, həmçinin milli hüquqi tənzimlənmə çərçivəsində müasir dünya ölkələrinin müvafiq qanunvericiliklərinin pozitiv tərəflərini özündə əks etdirməlidir.

- Xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi bazar iqtisadiyyatının tələblərindən irəli gəlir və iqtisadiyyatın inkişafında böyük rol oynayır. Məhz bu cəhətdən ixracın təkmilləşdirilməsi üçün mövcud hüquqi baza daim təkmilləşdirilməli, dövrün reallıqlarını əks etdirən dinamik hüquqi mexanizm işlənib hazırlanmalı, orada ixrac sahələri, onların stimullaşdırılması istiqamətləri və onların prioritetləri müəyyənləşdirilməlidir;

- Xarici iqtisadi fəaliyyətdə ixracın səmərəliliyini artırmaq üçün qanunvericilikdə müəyyən dəyişikliklər edilməlidir. Bu dəyişikliklər ilk növbədə vergi sistemində (mənfəət vergisi, əlavə dəyər vergisi və s.) və digər tənzimləmə metodlarında aparılmalıdır;

- Gömrük – tarif tənzimlənməsi sferasında son illər aparılan önəmli islahatlara baxmayaraq bu sferanın fəaliyyətinin daim səmərəliləşdirilməsi istiqamətində və milli maraqlara cavab verən səviyyədə ölkənin dünya təsərrüfatı əlaqələrinə səmərəli inteqrasiyasını təmin etməsi istiqamətində hüquqi islahatlarının və tənzimlənməsinin hüquqi mexanizminin təkmilləşdirilməsi sahəsində işlər davam etdirilməlidir. Yerli istehsalçıların maraqları və istehsal olunan məhsulların rəqabətqabiliyyətinin artırılması nəzərə alınmaqla gömrük rüsumlarının dərəcələrinin çevik tənzimlənməsi davam etdirilməlidir.

- Ölkəmizin inteqrasiya birliklərində iştirakının xərc maddələrini dəqiqləşdirməli, bu birliklərdə iştirakdan nə zaman fayda götürüləcəyini proqnozlaşdırmaqlı, inteqrasiya birliklərində iştirakla bağlı səlahiyyətlərin dəqiq bölgüsünü aparmalı, xarici tərəf müqabilləri ilə eyni şərtlər və şəraitdə ticarət əlaqələrinin qurulmasına nail olmalı;

- Yerli malların və xidmətlərin dünya bazarlarına maneəsiz və hüquqları pozulmadan çıxarılması istiqamətində əsaslı tədbirlər görməli, ölkə iqtisadiyyatında mühüm rol oynayan prioritet sahələrdə milli istehsalçıların, gənc sahələrin qorunması ilə bağlı görülən proteksionist tədbirləri liberallaşdırmaya xələl gətirmədən həyata keçirməli;

- Dövlətimizin hüquq subyektivliyini möhkəmləndirmək və BƏB-nün üstünlüklərindən məqsədyönlü istifadə etmək yolu ilə yerli məhsulların beynəlxalq hərəkətinin bu və ya digər xarici dövlət tərəfindən siyasi motivlərlə və ya digər əsassız maneələrlə məhdudlaşdırılmasının qarşısının alınması istiqamətində tədbirlər görməli, ölkə iqtisadiyyatının seçilmiş sahələrində xarici ticarət zamanı vergi və ticarət rejimləri üzrə strateji xətt müəyyən etməli və s.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYATLAR

1. Ə. Ə. Bayramov. Regional iqtisadi integrasiya. Bakı, 1997
2. Əli Həsənov. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı, 2005
3. E. Ə. Əliyev Beynəlxalq iqtisadi hüquq: ümumi müddəalar. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı, 2011
4. L.H. Hüseynov Beynəlxalq hüquq. B.: “Qanun”, 2012
5. H. M. Rəcəbli. BMT-nin ixtisaslaşmış qurumları. Bakı, 2003
6. C. Nuriyev. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin hüquqi tənzimlənməsi. Bakı, 2000
7. M. Məmmədov, E. İbadov. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar. Bakı, 2008
8. R. T. Həsənov. İqtisadi siyasət: metodologiya və praktika. Bakı, 2009
9. Əfsər Sadıqov. Beynəlxalq İqtisadi Hüquq. Bakı, 2008
10. Ayaz Orucov, Cəlil Kərimov. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Bakı, 2008
11. Z. Ə. Səmədzadə. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri. “İqtisadiyyat və həyat” jurnalı. Bakı, 1991
12. Əliyev Aydın “Azərbaycanın iqtisadi siyasəti. Azərbaycanın xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri”. Qanun, Bakı, 2003
13. A. Əliyev, A.Şəkərəliyev “ Bazar iqtisadiyyatına keçid: Dövlətin iqtisadi siyasəti”. Bakı, 2002
14. Ç.M. Abbasov – “ Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına integrasiya yolları”. Bakı 2002
15. A. Ş. Şəkərəliyev. Dünya təsərrüfatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Bakı – 1998
16. Natiq Əliyev “Azərbaycanın sənaye və yanacaq-enerji kompleksinin vəziyyəti və inkişaf istiqamətləri” , Bakı, 2006
17. D. Ə. Vəliyev. Beynəlxalq iqtisadiyyat. Bakı, 1998
18. Ш. Г. Гаджиев Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития. Киев, 2000
19. Вельяминов Г.М. Международное экономическое право и процесс (М.: Волтерс Клувер 2004

20. Vural F. Savaş. Küreselleşme ve Azerbaycanın dünya ekonomisine entegrasyonu. “Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli” mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları - III. Bakı, ADİU, 2007
21. Кузьмин Э.Л. Международное экономическое право. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007
22. Лукашук И.И. Глобализация, общество, право, XXI в. М., 2002
23. Лукашук И.И. Нормы международно права в международной нормативной системе.– М.: Издательство «Спарк», 1997
24. Моисеев А.А. Международные кредитно-финансовые организации. Правовые аспекты деятельности, М., МНИМП, 1999
25. Октай Эфендиев, Этибар Алиев. Внешнеэкономическая деятельность современного Азербайджана. Баку, 2007
26. Шумилов В.М. Международное экономическое право в эпоху глобализации. - М.: Междунар. отношения, 2003
27. Шумилов В. М. Международное экономическое право. Ростов-на-Дону: Изд-во “Феникс”, 2003.
28. Бондаренко Наталья. Таможенно-тарифное регулирование ВЭД. Издательство: МарТ Издательский центр, Ростов-на-Дону, 2007 г. 224 стр.
29. А. П. Киреев Международная экономика. Москва, 2002
30. М.Портер. Международная конкуренция. Пер.с англ. М.: Междун. отношения, 1993
31. Ламакин В.К. Мировая экономика, Москва., 1998
32. Е. Ф. Авдокушин Международные экономические отношения. Москва – 2001
33. В. Е. Рыбалкин, Ю. А. Щербанин, Л. В. Балдин и др. Международные экономические отношения. Москва, 2001
34. Октай Эфендиев, Этибар Алиев. Внешнеэкономическая деятельность современного Азербайджана. Баку, 2007
35. Р. И. Хасбулатов. Мировая экономика. Москва - 1994.

АННОТАЦИЯ

В диссертации отмечается что, предмет международного экономического право-международные экономические многосторонние и двусторонние отношения между государствами, а также другими субъектами международного публичного права. С точки зрения выработки норм МЭП особо важное значение имеет заключение многосторонних договоров.

Среди международных договоров, регулирующих двусторонние экономические отношения следует выделить договоры общего, рамочного политического характера, в частности договоры о дружбе и взаимной помощи. В них закрепляются обязательства по расширению экономического сотрудничества, по содействию заключению коммерческих сделок и т.п. Но наиболее существенное значение для формирования норм международного экономического права имеют некоторые специальные виды международных договоров. К ним относятся торговые договоры, которые могут именоваться также договорами о торговле и мореплавании и т.п.

В диссертации также отмечается, что после обретения независимости Азербайджанская Республика, особенно в последние годы сделала значительные шаги в направлении формирования законодательства в сфере внешнеэкономической деятельности, осуществляемых для обеспечения расширения сотрудничества с зарубежными государствами, а также сделала огромный вклад в укрепление отношений с международными экономическими организациями.

С 1995 года Азербайджанская Республика начала осуществления системных и комплексных экономических реформ. Этот процесс проводится и сегодня, в том числе и с международными финансовыми институтами как - Международный Валютный Фонд, Всемирный Банк, Европейский Банк Реконструкции и Развития, Всемирная Торговая Организация, а также осуществляется реформы в тесном сотрудничестве с Всемирной Таможенной Организацией и другие.

ANNOTATION

In the master's thesis says that the subject of international economic law - the international economic and bilateral relations between states, as well as other subjects of public international law. In terms of production standards IEP is particularly important conclusion of multilateral treaties. Examples of universal international economic agreements are the General Agreement on Tariffs and Trade 1947. However, despite the importance of multilateral relations, in their overwhelming majority of the cooperation in the economic sphere is based on bilateral agreements.

Among the international agreements regulating bilateral economic relations should be allocated contracts in common political framework, in particular the agreements on friendship and mutual assistance. Along with the main political parties have obligations secured commitments to improve economic cooperation, to facilitate the conclusion of commercial transactions, etc.

The thesis also notes that after independence the Republic of Azerbaijan, especially in recent years has made significant steps towards the formation of legislation in the sphere of foreign economic activities undertaken to ensure greater cooperation with foreign countries, and has made a huge contribution to the strengthening of relations with international economic organizations. The regulation of foreign economic activity of economic entities is carried out by a number of important laws and legal documents needed for the legal framework of cooperation with foreign countries.

Since 1995, the Republic of Azerbaijan started the implementation of systemic and comprehensive economic reforms. This process is carried out today, including the international financial institutions such as - The International Monetary Fund, World Bank, European Bank for Reconstruction and Development, the World Trade Organization, as well as the reforms carried out in close collaboration with the World Customs Organization and others.

REFERAT

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycanın dünya iqtisadi sisteminə integrasiyanın sürətləndirilməsi, dünyanın bir çox ölkələri ilə ticarət-iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi hökumətin qarşısında duran vacib vəzifələrdəndir. Mövcud şəraitdə dövlətimizin ən başlıca problemlərindən biri yeni formalaşan azad iqtisadiyyat şəraitində iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi, milli iqtisadiyyatımızın dünya təsərrüfatı ilə sağlam qarşılıqlı əlaqələrinin qurulması idi. Xüsusilə də nəzərə alsaq ki, integrasiya prosesi keçid dövrü iqtisadiyyatına malik olan dövlətlərə İEO-in uzun müddətli bazar təcrübələrini öyrənmək üçün əlverişli şərait yaradır, onda demək olar ki, milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatına integrasiyası dövlətimiz üçün xüsusilə əhəmiyyətli məsələdir. İqtisadiyyatımızın dünya təsərrüfatına integrasiyası ölkəmizə daxili istehsalçıların fəaliyyət bazarının həcmnin genişləndirilməsinə, xarici investisiyalardan faydalanmağa, əlverişli xarici siyasət mühitinin yaradılmasına, istər regionda, istərsə də dünyada gedən əsas iqtisadi layihələrdən kənarda qalmamasına, dünya dövlətləri ilə iqtisadi, siyasi, hərbi, sosial, mədəni əməkdaşlığının inkişafına və s. şərait yaradır. Lakin burada bir məsələni nəzərdən qaçıрмаq olmaz ki, keçid mərhələsində dövlət, daxili bazarı xarici sahibkarlar üçün açmaqla yanaşı, daxili istehsalçıların və satıcıların mənafeyini qorumaq üçün müvafiq iqtisadi mühitin yaradılmasını və proteksionist siyasətin yeridilməsini də təmin etməlidir. Beləliklə də sözü gedən proseslərin Azərbaycanın tam maraqlarına uyğunlaşdırılması və xarici iqtisadi əlaqələrin uzunmüddətli milli mənafeləri nəzərə alaraq ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə yönəldilməsi üçün milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatı ilə qarşılıqlı əlaqəsinin əsaslı hüquqi tənzimlənməsinə nail olmaq lazımdır.

Dissertasiya işinin predmetini milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatı ilə qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsində hüquqi mexanizmin yeri və rolunun müəyyən edilməsi, dövlətlərarası beynəlxalq iqtisadi münasibətlər və bununla bağlı yeni tendensiyalar təşkil edir. İşin obyektini isə milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatına integrasiyası, beynəlxalq iqtisadi, ticarət və investisiya münasibətləri, onların ikitərəfli və çoxtərəfli tənzimlənməsi və s. təşkil edir.

Dissertasiya tədqiqatının məqsədi dünya təsərrüfatının beynəlmiləlləşməsinin və qloballaşmasının müasir mərhələsində ölkə iqtisadiyyatının dünya ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqəsinin formalaşması mexanizminin hüquqi təminatının mövcud vəziyyətini və onun aktual problemlərini üzə çıxarmaq, bu əlaqələrin müasir vəziyyətini və prioritetləri dəqiqləşdirmək, həmçinin hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini araşdırmaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını mövzu ilə əlaqədar mövcud yerli və xarici mütəxəssislərin araşdırmaları, beynəlxalq təşkilatların işçi materialları, dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının sənədləri, statistik və normativ – metodiki materiallar, tədqiqat mövzusu üzrə elmi araşdırmalar və digər elmi ədəbiyyatlar təşkil etmişdir. Tədqiqatda qarşıya qoyulan məsələlərin həllinə nail olmaq üçün müqayisəli təhlil, statistik, səbəb – nəticə, funksional, məntiqi, struktur və dünya təsərrüfat əlaqələrinin və beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın tənzimlənməsinin digər metodları istifadə edilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu giriş, üç fəsil, nəticə və təklifdən ibarətdir. Dissertasiyada dövlətlərarası iqtisadi əlaqələrin formalaşmasının ümumnəzəri əsasları və iqtisadi integrasiyanın elmi nəzəriyyələrinin təkamül xüsusiyyətləri geniş izah edilmiş, integrasiya birliklərinin növləri və müasir beynəlxalq iqtisadiyyatda integrasiya proseslərinin reallaşması istiqamətləri ətraflı tədqiq edilmiş, ölkələrarası təsərrüfat əlaqələrinin inkişafında beynəlxalq ticarətin və beynəlxalq investisiya münasibətlərinin rolu geniş tədqiq edilmiş və beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş, milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatı ilə qarşılıqlı əlaqəsinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin istiqamətləri araşdırılmış, ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına integrasiyasının hüquqi təminatı mənbələri araşdırılmış, Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla və regional iqtisadi qurumlarla qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlığın hüquqi təminatı məsələləri araşdırılmış, dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrinin tənzimlənməsinin hüquqi təminatının müasir vəziyyəti, Azərbaycanın dünya təsərrüfatı əlaqələrinə integrasiyası siyasətinin və onun hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri ətraflı öyrənilmişdir. Sonda nəticə və təkliflər çıxarılmış, istifadə olunan ədəbiyyat siyahısı göstərilmişdir.